

Biblioteka
POSEBNA IZDANJA

Izdavač
INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU

Odgovorni urednik
Prof. dr Momčilo Pavlović

Recenzenti
Dr Kosta Nikolić
Prof. dr Predrag J. Marković

Lektor i korektor
Branka Kosanović

Likovno-grafički urednik
Nikola Stevanović

Kartograf
Ivan Potić

ISBN 978-86-7403-184-1

Štampanje knjige sufinansiralo je Ministarstvo prosvete,
nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Danilo Šarenac

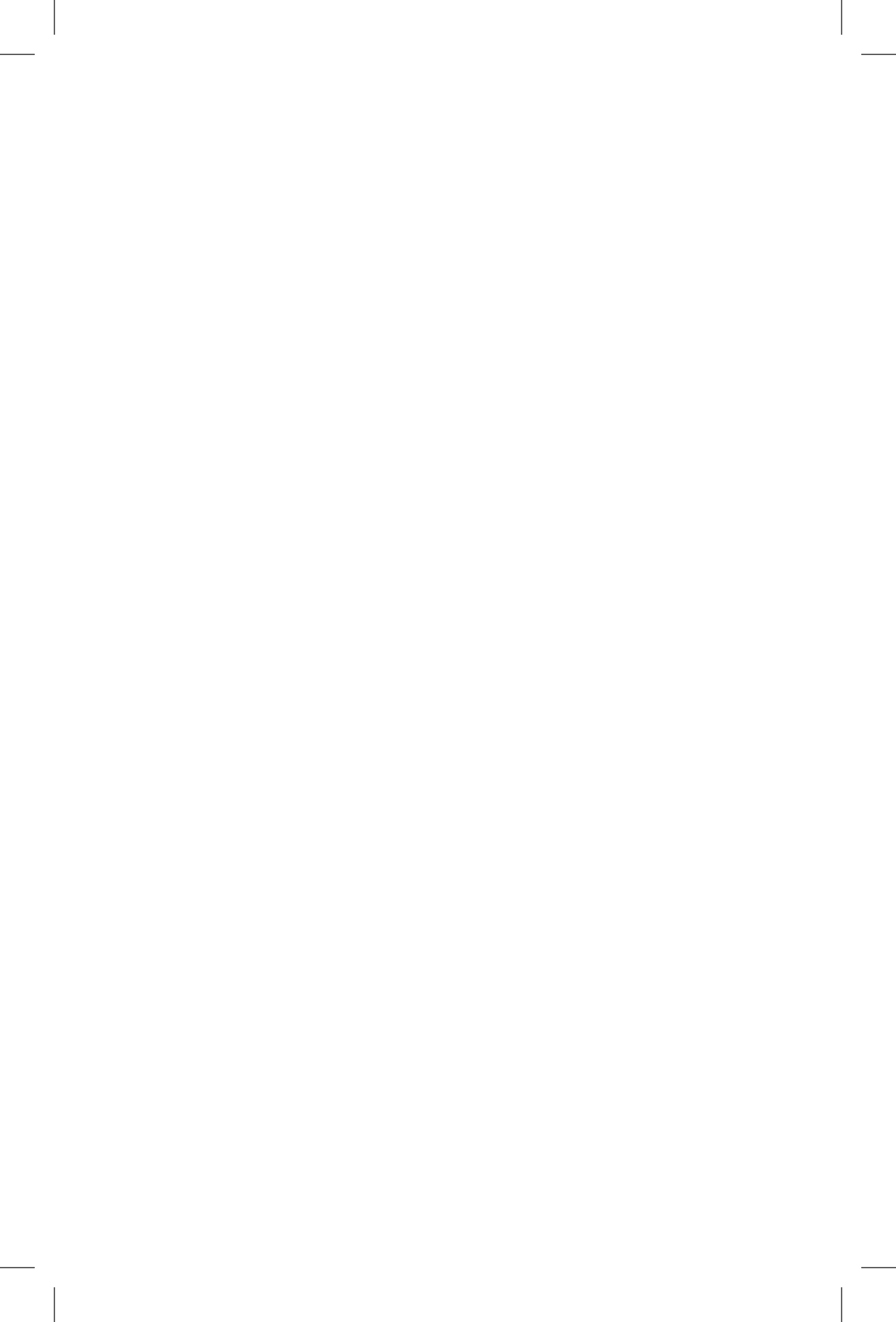
Ivana Pantelić

DVE POLOVINE SEĆANJA

**Partizanski dnevници kao izvor za istoriju
Drugog svetskog rata**

Beograd 2013

*Našem drugu i kolegi
Ljubi Petroviću (1970–2011)*

ZAHVALNOST

Dnevničke beleške Lee Abinun Salcberger i Ervina Salcbergera čuvane su u porodičnoj arhivi skoro sedamdeset godina. Kao priređivači knjige *Dve polovine sećanja*, najveću zahvalnost što su nam omogućile dostupnim originalne rukopise dugujemo Slobodanki Ivković Salcberger i Borki Marinković Salcberger, ćerkama Lee i Ervina Salcbergera. Sve fotografije i dodatni tekstovi koji su korišćeni u knjizi takođe pripadaju porodičnoj arhivi Salcbergerovih.

Tokom rada na priređivanju ovih rukopisa nesebičnu stručnu pomoć kao i drugarsku podršku pružili su nam naše kolege Predrag J. Marković, Vladimir Petrović, Kosta Nikolić i Nebojša Stambolija. Mi im se iskreno, od srca, zahvaljujemo.

Veliku zahvalnost dugujemo Savezu jevrejskih opština Srbije iz Beograda i Jevrejskoj opštini Sarajevo jer su prepoznali značaj i vrednost objavljivanja partizanskih dnevnika kao izvora za istoriju Drugog svetskog rata i odlučili da novčano pomognu publikovanje dnevnika Lee i Ervina Salcbergera.

PREDGOVOR

„Utisak nebrzižljivosti povećava se kad znamo da u javnim arhivima i porodičnim zaostavštinama postoje mnogobrojni dnevници, autobiografije, fragmenti sećanja ili potpuno uobličeni memoarski spisi, a ostavljamo ih – pre nego što smo i proverili da li ih je vredno ili moguće objaviti – da tamo leže, ne vodeći računa, pri tome, da mnogi od njih tako mogu i zauvek nestati.“¹

Dnevници pisani tokom katastrofe kakvu je predstavljao Drugi svetski rat prirodno izazivaju pažnju istoričara. Tradicionalno, uglavnom je najveće interesovanje privlačila dnevnička zaostavština ratnih vođa poput Koče Popovića, Rodoljuba Čolakovića ili Vladimira Dedijera, dok su uspomene manje poznatih partizanskih boraca prepuštene zaboravu. Time je šteta veća ako se ima u vidu da baš takvi dnevници dotiču brojne teme, počev od intimnih razmišljanja pisca, pa do zabeležaka o društvu kome je savremenik pripadao ili opštoj političkoj i ratnoj situaciji koja je određivala delovanje autora. Upravo neobično preplitanje više istorijskih nivoa čini dnevнике koje objavljujemo tako posebnim. Ukratko to su beleške dvoje sarajevskih Jevreja, partizana na odgovornim dužnostima, Lee Abinun i Ervina Salcbergera. Konceptija prema kojoj se dva rukopisa priređuju zajedno nije utemeljena samo na zajedničkom, jevrejskom poreklu autora i sudbini njihovih porodica u Holokaustu ili pak na zajedničkoj privrženosti NOP-u. Autori dnevnika bili su i predratni verenici, a posleratni supružnici, pa se sjedinjavanjem njihovih rukopisa slikovito ističe problem sudbine pojedinca i njegovih pokušaja da preživi u

¹ Andrej Mitrović, *Kultura i istorija* (Beograd: Arhipelag, 2008) 26.

uslovima kada je rat odlagao, menjao i pustošio svaku vrstu privatnih planova. Verenici, koji su zakazali venčanje baš za 6. april 1941, proveli su naredne četiri ratne godine zapisujući svoje „državne“ i „privatne“ misli u beležnicama, da bi se ponovo susreli tek po okončanju sukoba i nastavili tamo gde su stali.

Dnevnici su napisani pošto su Lea i Ervin pristupili jugoslovenskim partizanima. Njihova istaknuta uloga u partizanskom pokretu znači da su obaveštenja pružena u dnevnicima veoma sadržajna i da su poticala iz krugova koji su bili na izvoru informacija. To su istorijski izvori o delovanju komunističkog pokreta otpora, karakteru i unutrašnjem životu dve partizanske jedinice. Pored snabdevanja, organizacije, ratovanja, nameće se i niz drugih tema poput pozicije žena u partizanskim jedinicama, zatim osnivanja partizanskih jedinica sa nacionalnim predznakom, odnosa prema protivniku itd. Važno je istaći da se u dnevnicima ne pokriva samo prostor Bosne i Hercegovine već i Hrvatske i Slovenije, pa je moguće pronaći niz zanimljivih zapažanja i anegdota o ratnim realnostima širom okupirane Jugoslavije. Iako dva rukopisa svedoče o različitim segmentima partizanskog pokreta, dnevnicima su, mada posredno, pre svega svedočanstvo o stradanju jugoslovenskih Jevreja na prostoru NDH.

Treba dodati da su Lea i Ervin živeli profesionalno ispunjene živote pre i posle Drugog svetskog rata, pa se ova knjiga posredno bavi i temama koje hronološki prevazilaze period 1939–1945. Uspešan rad Ervina Salcbergera na polju mehanike i tehnike uopšte usmerio

je deo pažnje priređivača i na teme poput tehničke modernizacije saobraćaja Kraljevine Jugoslavije, ali i stvaranja artiljerije partizanskih jedinica kao i kasnijeg tehničkog osavremenjivanja JNA sredinom 1950-ih godina.

Ervin Salcberger

Ervin Salcberger je rođen 31. maja 1912. na Palama u jevrejskoj, aškenaskoj porodici. Osnovnu školu i Realnu gimnaziju završio je u Sarajevu, gde je zatim pohađao mašinski odsek na Srednjoj tehničkoj školi. Dodatni korak u stručnom obrazovanju predstavljalo je služenja vojnog roka u artiljeriji, rodu vojske gde su tehnička znanja posebno bila na ceni. Po završetku Škole za rezervne artiljerijske oficire u Sarajevu, Ervin Salcberger je pohađao i kurs Obalske artiljerije u Boki Kotorskoj.² Stečena znanja nije stigao da primeni tokom Aprilskog rata, ali kada se nešto kasnije našao u partizanskom pokretu, znanja o topovima i principima po kojima artiljerija funkcioniše pokazala su se preko potrebna partizanskom pokretu.

Po završetku vojnog školovanja Ervin se zaposlio kao tehničar Uprave tramvaja u Sarajevu, a naročito se istakao prilikom prvog pokušaja uvođenja trolejbuskog saobraćaja

² Ministarstvo odbrane. Uprava za kadrove, dosije general-majora Ervina Salcbergera.

Ervin Salcberger u uniformi
jugoslovenske kraljevske vojske

u gradu. Naime, na inicijativu nekoliko službenika, među kojima je bio i Salcberger, 1936. godine su razmotrene mogućnosti uvođenja trolejbusa u Sarajevu. Ipak, Uprava tramvaja nije posjedovala finansijska sredstva dovoljna za kupovinu novog vozila, pa su sarajevski tehničari problem rešili veoma zanimljivom improvizacijom. Pristupilo se, naime, samostalnom projektovanju trolejbusa pomoću kamionske šasije. Istovremeno su počeli radovi na izgradnji kontaktne mreže.³ Treba dodati da je trolejbuski saobraćaj još uvek bio novina u saobraćaju velikih evropskih gradova, pa je ovaj sarajevski pokušaj predstavljao napor da se uprkos svim prikraćenostima uhvati korak sa modernim saobraćajnim rešenjima.⁴

Kada je reč o idejama Ervina Salcbergera važno je istaći da je i pre Drugog svetskog rata bio naklonjen radničkom pokretu. Poznato je da je od 1931. godine bio član radničkog planinarskog društva *Prijatelji prirode*. Može se sa sigurnošću konstatovati da je Ervin Salcberger

³ Ideju je dao Mustafa Slipčević, inženjer i direktor Električne centrale u Sarajevu, a na njenom ostvarenju radili su građevinski tehničar Zdenko Badovinac i Ervin Salcberger. Dinko Omeragić, „Johan na šinama“, Oslobođenje 12 (februar 1984): 6; Grupa autora, *100. 1885–1985* (Sarajevo: Gradski saobraćaj – Sarajevo, 1985), 67. O zaslugama za razvoj sarajevskog javnog prevoza svedoči i nekoliko priznanja koja je Salcberger primio od grada Sarajeva 1975. i 1985. godine, a koja se čuvaju u porodičnoj arhivi.

⁴ O ozbiljnom zanimanju za tehniku svedoče i Salcbergerovi članci objavljeni u *Tehničkom glasniku*, npr. Ervin Salcberger, „Trolejbuski saobraćaj u raznim državama“, *Tehnički glasnik*, III, 5–6 (1940): 86–90.

Lea Abinun i Ervin Salcberger u Sarajevu,
13. oktobar 1940.

aprila 1941. imao 29 godina kao i da je bio zainteresovan za svaki oblik tehnike, da je posedovao temeljno vojno obrazovanje i da je mu je komunističko učenje bilo blisko. Govorio je nemački i ruski jezik.

Aprilski rat je proveo kao oficir u obalskoj bateriji Boke Kotorske. Izbegao je zarobljavanje i vratio se u Sarajevo, gde je kao nezaposlen boravio do septembra 1941. Međutim, sudbina Jevreja u NDH bila je zapečaćena nedugo po obrazovanju novih hrvatskih vlasti. Procenjuje se da je u NDH ubijeno 75% predratnog broja Jevreja, to jest smatra se da ih je stradalo između 30.500 i 39.500.⁵ Konkretno, u Bosni i Hercegovini pre rata je živelo 14.500 Jevreja, a rat je preživelo jedva 4000. Broju ubijenih Jevreja u NDH treba dodati i nekoliko stotina jevrejskih izbeglica iz Austrije, Nemačke i Čehoslovačke koji su se zatekli u Kraljevini Jugoslaviji u trenutku kapitulacije.⁶

Ervinova porodica je uspjela da pobegne u Dubrovnik, da bi kasnije ipak dopala zatočeništva u italijanskom koncentracionom logoru u Koparima, a zatim na ostrvu Rab. Mada su njegovi roditelji preživeli rat, Ervin je ostao bez oba brata. Stariji brat Alfred odveden je i ubijen u Jasenovcu nedugo po početku okupacije, dok su mlađeg brata Aleksandra pogubile ustaše nakon što su ga kao partizanskog borca zarobile nedaleko od Sarajeva septembra 1941. godine.⁷

Prvi Ervinovi kontakti sa pokretom otpora potiču iz juna 1941, kada je postao član diverzantske grupe u

⁵ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 126.

⁶ Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata* (Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980), 133.

⁷ Razgovor sa Slobodankom Ivković-Salcberger i Borkom Marinković vođen u Beogradu 6. juna 2011.

Sarajevu. Nešto kasnije, u septembru iste godine, stupio je u partizanski odred *Igman*. Veoma rano postao je komandant bataljona i to u *Semizovačkom odredu*. Ovako trenutani uspon u partizanima upućuje na zaključak da su Ervinove predratne veze sa komunistima prevazilazile puke simpatije.

Ponašanje ustaških vlasti prema srpskom stanovništvu bilo je veoma brutalno, pa su na prostoru Bosne i Hercegovine brzo izbili ustanci protiv novih vlasti. U Bosni i Hercegovini delovao je niz različitih formacija promenljive jačine, nacionalne i ideološke kohezije. Tako su značajan deo teritorije kontrolisali lokalni četnički ili partizanski odredi. Drugu godinu rata obeležili su međusobni sukobi dva pomenuta pokreta otpora, ali i žestoki i nemilosrdni sukobi po nacionalnim i verskim osnovama širom Bosne i Hercegovine. Istovremeno, delovao je i niz hrvatskih i muslimanskih formacija lokalnog karaktera. U istočnoj Bosni vremenom je gotovo svako selo formiralo jedinicu radi sopstvene bezbednosti. Upravo na ovom prostoru delovao je i odred Ervina Salcbergera. Od januara do februara 1942. Ervin Salcberger je bio komandant odreda *Zvijezda*, a ubrzo je prešao na mesto intendanta istog odreda, gde se zadržao do aprila 1942. kada je ova jedinica prestala da postoji. U međuvremenu, u februaru Salcberger je postao član KPJ, a uz svoje ime i prezime dodao je i *partizansko ime* Stanko.⁸

Zanimljivi su razlozi koji su doveli do gašenja odreda *Zvijezda*. Naime, početkom 1942. godine četnički pokret

⁸ Ministarstvo odbrane. Uprava za kadrove, dosije general-majora Ervina Salcbergera.

u Bosni i Hercegovini odneo je primat nad partizanskim jedinicama, pa su borci više partizanskih odreda pristupili četnicima. Svojevrsan četnički puč izvršen je i u Ervinovom odredu *Zvijezda* aprila 1942. godine.⁹ Sam Ervin Salcberger je to opisao na sledeći način:

„Počeli su naglo osipanje jedinica i prelazak boraca našeg odreda u četničke formacije, koje su znatno ojačale. Zaustavljanje ovog procesa u ovoj situaciji nije dalo rezultate, već naprotiv, četničke starješine su naš rad smatrale našom slabošću i to su na kraju i iskoristile. U noći 29/30. i u toku 30. aprila četnički elementi izvršili su puč u NOP odredu *Zvijezda*. Puč je bio izvršen po bataljonima, s tim što su uspjeli da likvidiraju pojedine političke komesare bataljona i četa koje su pohvatali. Tako su postupili i kod nekih prištabskih jedinica u bolnici i ambulanti, gdje su poubijali pojedine zatečene ranjenike i bolesnike...“¹⁰

Ervin je posle tog događaja rat nastavio u VI istočnobosanskoj udarnoj brigadi, najpre kao običan borac da bi postepeno napredovao u partizanskoj hijerarhiji. Početkom 1942. godine zabeležena je epizoda koja je potvrđivala Ervinov talenat za tehničke improvizacije. Na Majevidi prilikom borbi sa lokalnim

⁹ Salcberger Ervin Stanko, „Partizanski odred *Zvijezda*“, u: *Istočna Bosna u Nob-u. Sjećanja učesnika*, 1, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 235; Ervin-Stanko Salcberger, „Na borbenom putu istočne Bosne. Odred *Zvijezda*“, *Oslobođenje*, 31. mart 1971.

¹⁰ Salcberger Ervin Stanko, „Partizanski odred *Zvijezda*“, 235.

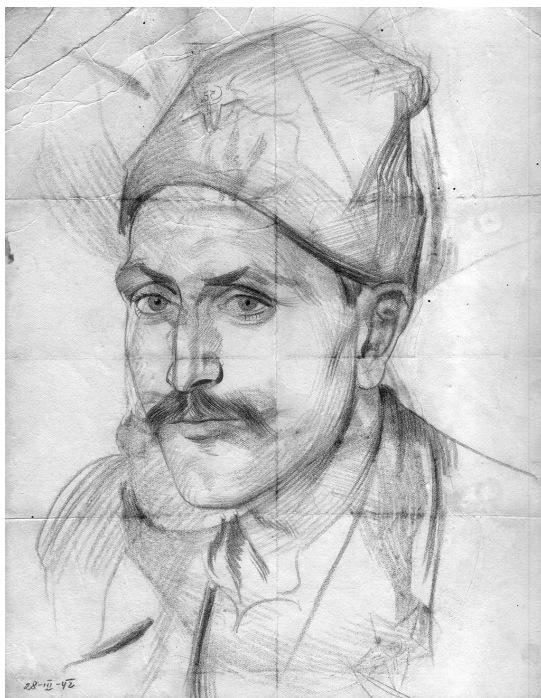
četnicima, Salcberger je uspeo da uspešno upotrebi jedan neispravan minobacač. Reč je o oruđu kalibra 81 mm kome su nedostajale nišanske sprave. Ipak, uz pomoć viska i jednostavnog školskog uglomera Ervin Salcberger je odredio odgovarajući pravac za dejstvo, a upotreba artiljerije je donela partizanima prevagu u ovom okršaju.¹¹ O uspešnom ratovanju svedočila je i naredba štaba VI istočnobosanske udarne brigade iz avgusta 1942. kojom je Salcberger pohvaljen za držanje tokom borbi za Vlasenicu.¹² Zanimljivost je da je iz ovog vremena sačuvan Ervinov portret, crtež partizana – umetnika Ismeta Mujezinovića, rađen u Srednjem kod Sarajeva 28. marta 1942. godine.

Krajem 1942. godine partizanske jedinice su ponovo osetnije uticale na ratnu situaciju na terenu istočne Bosne. U ovom periodu Salcberger je unapređen u komandanta čete. Konkretno, vreme od oktobra do novembra 1942. proveo je kao komandant Prateće čete. U januaru 1943. preležao je pegavi tifus. Po oporavku, sledeći korak u njegovoj partizanskoj karijeri bio je povezan sa Grupom udarnih majevičkih bataljona. Ova formacija je nastala u poznatom partizanskom uporištu Šekovićima 25. marta 1943, a kasnije, oktobra 1943, reformisana je u XV majevičku udarnu brigadu.¹³ Zanimljivo, starosna

¹¹ Руди Петовар, *Шеста пролетерска источно-босанска бригада* (Београд: Рад 1951), 88–89.

¹² Ministarstvo odbrane. Upitnik osnovnih podataka. (Porodična arhiva).

¹³ Darko Milošević, „Formiranje Brigade i njeno učešće u Petoj neprijateljskoj ofanzivi (15. 05–16. 06. 1943)“, u: *Petnaesta majevička brigada, 2* (Tuzla: Univerzal, 1987), 43–49.

Portret Ervina Salcbergera, crtež Ismeta Mujezinovića nastao u Srednjem kod Sarajeva 28. marta 1942.

struktura ove jedinice bila je između 17–20 godina,¹⁴ pa je Ervin sa svojom 31 godinom predstavljao već iskusnog čoveka i kandidata za starešinu. Tako je bio zadužen za Peti bataljon, to jest „Bataljon pratećih oružja“ kojim je komandovao od marta do oktobra iste godine.¹⁵

¹⁴ Isto, 49.

¹⁵ J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945...*, 475.

Pod „pratećim oružjima“ podrazumevala se sva ispravna i neispravna tehnika do koje je u istočnoj Bosni tokom 1943. godine mogla da dođe jedna partizanska jedinica. Tu se nalazila jedna četa minobacača (2 oruđa, od čega je samo jedno bilo ispravno), četa protivtenkovskih pušaka, četa mitraljeza i tehnički vod (inžinjerija, mineri, vezisti, telefonisti). Pod Ervinovu komandu potpadalo je oko 70 boraca.¹⁶ Ubrzo po formiranju naređeno im je da se priključe operativnoj grupi pri Vrhovnom štabu.¹⁷ Ovakav razvoj događaja doveo je Salcbergera na jedan od kritičnih položaja bitke na Sutjesci. Salcbergerov bataljon poslat je na Vučevski plato 29–30. maja 1943, upravo u vreme najžešćih borbi sa nemačkim vojnicima. Pojedinci su se kasnije prisećali da je jedini partizanski minobacač na Vučevu bio baš onaj iz Prateće čete.¹⁸ Zanimljivo je da su u toku borbe vršene tehničke improvizacije i eksperimenti sa zarobljenim tromblonskim punjenjima kao i sa prepravljenim minobacačkim minama. Ipak, Majevička brigada je pretrpela ogromne gubitke na Sutjesci i uskoro je rasformirana. Od 650 boraca preostalo je jedva oko 300, a Prateći bataljon se posle bitke sveo samo na jedno oruđe i tehnički vod. Posada kojom je Salcberger komandovao zakopala je svoj minobacač kako bi se jedinica lakše povukla.¹⁹ Iz rasformirane brigade veći broj rukovodilaca je upućen na nove dužnosti. Tako je i

¹⁶ D. Milošević, „Formiranje Brigade...“, 49.

¹⁷ Darko Milošević (prema sećanju komandanta Ervina Salcbergera Stanka), „Formiranje Petog bataljona pratećih oružja i učešće u Petoj ofanzivi“, u: *Petnaesta majevička brigada*, 2 (Tuzla: Univerzal, 1987), 110–111.

¹⁸ Isto, 112–113.

¹⁹ Isto, 113; D. Milošević, „Formiranje Brigade...“, 71.

Ervin prekomandovan u XVII udarnu diviziju, na mesto komandanta divizijske artiljerije. Oktobra 1943. unapređen je u čin majora.²⁰ U XVII diviziji je boravio od oktobra do decembra 1943, da bi zatim prešao u XVI muslimansku brigadu gde se zadržao gotovo do kraja rata.

Sledeća dužnost majora Salcbergera bila je u XVI muslimanskoj brigadi. U pitanju je bila nova partizanska jedinica formirana 21. septembra 1943. u selu Bukviku kod Brčkog.²¹ Osnivanje partizanskih brigada sa nacionalnim predznakom trebalo je da pospeši šire uključivanje Muslimana i Hrvata u NOB, ali i da pomogne prevazilaženju nacionalnih tenzija.²² Muslimani i Hrvati, naime, još uvek nisu masovno prilazili ustanku na način kako je to činilo srpsko stanovništvo.²³ Brigada je odmah po osnivanju uključena u borbe oko prvog oslobođenja Tuzle, septembra 1943. Nešto kasnije, ova jedinica je u januaru pretrpela veće gubitke u Posavini, pa je reformisana i u martu prebačena u istočnu Bosnu, u sastav XXVII divizije. Tada je boravila u okolini Goražda, Foče i Kalinovika sa zadatkom da podstiče priključivanje Muslimana partizanima.²⁴

²⁰ Ministarstvo odbrane. Upitnik osnovnih podataka. (Porodična arhiva).

²¹ Muhidin Begić, „Borbeni put 16. muslimanske brigade“, u: *Istočna Bosna u Nob-u. Sjećanja učesnika*, 2, urednik Esad Tihić, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 300.

²² Isto, 295.

²³ Nisim Albahari, „Prevazilaženje krize ustanka 1942. godine i novi polet narodnooslobodilačke borbe u istočnoj Bosni“, *Istočna Bosna u Nob-u...*, 6.

²⁴ Isto, 300.

Major Salcberger je postavljen za načelnika štaba ove brigade decembra 1943. i tu se zadržao do novembra 1944. godine. Pozicija načelnika štaba u partizanskim jedinicama na nivou brigada ustanovljena je 1943. godine sa ciljem da imenovani oficiri budu glavni pomoćnici komandanta zaduženi za koordinaciju svih delova jedinice. Sa te pozicije bilo je moguće pratiti sve aktivnosti brigade, pa je dragoceno da je upravo Salcberger odlučio da beleži svakodnevni rad svoje jedinice. Važno je istaći da je Ervin Salcberger, Jevrejin, zauzimao visoku poziciju upravo u jednoj brigadi sa nacionalnim predznakom bosanskih muslimana. Očigledno, time se i u praksi manifestovala etnička i verska trpeljivost, jedno od suštinskih načela partizanskog pokreta. Prvi zapis u svom dnevniku Ervin je datirao 28. aprilom 1944, u vreme kada je njegova jedinica već pristigla na osetljiv prostor tromeđe istočne Bosne, Srbije i Crne Gore. Nešto kasnije brigada se vratila u istočnu Bosnu gde se u više naleta sukobila sa delovima domaće SS jedinice, to jest „Handžar“ divizije. Moguće je da je dnevnik vodio i ranije, odmah po dolasku u brigadu, ali zapisi, ukoliko su postojali, nisu sačuvani. Poslednje podatke Salcberger je uneo u dnevnik 12. septembra 1944, neposredno pred veoma važan događaj za bosanske partizane. U tom periodu brigada je bila u blizini Tuzle kako bi učestvovala u konačnom oslobođenju grada 16. i 17. septembra 1944. godine.

Na prvoj strani svog dnevnika Ervin Salcberger je iscrtao tabelu: „Brojno stanje ljudstva, oružja, municije i ostale spremljene XVI Mus. N. O. U. Brigade“. To je pedantan i detaljan prikaz ljudstva i najrazličitije spremljene ove jedinice. Ljudstvo je bilo podeljeno na „drugove“ i „drugarice“,

Ervin Salcberger kao partizanski major

a štab brigade se sastojao od 8 drugova. Pri štabu se nalazilo i 18 muškaraca i 2 žene. Prvi bataljon je brojao 85 muškaraca i 8 žena, dok je Drugi bataljon bio sastavljen samo od muškaraca, njih 93. U Četvrtom bataljonu, najjačem, nalazio se 101 borac. Postojala je i Četa pratećih oružja, 30 muškaraca i jedna žena. Ova četa je posebno

zanimljiva jer je rukovala, kako je ranije navedeno, svakom vrstom tehnike. U tabeli je posebno navedeno da ova jedinica poseduje eksploziv i to dinamit i nagazne mine, kao i prateću opremu tj. detonatore i kapisle. Salcberger je vreme na položaju često provodio upravo sa ljudstvom iz Prateće čete za čiji se posao očigledno posebno zanimao.

Brigadnu intendanturu činilo je 25 muškaraca i 2 žene. Veći broj žena bio je prisutan u brigadnoj bolnici, njih 6, zajedno sa još 21 muškarcem. Treći bataljon se ne pominje u tabeli, kao ni u samom dnevniku. Ukupno, XVI muslimanska brigada je u vreme kada je Salcberger boravio u njenim redovima raspolagala sa 371 muškarcem i 19 žena. Kada je u pitanju naoružanje karakteristična je šarolikost. Tako se između ostalog među puškomitraljezima navodi 13 britanskih puškomitraljeza marke „Bren“, zatim 3 laka italijanska puškomitraljeza „Breda“, 2 nemačka puškomitraljeza poznata kao „Šarci“. Pored toga, brigada je imala oko 300 pušaka, 1 bacač, 3 protivtenkovske puške, 1 teški mitraljez, više od 70 jahačih i tovarnih konja. Sa sve većom anglo-američkom i sovjetskom pomoći tokom 1944. godine ova brigada je, u vreme kada je Ervin Salcberger vodio svoj dnevnik, raspolagala sa brojnim savremenim naoružanjem i opremom.

Beleške Ervina Salcbergera očigledno su nastale sa namerom da posluže kao zamena za klasičan operativni dnevnik njegove jedinice. Unosi su tipski i po rubrikama. Zabeleženi su kretanje jedinice, dodiri sa neprijateljem, stanje oružja i opreme, podaci o vezama sa drugim partizanskim jedinicama, pregled slobodnih aktivnosti i drugo. Ponekad su navođeni i podaci o događajima

koji su odstupali od svakodnevice – o radu prekih sudova, pregovorima sa neprijateljem i primanju bivših protivnika u svoje redove, zatim likvidaciji zarobljenika ili stradanju bliskih saradnika. Naizgled nezanimljive beleške o promeni položaja, pažljivom čitaocu biće dokaz o velikoj pokretljivosti partizanske jedinice koja se prema Ervinovom dnevniku retko kada zadržavala duže od dva dana u istom mestu. Raspored bataljona, oprez i obezbeđivanje prema svih pravcima tokom bivakovanja, pažnja koja se posvećivala obuci i disciplini, sve to upućuje na zaključak da je ova brigada predstavljala ozbiljnu vojnu silu koja se retko kada opuštala na način kako su to činili njeni protivnici.

Uočljiva je žilavost i upornost partizanske gerile, a kao slikovit primer može se navesti Salcbergerova beleška od 4. septembra 1944. o tome kako su partizanski mineri postavili eksploziv na putu Kladanj–Živinice na čak šest mesta, to jest na svakih 5 kilometara. Brigada je postajala sve jača kako su joj pristizali mitraljezi, bacači i druga vojna oprema od zapadnih saveznika, ali i iz SSSR-a. O tome se u dnevniku nalaze precizni podaci. Za razliku od rukopisa njegove verenice Lee Abinun, u dnevniku Ervina Salcbergera nema privatnog sadržaja, vidljivih ličnih utisaka, emocija. Sve je napisano stručnim jezikom školovanog rezervnog oficira bez bilo kakve analize, ocena ili zaključaka. U njegovom tekstu nema čak ni podataka o autoru dnevnika, jer je Salcberger sebe pominjao krajnje neutralno to jest samo kao „načelnika štaba“. Rukopis bi svakako ostao neautorizovan da se iz drugih izvora ne zna da je upravo Ervin Salcberger bio na dužnosti načelnika štaba u to vreme. Period koji je dnevnik obrađuje

dobrim delom obuhvata mesece koji su u socijalističkoj historiografiji bili poznati pod imenom „Sedma ofanziva“. Reč je o borbama, pre svega u istočnoj Bosni, od polovine marta pa do jula 1944. godine. Impresivan je broj neprijatelja sa kojima se brigada sukobila u ovo vreme. Pored Nemaca, ustaša, domobrana i četnika, tu je bio i niz formacija manje ili više pod kontrolom NDH. To su muslimanske lokalne milicije, zatim „legije“ i „Zeleni kadar“.

Mnogo ozbiljnijeg protivnika predstavljala je SS divizija, poznatija kao „Handžar“ divizija koja se takođe pominje u dnevniku. Važno je istaći da je Salcberger, beležeći sukobe sa ovim grupama, protivnike korektno nazivao „neprijateljem“ da bi zatim jednom rečju pojasnio da li je reč o četnicima, Nemcima ili nekoj od muslimanskih formacija. Velika razlika u stilu i prirodi pruženih obaveštenja između dnevnika Lee Abinun i Ervina Salcbergera predstavlja prednost za istoričare, pa se zajedničkim priređivanjima ovih rukopisa stiče svestraniji i kompletniji utisak o životu i borbi unutar partizanskih jedinica.

Krajem 1944. godine major Ervin Salcberger bio je jedan od gotovo 650.000 partizanskih boraca.²⁵ Ipak, on više nije boravio na frontu jer se od novembra te godine nalazio na mestu komandanta Vojne škole III korpusa. Na toj poziciji dočekaao je kraj rata, a zatim je odlučio da ostane pri novoj armiji i tu nastavi karijeru. Jugoslovenska vojska osećala je potrebu za školovanim oficirima, naročito onima iz artiljerijske struke. Namere vojnog vrha bile su

²⁵ Stevo Pravdić, *Rukovodeći kadar oružanih snaga*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1990), 7.

da se iskoriste bogata domaća vojna iskustva koja bi se uz dalje usavršavanje viših oficira primenila u pripremama reorganizacije i preoružanja Jugoslovenske armije.²⁶ Broj iskusnih oficira koji su preživeli rat, a da su pri tom posedovali i predratno vojno obrazovanje bio je krajnje ograničen. S druge strane, svi planovi razvoja Jugoslovenske armije bili su usmereni ka saradnji sa SSSR-om, pa su više vojne škole ove zemlje predstavljale logičan izbor za slanje jugoslovenskih oficira. Ervin Salcberger je ispunjavao sve uslove za doškologovanje u inostranstvu. Tako je 1945. godine poslat u Višu oficirsku artiljerijsku školu Crvene armije u Lenjingradu.²⁷

Ubrzo po povratku, imenovan je za zamenika komandanta Artiljerijske oficirske škole, gde je radio od januara do novembra 1946. godine. Kasnije je završio Višu vojnu akademiju JNA (1952–1954), kao i kurs operatike pri Ratnoj školi VVA Jugoslovenske armije (1961). Ervin Salcberger je čin potpukovnika stekao 1946, a pukovnika 1952. godine. U čin general-majora proizveden je 1963. godine. Do penzionisanja, 1964. godine, zauzimao je više važnih pozicija povezanih sa komandovanjem i razvijanjem artiljerijskih jedinica JNA. Tako je bio načelnik

²⁶ Milan Vraneš i dr., *Kopnena vojska JNA*, 2 (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1987), 277.

²⁷ Za školovanje u nekoj od sovjetskih viših vojnih škola Ervin Salcberger je morao da ispuni niz uslova: da je već završio neku vojnu školu, da nije stariji od 35 godina, da ispunjava zdravstvene uslove, poseduje barem srednju stručnu spremu, da položi prijemni ispit neophodan za upis u neku od škola. Prvenstvo su imali oni koji su proveli duže vreme u NOV-u i bili politički potpuno pouzdani. VA, Uprava artiljerije, GŠ-16, K-426, F-2 (13/1).

artiljerije komande I armijske oblasti (1956), zatim zamenik načelnika artiljerije Jugoslovenske ratne mornarice (1956), načelnik artiljerije I armijske oblasti (1958). Radio je i kao načelnik Katedre zemaljske artiljerije VVA JNA (1961).

Kao potpukovnik bio je član jugoslovenske vojne delegacije koja je posetila SSSR juna 1957. godine. Jugosloveni su tada, predvođeni saveznim sekretarom za narodnu odbranu Ivanom Gošnjakom (1953–1967), posetili nekoliko sovjetskih jedinica, vojnih škola i proizvodnih pogona, pa se može pretpostaviti da je svrha posete bilo ponovno uspostavljanje vojne saradnje, prekinute tokom prethodnog zahlađenja odnosa. Poseta je bila zamišljena veoma ambiciozno i obuhvatala je obilazak sovjetskih vojnih ustanova od Lenjingrada, Moskve, preko crnomorskih baza, pa do Staljingrada. Deo vremena bio je odvojen i za posete istorijskim znamenitostima Oktobarske revolucije i Velikog otadžbinskog rata. Tako je jugoslovenska delegacija posetila i čuvenu Staljingradsku stratešku tačku, Mamajev kurgan. Nekadašnjim partizanskim prvoborcima, poput Ervina Salcbergera, ovako nešto moralo je predstavljati veliku čast, ali i povod za podsećanja na to gde se i u kakvim teškoćama i sam nalazio u vreme borbi u Staljingradu.

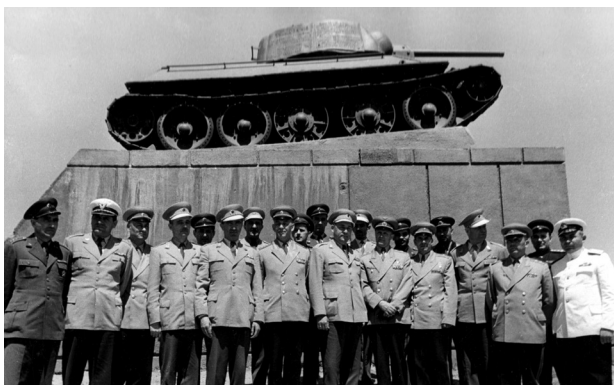
Tokom svoje karijere general-major Salcberger je stekao sledeća odlikovanja: Orden za hrabrost (1946); Orden partizanske zvezde II reda (1946); Orden zasluga za narod II reda (1947); Orden bratstva i jedinstva II reda (1947); Orden za vojne zasluge II reda (1952); Orden Narodne armije II reda (1968). Bio je nosilac *Partizanske spomenice* kao i nekoliko plaketa grada Sarajeva (1965, 1985) i

Na prijemu kod maršala Žukova, jun 1957. Pukovnik Salcberger je prvi s desna pored maršala Žukova.

Poseta artiljerijskoj školi „Felixs Đeržinski“, jun 1957. Ervin Salcberger je prvi s leva.

Staljingrad. Mamajev kurgan, jun 1957.
Ervin Salcberger je prvi s leva.

Beograda (1969, 1984). Pripadao je malom broju Jevreja koji su uspeli da dosegnu do najviših vojnih pozicija kako tokom trajanja Kraljevine, tako i za vreme socijalističke Jugoslavije.²⁸ Ervin Salcberger je umro u Beogradu 3. avgusta 1995. i sahranjen je na Jevrejskom groblju u Beogradu.

²⁸ Ne računajući veći broj Jevreja lekara koji su posle rata ostali u službi vojnog saniteta, samo je nekolicina oficira napredovala do najviših položaja u drugim rodovima JNA. Pored Ervina Salcbergera poznata su nam samo još dva Jevrejina sa generalskim činom. To su general-major inženjerije Solomon Romano i general Mirko Nahmijas, načelnik Tehničke uprave JNA.

Lea Abinun Salcberger

Lea Abinun Salcberger je rođena 13. maja 1913. u Sarajevu u jevrejskoj, sefardskoj porodici Abinun. Otac joj je bio fotograf, a majka domaćica. Imala je sestru Šarlotu, koja je umrla 1928, i brata Alberta. Posle osnovne škole i pet razreda gimnazije završila je tekstilnu školu i zaposlila se 1935. u fabrici trikotaže u Sarajevu, gde je radila do oktobra 1941. kada je, po sopstvenom svedočenju, kao Jevrejka dobila otkaz.²⁹ Honorarno je radila i kao nastavnica tekstilne škole u Sarajevu. Radeći u fabrici došla je u kontakt sa mladim komunistima i od tad počinje njeno interesovanje za levičarske ideje, radnički pokret i radnička prava.

Brat i otac su joj, među prvim sarajevskom Jevrejima, juna 1941, odvedeni u Jasenovac, gde su i stradali, a ona je do avgusta 1942. ostala u Sarajevu, gde je radila na zbrinjavanju Jevreja. Tada je sprovedena masovna internacija. Lea je izbegla da bude odvedena sa ostalim Jevrejima i sticajem čudnih okolnosti uspela je da pobegne: „Nakon što je transport otišao i sve se stišalo, došao je stražar i pitao me šta radim. Rekla sam da mi nije dobro, da ne mogu da idem, da mi je muka. Taj policajac bio je iz Sarajeva. ... On je počeo da viče na mene: „Napolje, napolje!“ I ja preko cijelog dvorišta, uz njegovu pažnju izlazim na glavni izlaz. Nisam znala kud me vodi, da li u policiju, da li opet u zatvor. Vikao je „Idi

²⁹ Za pisanje ovog teksta korišćena je kratka biografija Lee Abinun Salcberger, koja se nalazi u porodičnoj arhivi njenih ćerki: Slobodanke Ivković-Salcberger i Borke Marinković.

Lea Abinun. „Mom najmilijem drugu Ervinu od njegove Leice“, posveta na poledini fotografije, Janja, februar 1946.

napred!“. Kad smo izašli na glavnu ulicu gde je bilo puno svijeta, on mi se približi i šapne: „Skreni u ulici i polako idi“. Počela sam da drhtim, nisam znala šta je. Išla sam polako a onda se okrenula. Nije ga bilo iza mene.”³⁰ Posle toga

³⁰ Lea Salcberger, „Stazama Rapskog bataljona“, u: *Mi smo preživeli... 2, Jevreji o holokaustu*, ur. Aleksandar Gaon, (Beograd: Jevrejski istorijski muzej i Savez jevrejskih opština Srbije, 2003), 58–59.

kratko vreme se krila po kućama sarajevskih Jevreja, pošto niko iz njene porodice nije više bio u Sarajevu. Boraveći u jednoj katoličko-jevrejskoj porodici, gde je bila smeštena partizanska ilegalna štamparija, došla je u kontakt sa partizanima. U Sarajevu je po izbijanju rata ostao veoma mali broj Jevreja. Lea nije mogla računati na stalan i siguran smeštaj, pa je u leto 1942. otišla u Mostar, pošto je taj grad potpadao pod italijansku okupacionu zonu, gde je odnos prema Jevrejima bio znatno liberalniji, a njoj je bilo najvažnije da se skloni od ustaša. Tamo je bila aktivna u jevrejskoj opštini. Period života u Mostaru Lea je pamtila kao miran i dostojanstven: „U Mostaru niko nije nosio trake, pošto Talijani nisu tražili da Jevreju budu obilježeni.“³¹

Već u novembru 1942. prebačena je sa ostalim Jevrejima iz tog grada u sabirni logor na ostrvu Hvaru. Prema kasnijim istraživanjima u tom logoru je bilo smešteno 404 Jevreja.³² Logor na Hvaru nije bio organizovan kao koncentracioni logor, već su logoraši bili smešteni u napuštenim hotelima. Sloboda kretanja je bila veoma kontrolisana, pošto su italijanski vojnici danonoćno stražarili oko zgrada. Lea Salcberger se seća kako je na Hvaru počeo njen političko-propagandni rad: „Smeštaj je bio vrlo dobar ali je kretanje bilo ograničeno i vremenski i prostorno... Iz hotela na Hvaru smeli smo da izađemo od 8 ujutro do 6 popodne.... Povezivali smo se sa meštanima koji su bili idejno vezani za narodnooslobodilački pokret. Donosili su nam biltene. Tražili su od nas da politički delujemo, da im objasnimo ciljeve narodnooslobodilačke borbe... Mi smo se povezali

³¹ Isto, 62.

³² Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945...*, 144.

s njima i radili u malim grupama, takozvanim trojkama, da ne doznaju mnogo imena.“³³

Sa Hvara je maja 1943. prebačena u koncentracioni logor na ostrvu Rabu.³⁴ Prema opisu Jaše Romana, to je bio klasičan koncentracioni logor: ograđen bodljikavom žicom, sa stražarskim kulama i reflektorima za osvetljavanje logora. Interniranim Jevrejima je neposredno po dolasku u logor oduzet sav novac, s obrazloženjem da će ga čuvati u kasi logorske uprave. Po rasformiranju logora deo novca je nestao. Svakodnevni život i unutrašnju organizaciju logora, održavanje reda, higijene, discipline, pripremanje hrane uprava je prepustila samim logorašima. Tako su logoraši izabrali rukovodstvo koje je rešavalo tekuće probleme i organizovalo život u logoru. Rukovodstvo su činili komunisti bliski partizanskom pokretu. Oni su se na svaki način trudili da logoraše pripreme i obuče u veštinama koje će im omogućiti da se, kada se za to ukaže prilika, bez problema priključe narodnooslobodilačkom pokretu. U svakom delu logora³⁵ formirane su partijske

³³ *Stazama rapskog bataljona...*, ur. A. Gaon, 63.

³⁴ Logor na Rabu formiran je početkom 1943. odlukom Vrhovne komande italijanske vojske. U njemu su bili internirani Jevreji iz svih logora koji su se nalazili na okupacionoj teritoriji *Zona II*; Jaša Romano, *Studije i građa o učešću Jevreja u Narodnooslobodilačkom ratu* (Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije, 1973), 14.

³⁵ Jevrejski logor na Rabu bio je podeljen na „Dubrovački logor“ i „Logor Kraljevica“, koji su se razlikovali po vrsti smeštaja za logoraše. Logoraši u „Dubrovačkom logoru“ bili su smešteni u zidane zgrade dok su u „Logoru Kraljevica“ bili u drvenim barakama. Ova dva dela logora bili su odvojeni bodljikavom žicom i stalnom italijanskom stražom; Isto, 16.

organizacije koje je objedinjavao Logorski komitet Komunističke partije Jugoslavije. Lea se živo sećala svog političkog angažovanja³⁶ u rapskom logoru: „U koncentracionom logoru na otoku Rabu gdje je ilegalnim radom rukovodio partijski komitet bila sam određena za rukovodioca tzv. Trojki, na koji je način bio organizovan rad. Svoju trojku upoznavala sam sa najnovijim biltenima objašnjavajući im ciljeve NOB-a, što su one poslje, kao i ja, prenosile na druge logoraše. Pored toga sakupljala sam sa trojkom sanitetski materijal od logora i iz bolnice, kao i novac, koji se ilegalno upućivao za NOV. Bilo je puno omladine i djece u logoru. Bile su organizovane grupe djece, recimo, od 5 godina, pa do 8 godina. Ja sam imala grupu od 12 godina.³⁷ Radili smo sa njima po sjećanju, jer nikakvih knjiga nije bilo. Malo geografije, malo istorije, malo matematike, malo književnosti, čega se ko sećao. Ja sam vodila grupu od 12 djevojčica i dječaka. Bio je organizovan i sanitetski kurs, koji je držala doktorica Špicer. Tu smo učili prvu pomoć i položili ispit, da danas-sutra možemo biti od neke koristi partizanima. U logoru sam potpisala dokument-izjavu da sam pripravna da prema dobivenim direktivama partizanskog rukovodstva bježim iz logora i organizovano se priključim NOV.“³⁸

„U momentu kapitulacije Italije neposredno sam učestvovala u razoružanju talijanskih vojnika, koji su

³⁶ O životu u logoru na Rabu opširnije u tekstu *Sjećanja na rapski logor* u Prilozima.

³⁷ O radu sa decom opširnije u tekstu *Rad sa djecom u koncentracionom logoru Rab*, koji se nalazi u Prilozima.

³⁸ Biografija Lee Lajke Salcberger (Porodična arhiva).

bježali sa otoka Raba, za što smo se bili organizovali.”³⁹ Ovako je Lea opisala oslobađanje iz logora na Rabu. Posle povlačenja italijanskih vojnika, većina logoraša rapskog logora, 9. septembra 1943, organizovala je novu borbenu jedinicu, Jevrejski rapski bataljon. Jedna od članica tog bataljona bila je i Lea Lajka, kako joj je bilo partizansko ime, Salcberger.⁴⁰ Prema njenom svedočenju sa Raba je u partizane krenulo 180 muškaraca i 20 žena.⁴¹ „Iz gledali smo kao aveti, obzirom na ishranu. Kada sam došla iz logora u partizane, imala sam oko 40 kilograma. Ali, izdržali smo.”⁴² Jevrejski rapski bataljon je veoma kratko postojao. Većina boraca iz bataljona se već 17. septembra 1943. priključila VII banijskoj udarnoj diviziji i u njenom sastavu dočekali su kraj rata i oslobođenje. Takva je bila i sudbina Lee Salcberger. Po stupanju u VII banijsku diviziju, 20. novembra 1943. postala je članica Komunističke partije Jugoslavije. U VII banijskoj diviziji uglavnom je radila u odeljenju za vezu. Prvo je bila delegatkinja u četi za vezu, zatim pisarka u štabu II brigade, da bi u avgustu 1944. postala šefica šifrantskog odeljenja.⁴³ U sećanjima koje je sakupio Aleksandar Gaon, Lea govori o tome koliko je bila teška i odgovorna njena pozicija u partizanima: „ Međutim, u četi za vezu bilo je daleko teže nego u samoj četi budući da je četa za vezu obezbeđivala telefonsku liniju štaba brigade i čete i bataljona... Zašto kažem da je nama bilo

39 Isto.

40 O njenim sećanjima na Rapski bataljon opširnije u tekstu „Sjećanja na Rapski bataljon“ u Prilozima.

41 *Stazama rapskog bataljona...*, ur. A. Gaon, 64.

42 Isto.

43 O njenim funkcijama u okviru VII banijske udarne brigade opširnije u tekstu dnevnika, str. 140.

teže? Zato što smo prvo morali postaviti liniju, a kad bi se akcija okončala, morali bismo da je dižemo. Cijeli taj put prošli smo dva puta više nego što su ga prolazili borci što su išli u akcije. Veza je morala da funkcioniše, jer su to bile glavne veze za napad i odbranu."⁴⁴ Period proveden u partizanima Lea Lajka Salcberger opisala je u dnevničkim beleškama, koje zajedno sa dnevničkim zapisima njenog supruga Ervina Stanka Salcbergera zauzimaju centralni deo ove knjige.

Lea Abinun. Posveta sa poledine fotografije:
„Mom drugu majoru Stanku od njegovog
zastavnika Lajka“, Janja, februar 1946.

44 *Stazama rapskog bataljona...*, ur. A. Gaon, 65–66.

Lea Abinun, fotografija iz partijske knjižice

U aktivnoj vojnoj službi bila je do aprila 1946. Imala je čin rezervnog potporučnika. Za zasluge u ratu odlikovana je Medaljom za hrabrost i Ordenom zasluga za narod II reda. Dok je provodila poslednje dane kao partizanka, bez ijednog preživelog člana porodice, došlo je i do raspleta u njenom emotivnom životu. Neposredno posle oslobođenja zemlje, Lea i Ervin su se sasvim slučajno sreli. Oboje su, naime, u jednom trenutku bili prekomandovani u Beograd. Ervinov rođak je obavestio Leu da je njen verenik u Beogradu i da uskoro odlazi na usavršavanje u SSSR. Za susret je bilo malo vremena. Lea i Ervin su tokom rata uspeli da razmene samo nekoliko ceduljica i vesti preko partizanskih kurira, ali ni po dolasku u oslobođeni Beograd nisu uspeli da pronađu jedno

drugo pošto Ervinu nisu prenošene poruke koje je Lea ostavljala u hotelu. Konačno, sasvim slučajno, Lea je na ulici primetila grupu oficira u sovjetskim uniformama koji su nosili kofer. Kao partizanka učena je da u svakoj prilici treba da pomogne sovjetskim vojnicima. Prišla je jednom od oficira, ne bi li mu pomogla oko kofera. Prilazeći vojnicima, prokomentarisala je da joj je „jedan od Rusa veoma poznat“. Taj „Rus“ bio je Ervin Salcberger, koji se sa grupom jugoslovenskih oficira uputio na usavršavanje u SSSR. Venčali su se po Ervinovom povratku iz Lenjingrada 1946. godine.⁴⁵

Lea Abinun i
Ervin Salcberger
u Beogradu,
26. januar 1946.

⁴⁵ Razgovor sa Slobodankom Ivković-Salcberger i Borkom Marinković vođen u Beogradu 6. juna 2011.

Ela Samokovlija, Mira Vizler i Lea Abinun.

Zapis sa poledine fotografije:
„Tri drugarice, Beograd 1947. godine“.

Ervin je karijeru nastavio u vojsci a Lea, pošto se demobilisala, radila je kao referentkinja i planerka u direkciji za tekstil Ministarstva industrije i rudarstva Narodne Republike Hrvatske u Zagrebu a zatim u Planskoj komisiji Kotarskog narodnog odbora u Splitu. Po dolasku u Beograd, zbog bolesti, penzionisana je u septembru 1952. Živela je u Beogradu sa suprugom Ervinom

Stankom Salcbergerom i kćerkama Slobodankom Ivković-Salcberger i Borkom Marinković. Umrla je 31. januara 2006. u Beogradu i sahranjena je na Jevrejskom groblju u Beogradu.

Dnevničke beleške jedne partizanke su po mnogo čemu poseban i ekskluzivan fenomen. Sećanja Lee Lajke Salcberger predstavljaju redak slučaj beleženja ratnih događaja iz ženske perspektive. Beležeći po njoj važne i interesantne događaje kao i svoja zapažanja i emocije Lea nas kroz različite aspekte uvodi u poslednje ratne godine. Prva beleška u dnevniku napisana je 19. oktobra 1943, a poslednja 2. jula 1945. Iako u veoma kratkoj formi, na svega 38 sitno ispisanih stranica blokčića, u dnevniku se ipak može uočiti nekoliko narativnih tokova. Osnovni narativ konstruisan je oko vojnih akcija VII banijske udarne divizije. Neuobičajeno detaljan pregled ratnih operacija svedoči o mobilnosti ove udarne divizije. Neka od sela u Hrvatskoj koje je partizanka Lajka zabeležila ne mogu se naći ni u jednoj ranije objavljenoj monografiji o ratnim operacijama VII banijske udarne brigade. Ona takođe daje i detaljan popis ratnog plena zarobljenog u bitkama, kao i tačan broj zarobljenih neprijateljskih vojnika, uglavnom Nemaca, ređe i ustaša. Pored glavnog toka, u dnevniku nailazimo na interesantne zabeleške i zapažanja o privatnim i intimnim trenucima iz njenog života, i upravo taj kvalitativni diskurs čini ovaj dokument jedinstvenim, veoma korisnim i interesantnim kako za stručnu javnost tako podjednako i za čitaoce koji nemaju formalno obrazovanje istoričara. Značajan deo naracije posvećen je odnosu prema Ervinu Salcbergeru, sa kojim se verila pre rata a koji je i sam bio u partizanima. Taj deo

dnevnika obiluje iskrenim, intimnim i jakim emocijama. Ona se ne boji da pokaže strepnju, strah, očaj, patnju ali i apsolutnu ljubav, odanost i privrženost. Za istoričarke i istoričare koji se bave socijalnom historijom ovo može biti dragocjen historijski izvor. Ovako konstruisan narativ je veoma interesantan i iz aspekta historije roda, pošto njen verenik u svom dnevniku, koji je takođe detaljno vođen, ne spominje ni u kakvom kontekstu svoju verenicu. U dnevniku partizanka Lajka pominje i svoje roditelje, strahuje da li će ih ikada više videti. Njeni strahovi su se, na žalost, ostvarili. Cela porodica joj je stradala u nacističkim logorima.⁴⁶

Dnevnik Lee – Lajke Abinun Salcberger izuzetno je značajan i kada se analizira položaj žene u partizanskom pokretu. Ona na više mesta jasno navodi kako je odnos drugova prema drugaricama „nepravilan, neispravan“ toliko da želi da ode iz jedinice. Ovako iskreno svedočenje je veoma retko, naročito kada se govori o rodnoj jednakosti u partizanskim pokretu. Svedočanstva i sećanja partizanki koja su naknadno zabeležena ne sadrže ovako iskrenu percepciju. U prethodnim istraživanjima, obavljenim na drugom projektu, uradili smo 17 intervjua sa bivšim partizankama. Na konkretno pitanje „Kakav je bio odnos prema ženama u partizanima i da li ste se nekada osetili neravnopravno u odnosu na svoje saborce“ sve su odgovorile da su bile apsolutno jednako tretirane u svojim jedinicama. Kroz razgovor, međutim, i neka posredna pitanja jasno se moglo uočiti da to nije bila realna slika. Za razliku od ovih intervjua, rađenih skoro 70 godina po

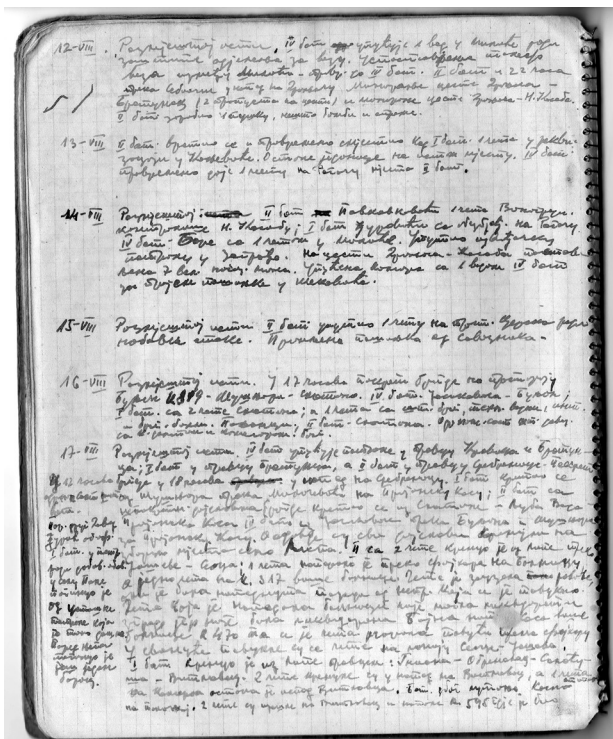
⁴⁶ Otac i brat su joj stradali u Jasenovcu, a majka je bila zatočena u logoru na Starom sajmištu.

završetku rata, dnevničke beleške Lee Salberger, iako šture i nedovoljno argumentovane, ipak daju realniju sliku stvarnog odnosa prema drugaricama – partizankama.

Čitajući dnevnik Lee – Lajke Salberger saznajemo interesantne detalje iz svakodnevnog života jedne partizanske jedinice i mesta pojedinca u njoj. Takođe nas informiše o zabavnom životu, čestim odlascima na igranke, koje ona naziva „micaljke“, pozorišnim predstavama, koncertima. Interesantan je detalj kada opisuje kako je prvi put videla Tita. Sznajemo i da se u partizanima 1945. slavio Božić...

Dnevničke beleške pokrivaju dve ratne godine života Lee Salberger. U knjizi se, zahvaljujući velikoj ljubaznosti njenih ćerki Slobodanke Ivković-Salberger i Borke Marinković, koje su nam ustupile i dodatnu građu, nalaze tekstovi koje je Lea pisala mnogo godina posle rata i koji predstavljaju njena sećanja na život u logorima, na rad sa decom u logorima, kao i sećanja na Jevrejski rapski bataljon. Čitajući tekstove, kao i sam dnevnik, može se zaključiti da je autorka bila veoma pismena i da je imala izražen talenat za naraciju, i pored toga što njeno formalno obrazovanje svakako nije omogućavalo literarnu edukaciju. To se najbolje može uočiti u priči koju je nasloвила *Hvala*. Opisujući situacije u kojima se našla da bi se susrela sa majkom, ona nas gotovo filmski vodi kroz narativni tok.

Značaj dodatnih tekstova jeste i u tome što se hronološki dopunjuju i nadovezuju na dnevničke beleške i tako nam omogućavaju da u celosti rekonstruišemo život Lee –Lajke Abinun Salberger tokom Drugog svetskog rata.

Detalj iz dnevnika Ervina Salcbegera

Postavlja se pitanje do koje mere se dnevnicima može pokloniti poverenje. Postoji tumačenje prema kojem čitalac i pisac sklapaju društveni ugovor prema kojem su memoari istiniti.⁴⁷ Ovo zapažanje može se proširiti

47 Jay Winter, „The Performance of the Past: Memory, History, Identity“, u: *The Performance of the Past. Memory, History and Identity in modern Europe*, ur. Karin Tilmans, Frank Van Vree, Jay Winter (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010), 13.

zoba mila nemore da spava. U 02: stari nan
 Liana. Polovet u 06: za Horozovic. Zbog
 u 10: daze polovet za Begovic kopana.

20-21-22 u 14: Kopana kopana. Bosa mala
 nezadrziva atmosfera. Polovet 26-27-28-29

26-27-28 u 22: Tuzac Polovet za obitelji.

30-31- u 20: Jelek 9. i T. Gate, kata Poci.

30-31-22 u 01: Poci. Bina zimke noc, Kadna, ali
 ugodna. 31-22-23 u 04: polovet na potozaj na boku.

31-22-23 u 05: na potozaju Borla u cula vila

Rana 6. 7. nije potetko zolozanog nemena.

Napred odlican Borla kratka ali jlica Nosi
 napredovni i to i. Buzada snob. s nim utvora.
 mnogo polije. Zbog. Bini ni je ajelo nezene
 u milidana. Sta je roskog uzronu. Polovet za kopane

1-1-15 u 21: Duzeg, miora, njeta da te noci.

Napredovan polovet Panvicio vodi uo rodogi
 oko viti tacne, magla nemore se snaci. Grad
 sve karne potola i nemena, rasporedje odlicno
 opet misleni na tuma. Nekada do sada me

nije bolko progupalo misao ne spisa da e
 Borla, kraj uo sima. Da ki je poginuo. Da a
 su se skada s ugmi vrata. Karman sve da us-
 postovni van s ugmi. Bala se curi.

2-1-16 u 01: Duzeg Vaganac. Napadama Vaganac.

U 02 dazuje se da Banda Gazi. Vni napredovni.

Napad je jake, i veoma kratko svoga pola saba,
 braje. Lovci pogodake odlican. Nisi uoro ne
 saci u Vaganac mislimanski: Rasporedje
 odlicno. Napadaci u zapadnici na 10. divizionu
 ona je mnogo udvata. 2-1-18 u 08: setup go-
 Vaganac. Binseni primitivni, samo islogani roovi
 i predstirni Arkanina. Lea da Poca. Binseni miseni.
 Kuce i svi zarame obelo puzajane. Sve snaci pa

Detalj iz dnevnika Lee Abinun

na dnevnik i druge vrste belezaka. Premda je reč o rukopisima nastalim neposredno posle opisanih događaja to ne mora da znači da je sve što je napisano verodostojno i u skladu sa sećanjima drugih učesnika. Moguće je da su autori dnevnika prikaze pojedinih događaja menjali u skladu sa raspoloženjima na frontu, ali da je ulogu igrao i strah od zarobljavanja i mogućnost da dnevnik dospe u ruke protivnika.

Tekstovi dnevnika su zadržani u izvornom obliku, a sve razrešene skraćenice date su u uglastim zagradama, koje su takođe korišćene za obeležavanje svih delova teksta koje priređivači nisu uspeli da pročitaju ili razreše. Priređivači su se odlučili da pri uređivanju dnevničkih beleški prate hronološki princip, pa su stoga u knjizi prvo predstavljena sećanja Ervina a zatim Lee Salcberger. Isti princip je primenjen u predgovoru, to jest u prikazivanju njihovih biografija. Ervin Salcberger pisao je svoj dnevnik na ćirilici, a Lea Abinun na latinici. Kako se u dnevnicima u više navrata radnja odigrava na prostoru Hrvatske i Slovenije, priređivači su odlučili da knjigu objave na latiničnom pismu i tako učine dostupnim rukopise što širem krugu čitalaca sa prostora bivših jugoslovenskih republika. Da dnevničke beleške u knjizi budu tehnički različito uređene, takođe je odluka priređivača, koji su se vodili logikom da štampane verzije predstavljaju što verodostojnije kopije originala.

Knjiga je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku – Između demokratije i diktature* (broj 177016) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

DNEVNIK ERVINA SALCBERGERA
april – septembar 1944

28. IV

Zamj[enik] k[oman]danta i zamj[enik] kom[esara] i ob[aveštajni] of[icir] sa II bat[aljonom] u Vojvodićima–Zakmur.

Dolazak k[oman]danta sa puta sa četom IV bat[aljona] iz Žabljaka. Nač[elnik] diviz[ije] i čl[an] p[olitičkog] od[bora] sa nač[elnikom] brig[ade] sa dijelovima IV bat[aljona], int[endanturom], boln[ica] na Šćep[an] polju. Koma[ndant] brig[ade] sa I bat[aljonom] u D[onjem] Kruševu.

29. IV

K[oman]dant, komesar, nač[elnik] brigade sa I i IV bat[aljonom] u pokretu preko Vučeva do Mratinja. Zamjenik k[oman]danta, zamjenik komesara i ob[aveštajni] of[icir] sa II bat[aljonom] dolaze na Šćepan polje. K[oman]dant i komora bat[aljona] preko Trsa–Krstaća Pluž[inskog] Polja.

30. IV

K[oman]dant, komesar i nač[elnik] brigade sa I i IV bat[aljonom] u pokretu za Plužine. Dolazak nač[elnika] divizije i čl[anova] p[olitičkog] od[bora] sa IV bat[aljonom] II Kraiške u Mratinje gdje ostaje bat[aljon], a oni produžavaju za Plužine. Održan sastanak sa št[abom] I i IV bat[aljona].

1. V

K[oman]dant, kom[esar] i nač[elnik] brig[ade] sa I i IV bata[ljonom] u pokretu prema [Stabni]-Ravno. Ostalo isto.

2. V

Koma[ndant], kom[esar] sa IV bat[aljonom] u Poljini, Kom[nadant] brig[ade] sa I bat[aljonom] u Platici.

3. V

K[oman]dant, kom[esar] sa IV bat[aljonom] i int[endanturom] došao u Platicu.

IV bat[aljon] Platica–Glavica, I bat[aljon] na pol[ožaju] Vrba. Štab brig[ade] Platica.

Održan sastanak između nač[elnika] div[izije] i čl[anova] p[olitičkog] od[eljenja] sa št[abom] brig[ade] u vezi sa radom int[andature]. IV Kraiški bat[aljon] u pokretu do Žoljevice.

4. V

IV bat[aljon] Plotica–Glavica. I bat[aljon] iznad Vrbe. IV Kr[aiški] bat[aljon] Ulinje–Dramešina. Št[ab] brig[ade] sa čl[anovima] št[aba] div[izije] i zamj[enikom] k[omandanta] Kr[aiške] brigade Platica gdje je i int[andatura]. Neprijatelj sa art[iljerijskim] or[uđima] i bac[ačima] vršio nasilno izviđanje prema našim položajima i povukao se.

5. V

I bat[aljon] na položaju Čemerno, IV bat[aljon] Glavica–Ulinje– ([T]mušna Glavica) IV Kr[aiški] bat[aljon] Dražljeva–Kljeuta, Int[andatura] Čemerno. Štab brig[ade] i št[ab] div[izije] Dramešina. Nep[rijateljska] pat[rola] vršila nasilno izviđanje prema položajima IV bat[aljona] i IV Kr[aiškog] bat[aljona]. Bolnica i II bat[aljon] sa dijelom št[aba] brig[ade] na putu od Šćepan polja prema Trsa–Krstac–Plužine.

6. V

I bat[aljon] Čemerno, IV bat[aljon] Glavica–Ulinje–Dramešina. IV bat[aljon] Kr[aiški] Dražljeva–Kljeuta. Št[ab] brig[ade] i št[ab] div[izije]: Dramešina. Noću oko 3–4 časa četnici uz pomoć Nijemaca izvršili prepad na položaje [Pavinog] bat[aljona] i čete IV bat[aljona] koja je se jurišem probila prvo u pravcu Gacka, a zatim na Ravno. Zarobili su bili p[uško] m[itraljez] [pride] i puš[čanu] munic[iju]. Imali su dva mrtva, 1 nestao, a ranjen je zam[jenik] pom[oćnika] kom[andanta] bat[aljona] Asim. Prijednja jedinica: I bat[aljon] sa I četom na Orlovac, ostatak drži položaje na Čemernom, a zatim se pomjera na položaje više [Izgora.]

Četa IV bat[aljona] prelazi Sutjesku i drži položaje prema Suhoj. IV Kr[aiški] bat[aljon] sa svojih položaja manevriše u pravcu [Buča], a zatim se vraća na položaje iznad Čemerna. Zalazak 2 čete II bat[aljona] preko Labršnika na [Vrbu] i smještanje u [Kogorijama] na lijevoj obali Sutjeske. Št[ab] brig[ade] i št[ab] div[izije] u Izgorama i [Borju]. Dolazak bolnice i int[endanture] u [Izgore.] 1. četa II bat[aljona] sa bolnicom.

7. V

Raspored isti sem što će 1. četa II bat[aljona] vratiti se u sastav bat[aljona]. II bat[aljon] davaće obezbjeđenje na Lebršniku. Održan sastanak sa intendantima.

8. V

Zamjenik k[omandanta] brigade otišao na put za II Kor[pus] u Kolašin. Raspored bat[aljona] isti. Nač[elnik] divizije otišao.

9. V

Raspored jedinica isti. Drug Čeda otišao iz št[aba] brig[ade].

10. V

Raspored jedinica isti.

11. V

Raspored jedinica isti.

12. V

I bat[aljon] vodio borbu kao i IV Kr[aiški] bat[aljon]. Raspored bat[aljona] ostao isti. K[oman]dant i zamjenik komesara kod II–I bat[aljona]. Kom[esar] kod IV bat[aljona].

13. V

Raspored isti. I bat[aljon] vršio akciju za stoku.

14. V

Raspored bat[aljona] isti. K[oman]dant i zamjenik komesara vršili smotru kod II bat[aljona]. Ratni sud sudio Safetu [Kapetanoviću] i [Sikibu Isiću]. Održan part[ijski] sast[anak]. I i II bat[aljon] vršili su akciju.

15. V

Raspored jedinica isti. Nastavljen part[ijski] sast[anak] pre podne. Po podne došao št[ab] div[izije] i održan sast[anak] između njih i št[aba] brig[ade]. Rasformiran prateći vod.

16. V

Raspored isti. Marko Brenjo otišao do št[aba] div[izije]. II i IV sa k[oma]ndantom i komesarom i ob[aveštajnim] of[icijom] otišli u akciju u Bodežište. Nač[elnik] sa I bat[aljonom] na Čemernom.

17. V

I bat[aljon] imao borbu na Čemernom sa 200–250 četnika. I bat[aljon] se povukao na Rajičevo brdo, a II i IV bat[aljon] imao borbu na Živnju kod Bodežišta. U borbi poginuo komesar II bat[aljona] i Veljko Tešović, a kod I bat[aljona] Jovan [Rasić]. U akciji II i IV zadobiveno je dosta [stoke]. Int[endantura] i bolnica u Stabni.

18. V

I bat[aljon] zauzeo ponovo položaje na Čemernom.

19. V

II i IV bat[aljon] vratili se i smjestili se na liniju Borje – Brajčin Laz. Št[ab] brig[ade] Borje.

20. V

Razmještaj jedinica isti. [Načelnik] održao sastanak sa I bat[aljonom]. K[oman]dant sa II bat[aljonom]. Nač[elnik] se vraća u Borje.

21. V

Vođena borba. I bat[aljon] na Čemernom, II bat[aljon] na Labršniku. 1 četa IV bat[aljona] na Kuku. 2. četa sa k[oman]dantom bat[aljona] bila otsječena i otstupala u pravcu Volujaka. Nač[elnik] št[aba] otišao do št[aba]

div[izije] u Stabni. Jedinice se pomjeraju na liniju Kuk–Lebršnik. Št[ab] u Stobni.

22. V

Između 21. i 22. V izvršen protunapad na Brajčin Laz. Uхваćena veza sa XVII divizijom. Jedinice se smještaju: I bat[aljon] [Brajčin Laz], IV bat[aljon] (1. četa) Kuk, II bat[aljon] Kuk–Lebršnik. Št[ab] brig[ade], int[endantura] Stubica.

23. V

I bat[aljon] u Brajčinom Lazu, II bat[aljon] u Stub[ici] [Konobama], četa IV bat[aljona] u Stub [Konobama]. Št[ab] brig[ade], int[endantura] Stubica, bac[ačko] odjeljenje sa II bat[aljonom]. Drug zamj[enik] komesara se vratio. Dobili pošiljku od XIX diviz[ije]. Drug zamj[enik] k[oman]danta vratio se od [...] sa materijalom.

24. V

I bat[aljon] Zukva. II bat[aljon] Stub[ica]–[Kolibe], četa IV bat[aljona] Stubica, št[ab] brig[ade], int[endantura] u Stubici. Održan sast[anak] št[aba] brig[ade]. Četa IV bat[aljona] koja je bila otsječena prešla preko [Volujaka]–[Mratvine]–Plužina i otišla u Stabni. Izvršena izmjena kod št[abova] bat[aljona] i primljena municija od II Korp[usa].

25. V

I bat[aljon] preuzeo položaje Treštenik–Bukovac. II bat[aljon] Stub[ica] [Kolibe]–Kuk. IV bat[aljon] Stubica. Četa IV bat[aljona] stigla u sastav bat[aljona]. Št[ab] brig[ade], int[endantura] Stubica.

26. V

I bat[aljon] Zukva (Treštenik–Orlovac), II bat[aljon] 2. četa Stubica, 1 četa Stubica, IV bat[aljon] Stub[ica]–[Kolibe]–Kuk. Št[ab] brig[ade], int[endantura] Stubica. Promjena u št[abu] bat[aljona].

27. V

I bat[aljon] isto. II bat[aljon] Plužine, 1. četa Stub[ica]–Kolibe. IV bat[aljon] Stub[ica]–Kolibe. Št[ab] brig[ade] Stubica. U Plužinama vršeno pretraživanje terena i prikupljanje materijala bačenih od Saveznika.¹

28. V

Raspored jedinica isti. Dobivena dva eng[leska] p[uško] m[italjeza].

29. V

Raspored jedinica isti.

30. V

Raspored jedinica isti. Dobivena 3 eng[leska] p[uško] m[italjeza].

31. V

Raspored jedinica isti. Neprijatelj četnici i Nijemci oko 300 sa bac[ačima] napali su položaje na

¹ Pripadnici NOV-a su primili prve anglo-američke pošiljke ratnog i sanitetskog materijala u junu 1943, dok je sovjetska pomoć počela da pristiže u martu 1944. Više u: Nikola Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988).

Trešteniku–Orlovci–Kuk. Naše jedinice pod borbom zauzimaju nove položaje: I bat[aljon] Rajkov Laz – Zabrđe, 1 četa II bat[aljon] iz Plužina i 1. četa [IV] bat[aljona] iz Stubice–Stobne zauzimaju položaj lijevo od I bat[aljona]. Dobiveno 5 eng[leskih] p[uško] m[itraljeza]. Nepr[ijatelj] bio na: Stabni–Stubica.

1. VI

I bat[aljon] na položajima Panos–Šišman, II bat[aljon] Rajkov Laz, [Palamice], iznad s[ela] Smijerčno. Piv[aska] četa sa kojom je uhvaćena veza na položaju [Bogaševica] iznad s[ela] Lisina. IV bat[aljon] sa 1 četom II bat[aljona] na položaju Stabni, zatim Budanj–Miloševići. Št[ab] brig[ade] Plužine, int[endantura] Goransko. Boln[ica] Plužine. Neprijatelj se povukao.

2. VI

I i II bat[aljon] sa 2. čete na istom pol[ožaju]. Uveče smještanje u selo: I bat[aljon] Zabrđe, II bat[aljon] Smriječno, IV bat[aljon] preko Plužina za Krstac, a četa II bat[aljona], št[ab] brig[ade] i boln[ica] Plužine. Int[endantura] Goransko.

3. VI

I i II bat[aljon] ujutru pokret za Plužine. Int[endantura] iz Goranskog za Plužine. Uveče u 21 čas pokret brigade u 2 ešalona i to: 1 eš[alon] IV bat[aljon] i bolnica pravcem Plužine–Krstac–[Bubare] gdje se smještaju. IV bat[aljon], [prebaćena] bolnička četa privremeno u njen sastav. 2 eš[alon]: I bat[aljon], II [bataljon], int[endantura] pravcem: Plužine–Krstac–[Pa...usus], [Pipol Do], Dobri Do, [Pepelište] – Borak. Na Dobrom

Dolu priključuje se 1. eš[alonu]. Održan sast[anak] št[aba] brig[ade] sa št[abovima] svih bat[aljona].

4. VI

Smještanje jedinice za odmor. I i II bat[aljon], Št[ab] brigade [Vrač]; IV bat[aljon], int[endantura] i bolnica [Pepšelište] – Javorje. Održan sastanak Št[aba] brig[ade].

5. VI

Razmještaj jedinica isti. Održan sastanak št[aba] brig[ade]. Pokret brigade prema Premčanima pravcem: [Vorik]–Njegovuđa gdje je dat odmor – Gredina – most na Tari – Premčani. Razmještaj jedinica: I bat[aljon] Premčani, II bat[aljon] Zagrebac, IV bat[aljon] Selac. Št[ab] brig[ade], int[endantura] i boln[ica] Premčani.

6. VI

U zoru pokret brig[ade] na položaje. I bat[aljon] Čavanj, II bat[aljon] [Mučanj], IV bat[aljon] Rahman Kula. Št[ab] brig[ade] Kotlaići, intendant Zagrebac. Uhvaćena veza sa [IV Kraiškim...2 divizije]. Naređenje št[aba] II Korpusa NOVJ za pokret [...] na Tari. Izvršen pokret II bat[aljona] u 12/45 do Njegovuđe. II bat[aljon] u 14/45 istim pravcem do s[ela] [Podgrižde]. [...].

7. VI

U zoru pokret bat[aljona] na položaje: I bat[aljon], II bat[aljon] Restovac. IV bat[aljon] Kukojevica. Št[ab] brig[ade], int[endant/intendantura] i bolnica [Podgrižde]. Št[ab] brig[ade] se poslije pomjera u Zauglinu.

8. VI

U zoru pomjeranje jedinica [...] Tari. I bat[aljon] Crni vrh, sa bac[ačkim] odj[eljenjem], II bat[aljon] Haluge; IV bat[aljon] Njegovuđe–Zmajevac. Št[ab] brig[ade], int[endantura], boln[ica] Zauglina.

9. VI

I bat[aljon] Crni vrh – 1 četa Gredina, II bat[aljon] Haluge sa bacačem – 1 četa Iver Tara, IV bat[aljon] 2. četa Krš, 1 četa ruši cestu prema Đurđevića Tari. Bolnica i int[endantura] Bogomolje. Št[ab] brig[ade] Krš. Dobivamo naređenje za ulazak u sastav XVII diviz[ije].

10. VI

Pokret brig[ade] pravcem do mjesta bivakovanja jedinica. Preko Tare skelom ka Lever Tari – Glibači – Kosanica. Četa I bat[aljona] od Gredine preko [Prenčana] za Kosanicu. Razmještaj: I bat[aljon] Kriješterovina, II bat[aljon] [Crno brdo], IV bat[aljon], boln[ica], int[endantura] Košare. Št[ab] brig[ade] Kriješterovina.

11. VI

Pokret brig[ade] od [Kosanice–Krajeršetine] pravcem Vlahovići–Dragaši–Kakmuži–Višnjica–Zahum. Razmještaj: I bat[aljon] št[ab] brig[ade], int[endantura], bolnica Zahum. II bat[aljon] Točkovi–Lučići, IV bat[aljon] Višnjica.

12. VI

Pokret brig[ade] od Šljuke pravcem: Cerovci–Podosoje–

Poros–Mrčevo. Prelaz [Zakotna]–Bjeloševina–Potkovač. Razmještaj: I bat[aljon] [Rajišići], II bat[aljon] G[ornji] Dubac, IV bat[aljon] 2. čete Krstače. 1. četa sa bolnicom i int[endanturom] Kosovi. Št[ab] brig[ade] Puzići.

13. VI

Pokret brigade: I bat[aljon] [Rajišići]–Ifsar; II bat[aljon] G[ornji] Dubac –Ponikve – Čajniče. IV bat[aljon]: Krstače–Ponikve–Trpinje–Miljeno. Kod Ponikve vođena borba sa četnicima jačine do 100 i to na Stražici i [Drufici/Dužici]. Učestvovao II i IV bat[aljon]. II bat[aljon] vodio borbu u Čajniču. Mi imali dva lakše ranj[ena], a nepr[ijatelj] 1–2 ranjena. Razmješ[taj] jedinica: I bat[aljon] Ifsar, II bat[aljon] Ždrijelo–Honine–Čajniče sa 2. čete, a 1. četa Trpinje. IV bat[aljon] Brdo–Brahus–Bare. Št[ab] brig[ade], int[endantura] i boln[ica] Trpinje (sa četom I bat[aljona]).

14. VI

Raspored jedinica isti. Bacač dodjeljen II bat[aljonu]. Dobivena 3 p[uško] m[itraljeza], 3 pikav[ca]; protiv tenk[ovska] puš[ka].² Napad četnika sa [Čivli brda] na II bat[aljon]. IV i II bat[aljon] protjerali nepri[jatelj]. Četa II bat[aljona] sa Trpinja otišla u sastav bat[aljona]. Održan sast[anak] štaba, part[ijski] sast[anak] i sast[anak] sa št[abom] bat[aljona].

² Izraz „pikavac“ upotrebljavan je u Jugoslaviji kao naziv za američki automat Thompson M1928 koji su saveznici isporučivali partizanskim jedinicama.

15. VI

Raspored isti. Bataljoni vrše lokalne akcije u cilju čišćenja terena. Upućeni kurir do št[aba] I bat[aljona] Hazim poginuo od četn[ičke] zasede kod [Ti...đena]. Četa II bat[aljona] dolazi u Trpinje. Komesar u IV bat[aljonu] [zamjenjuje] komesara u II bat[aljonu]. Zamj[enik] k[oman]danta u I bat[aljonu] uhvaćen.

16. VI

Raspored isti. Bat[aljoni] vrši lokalne akcije u cilju čišćenja terena.

17. VI

Raspored isti. Formiranje čete prateć[eg] oružja.³ IV bat[aljon] se pomjera na Ponikve. [Preformiranje] št[aba] II bat[aljona]. IV bat[aljon] ubio [jednog] četnika.

18. VI

Novi razmještaj jedinica: I bat[aljon] Crni vrh – Raskršće, II bat[aljon], št[ab] brig[ade], prat[eća] četa, int[endantura], bolnica, Vina. Nač[elnik] u IV bat[aljonu] u Ponikvama. 1. četa II bat[aljona] kod št[aba] brig[ade]. 1. četa sa I bat[aljonom] [Prostor]: bac[ač] i prot[iv] tenk[ovske] puš[ke] kod I bat[aljona].

³ Na savetovanju u Stolicama 26. septembra 1941. kao jedna od mera za organizovanje partizanskih jedinica uvedene su „prateće čete“ sastavljene od mitraljeskih i minobacačkih vodova kojima bi rukovodio štab brigade. Ove čete obuhvatale su i većinu tehničkih sredstava jedne partizanske brigade, pa su se u njima najčešće nalazili mineri i telefonisti.

Mineri kod int[endanture] zamj[enik] k[oman]danta kod I bat[aljona].

19. VI

Raspored isti. Dobili mine. IV bat[aljon] uhvatio 2 četnika. Komesar kod I bat[aljona], zamj[enik] k[oman]danta se vraća.

20. VI

Raspored jedinica. I bat[aljon] [Kopok] – Krčino brdo; II bat[aljon] 1 četa u [San...]. I bat[aljon] 1. četa [Suhi] Vrh, 1. četa sa št[abom] bat[aljona] Račići. IV bat[aljon] Ponikve št[ab] brig[ade], int[endantura], boln[ica] Vina. Načel[nik] št[aba], k[oman]dant kod I bat[aljona], zamj[enik] komesara kod IV bat[aljona].

21. VI

Raspored isti. I bat[aljon] u akciji na Ustik[olini]. Bacač u dejstvu na Krčinom brdu na Ustikolinu i dalje na položaju [Koba] sa I bat[aljonom] u dejstvu na Han Osanicu. II bat[aljon] rasp[orijed] isti. IV bat[aljon] Ponikve, št[ab] brig[ade], boln[ica], int[endantura] isto.

22. VI

Raspored isti. Zamj[enik] k[oman]danta kod II bat[aljona]. Načel[nik] u št[abu] brig[ade]. Komesar brig[ade] kod I bat[aljona].

23. VI

Raspored isti.

24. VI

Raspored isti. Vršeno bojno gađanje brigade. Kod I bat[aljona] nač[elnik] št[aba]. Kod II bat[aljona] zamj[enik] k[oman]danta. Kod IV bat[aljona] zamj[enik] polit[ičkog] komesara.

25. VI

Raspored isti. Nač[elnik] št[aba] kod čete prat[ećeg] oružja. Komesar kod I bat[aljona]. Zamj[enik] komesara kod II bat[aljona].

26. VI

Raspored isti. Part[ijski] sast[anak] i sast[anak] štaba.

27. VI

Raspored isti. K[oman]dant kod I bat[aljona], zamj[enik] polit[ičkog] komesara kod bolnice. Održane konferencije sa narodom za osnivanje N.O.O.⁴

28. VI

Raspored isti. Zamj[enik] k[oman]danta kod IV bat[aljona]. Zamj[enik] komesara kod čete prat[ećih] oružja. Održani [narodni] zborovi povodom Vidovdana.

29. VI

Raspored isti. K[oman]dant kod II bat[aljona].

⁴ Narodnooslobodilački odbori (NOO) predstavljali su organe revolucionarne vlasti u Jugoslaviji. Formirani su najpre na oslobođenoj, a zatim delimično i na okupiranoj teritoriji. Osim rada na izgradnji novog sistema vlasti NOO su imali zadatak da obezbede materijalna sredstava za dalju partizansku borbu.

30. VI

Raspored isti s tim što je četa II bat[aljona] ušla u sastav bat[aljona] i daje obezbjeđenje na Golom vrhu, a četa I bat[aljona] kod št[aba] brig[ade]. Izvršena akcija na [sektor] Bać. I to 2. čete II bat[aljona] sa 1. četom I bat[aljona]. Održan sastanak p[olitičkog] komesara, k[omandanta] kod II bat[aljona], zamj[enika] k[oman]danta kod IV bat[aljona] nač[elnika] št[aba] kod č[ete] prat[ećih] oružja.

1. VII

Raspored isti. Vršene pripreme za proslavu. Komesar sa delegatima otišao na proslavu u Čajniče.

2. VII

Proslava godišnjice osnivanja XVII udarne div[izije] NOVJ. I i II bat[aljon], četa prateć[ih] oružja, bolnica, int[endantura] i št[ab] brig[ade] na mjestu proslave Raskršće. Zamj[enik] k[oman]danta i p[olitički] komesar sa IV bat[aljonom] na proslavi u Čajniču. Poslije proslave razmještaj se mjenja i to I bat[aljon] na Rogače sa obezbj[eđenjem] na Raskršću, a 1. četa kod št[aba] brig[ade], a II bat[aljon] Cerova Ravan – Topići sa obezbj[eđenjem] na Kotku i Golom vrhu. Ostale jedinice isto.

3. VII

Raspored isti. 1. četa IV bat[aljona] sa komorom do Njegovuđa. Zamj[enik] komesara kod I bat[aljona] i č[eta] p[ratećih] oruž[ja].

4. VII

Raspored isti. Štab brig[ade] se premješta u Ročiće, a I bat[aljon] u (Novakoviće). K[oman]dant i zamj[enik] komesara kod I i II bat[aljona].

5. VII

Raspored isti. Neprijatelj napao na Krčino Brdo. II bat[aljon] [...] bac[ačko] odj[eljenje] izvršili akciju. K[oman]dant pom[očnik] kom[andanta] kod II bat[aljona]. I bat[aljon] na položaju: Raskršće–Vranići. 1. četa kod boln[ice] i int[endanture]. Na Vranićima 2 p[rotiv] k[olske] puške. Nač[elnik] št[aba] kod I bat[aljona]. Zamj[enik] k[oman]danta, komesar kod IV bat[aljona]. Četa IV bat[aljona] sa Ifsara u Ponikve. Dolazak djevu četa IV bat[aljona] na Raskršće.

Raspored isti. [Posluge] II bat[aljona] na Krč[inom] brdu – [Cvini...] sa bac[ačkim] odj[eljenjem] i 1 p[rotiv] k[olskom] puš[kom]. I bat[aljon] [Kopak] – Goli vrh – Vranići sa 1 p[rotiv] k[olskom] puš[om]. IV bat[aljon] Raskršće: jedna četa kod boln[ice] i inten[danture]. Vođena borba na Krčinom brdu i to II bat[aljon], a I bat[aljon] na Vranićima uništio kamion. Pokret brig[ade] na prostoriju: Čajniče – Metaljka – Kovač pl[anina]. Dolazak I div[izije].

6. VII

Raspored: I bat[aljon] sa p[rotiv] k[olskim] puškama Kovač pl[anina].⁵ II bat[aljon] Čajniče–[Ždrijelo], 1.

⁵ „Protivkolske puške“ tj. protivtenkovske puške – namenjene probijanju zaštite na oklopnim vozilima. U Drugom svetskom ratu upotrebljavan je čitav niz modela. Zbog male težine i jednostavne upotrebe ovo oružje je bilo idealno za partizansko ratovanje.

četa G[ornje] Ponikve, IV bat[aljon] Metaljka imao malu borbu sa četn[icima]. Št[ab] brig[ade] G[ornje] Ponikve. Int[endantura] i bol[nica] G[ornje] Ponikve. Zamj[enik] k[oman]danta kod I bat[aljona]; komesar kod II bat[aljona]. I bat[aljon] se premješta u Ponikve. Četa prat[ećeg] oružja G[ornje] Ponikve.

7. VII

Isti raspored.

8. VII

Pokret brigade na prostoriju Slatina. I bat[aljon] [Ivkovići]. II bat[aljon] [Kozorivina]. IV bat[aljon] Račići. Št[ab] brig[ade] sa 1. četom I bat[aljona] Vina i četa pratećih oružja Ivanovići; int[endantura] i bolnica [Obrasci]. Pokret brigade ka Foči.

9. VII

Pokret brigade pravcem: Foča – preko Drine – G[...] Brdo – Slađenovići – Kočići – Kremin – Kreminsko brdo – Hotka – Boškovići – Šahbegovići – Šahbašići – Previla. Kraći odmor brigade. Razmještaj jedinice: I bat[aljon] Podstolac (poslije 1. četa Previla i 1. četa Hasanovići), II bat[aljon] [Počeci], IV bat[aljon] Konakovići–Milotina. Četa prat[ećeg] oruž[ja] Milotina. Bolnica i intendantura Kolakovići–Milotina; Št[ab] brig[ade] Previla; IV bat[aljon] vodio borbu sa četnicima na Kacelju–Mliječniku i ubili 1 četnika.

10. VII

Razmještaj isti. Pokret brig[ade] pravcem: Milotina–Kacelj. Razmještaj: I bat[aljon] Mliječnik; II bat[aljon]

[Bor/gavac]; IV bat[aljon] Kacelj. Boln[ica], int[endantura] Kladno brdo; št[ab] brig[ade] Kacelj. Četa prat[ećeg] oružja Kladno brdo.

11. VII

Pokret brigade pravcem: Mliječnik–Raskršće–[Kalinice].

12. VII

Varda – Lisavići – Dvorišta – Lučevica – Sjetlina – Rastovac – Šip –[Bogavići] (Kratine odmor) – Karaula Bjela voda – [Krajevi]. Razmještaj: I bat[aljon] i II bat[aljon] Žulj; II bat[aljon], št[ab] brig[ade], bolnice isto i četa prat[ećih] oružja [Krajevi]. Na putu preko pruge Sarajevo–Višegrad srušena pruga. Na cesti Podromanija–Sarajevo uništena 2 kamiona.

13. VII

Pokret brigade pravcem: Krajevi–Žulj–Kruševci. Razmještaj: I bat[aljon] Kruševci, II bat[aljon] Jabuka, IV bat[aljon] Sarajlići; št[ab] brig[ade], boln[ica], int[endantura], četa prat[ećih] oružja, Kruševci. I i II bat[aljon] vršili manje akcije za nabavku hrane. Komesar brig[ade] sa II bat[aljonom].

14. VII

Pokret brigade pravcem: Kruševci – D[onje] Babine – pored G[ornjih] Babina – Pjenovac – Ravanjsko – Podkozlovača. Razmještaj jedinica: I bat[aljon], št[ab] brig[ade], int[endantura], boln[ica], četa prat[ećeg] oružja Podkozlovača; II bat[aljon] Podbukovik; IV bat[aljon] Nerići. Uhvaćena veza sa XX Roman[ijskom]

N. O. U. brig[adom]. U pokretu vođene manje borbe sa četnicima.

15. VII

Razmještaj isti: 1. četa II bat[aljon] za Vlasenicu. 1. četa I bat[aljona] za [Žurvince]. Rasformiranje diviz[ijske] bolnice. Odlazak nač[elnika] divizije. K[oman]dant brig[ade] u IV bat[aljonu].

16. VII

Pokret brigade pravcem Podvukovik – Han Veternik – Vlasenica. Smještaj jedinice oko Vlasenice. Sastanak št[aba] brig[ade] sa št[abom] XXVII divizije. Uveče defile brigade i priredba.

17. VII

Primljeni p[uško] mit[raljezi] prot[iv] tenk[ovski] bacači „Džon Bul“.⁶ Pokret brigade pravcem: I i II bat[aljon], četa prat[ećih] oružja, bojna komora i št[ab] brig[ade] Vlasenica–Milići–Bukovica–Slatina gdje se smješta. IV bat[aljon] sa 2 čete prati p. k. top do Lukića,⁷ a 1. četa sa k[oman]dantom i polit[ičkim] komesarom na sast[anku] sa št[abom] diviz[ije] u Rajićima zatim u Slatinu. Formirani prat[eći] vodovi kod bat[aljona].

⁶ Među jugoslovenskim partizanima britanski protivtenkovski bacač „PIAT“ (Projector, Infantry, Anti Tank), bio je poznat pod imenom „Džon Bul“. Ime, najverovatnije, vodi poreklo od istoimenog lika, uobičajene personifikacije Velike Britanije, a naročito Engleske. Džon Bul (John Bull) se uobičajeno predstavlja kao korpulentan, smeo i moćan engleski zemljoposjednik sa cilindrom i štapom. U ovom slučaju pomenutim simbolom naglašavano je poreklo vojne pomoći, ali moguće je, i robusnost samog oružja.

⁷ Protivkolski top, to jest protivtenkovski top.

18. VII

Razmještaj isti: 1. četa IV bat[aljona] u Slatine u sastav IV bat[aljona] u [Straglavce]. Pokret. Vršena obuka sa p[rotiv] k[olskim] bacačima. Pokret prvo u pravcu Srebrenice, zatim po naređenju št[aba] diviz[ije] [polazimo] na iste položaje kod Slatine. Raspored isti.

19. VII

Pokret brigade pravcem: Slatina–Lukići–Milići. Brigada na položaj: I bat[aljon] Plandište, II bat[aljon] Vukovići, IV bat[aljon] Milići–Gradina, št[ab] brig[ade], četa prat[ecég] oružja, int[endantura] i bolnica u Milićima. Uveče pokret i prikupljanje [...gle] brigade u Vukovićima. K[oman]dant sa II bat[aljonom], pom[očnik] p[olitičkog] kom[esara] sa I bat[aljonom], 1. četa II bat[aljona] ostaje u zaštiti bolnice i intend[anture] u Vukovićima.

20. VII

Pokret brigade u pravcu Šekovića sa zadatkom napada na nepr[ijatelja] na stanici [Supač].⁸ Pravac pokreta: Vukovići–Tikvarići–Crkvina, a odatle u napad i to I bat[aljon] Golići–[V. Stjena], 1. četa u zaštiti bolnice i intendanture kod Crkve. II bat[aljon] [Stanica] zatim Nikolića brdo; IV bat[aljon] Nikolića brdo. Bacačko odjeljenje Nikolića brdo.

⁸ Šekovići – mesto u istočnoj Bosni imalo je značajnu ulogu u događanjima tokom Drugog svetskog rata. U tom snažnom partizanskom uporištu formirana je Šesta istočnobosanska udarna brigada. Mesto se više puta našlo u središtu borbi. Takođe, u ovom mestu se tokom većeg dela 1943. godine nalazila centralna bolnica Vrhovnog štaba NOV.

U sastavu bataljona su p[rotiv] t[enkovske] puške i p[rotiv] t[enkovski] bacači. Nepokretni dijelovi kod Crkve. Jačina neprijatelja 500–600 dobrovoljaca SS diviz[ije] sa Zelenim kadrom.⁹ Gubici nepr[ijatelja] do 100 izbačenih iz stroja. Naši gubici: I bat[aljon] 21 ranj[en], 1 poginuo, II bat[aljon] 2 mrtva, 2 ranjena, IV bat[aljon] 13 ranjenih, 2 mrtva. Ranjen drug major Mirko [Batriković], zamj[enik] k[oman]danta brigade i desetar kurir Muharem Beganović (Švaba). Ukupno ranjenih 28 i 5 poginulih. Uveče brigada na kratki odmor kod Crkve. Stigla XVII Majev[ička] N. O. u[darna] brigada. K[oman]dant sa I i IV bat[aljonom]. Zamj[enik] k[oman]danta sa II bat[aljonom], komesar sa IV bat[ljonom]. Nač[elnik] i ob[...] sa bacačkim odj[eljenjem] i I bat[aljonom].

9 Pored nemačke vojske, ustaša i četnika, Ervin Salcberger je u svom dnevniku pominjao i nekoliko različitih formacija bosansko-hercegovačkih Muslimana. Uporedo sa širenjem ustanka protiv ustaških vlasti u Bosni i Hercegovini, muslimansko stanovništvo organizovalo je seoske milicije radi borbe sa partizanima i četnicima. Formacije su bile deo vojnog sistema NDH. Ove grupe, međutim, nisu dovoljno uspešno parirale protivnicima, pre svega zato što nisu napuštale svoja matična područja. Milicije su većinom reformisane u pokretljivije jedinice pod imenom „Legije“ i „Zeleni kadar“. Vojnicima ovih jedinica NDH je obezbeđivala platu, hranu i odeću, dok su starešine dolazile iz redova ustaških i domobranskih snaga. Pojedine legije isticale su se po svojoj borbenosti, poput jedinice tuzlanskog trgovca Muhameda Hadžiefendića ili bataljona Avdage Hasića iz Kladnja. Ipak, zabeleženo je da su mnoge od ovih jedinica nastojale da prevashodno zaštite sopstvena sela, pa je i njihovo držanje prema protivnicima zavisilo od slučaja do slučaja.

21. VII

Ujutro ponovni napad sa XVII brigadom i to II bat[aljon] V[elika] Stijena –ulijevo prema [Drukvama]; I bat[ljon] V[elika] Stijena – M[alo] Jezero; IV bat[aljon] kod Crkve. Bacačko odjelj[enje] M[alo] Jezero – V[elika] Stijena. Stigla XIX brigada.

K[oman]dant sa I bat[aljonom]; zamj[enik] p[olitičkog] kom[esara] sa II bat[aljonom]. Nač[elnik] sa I bat[aljonom] i bac[ačkim] odj[eljenjem]. Uveče ponovni napad i to:

I bat[aljon] sa 2 čete, II bat[aljon] cijeli, 1. četa, 1. četa I bat[aljona] na V[elikoj] Stijeni sa t[eškim] m[itraljezom] „Breda“ i t[eškim] bacačem.¹⁰ Gubici nepr[ijatelja] 6 mrtvih i više ranjenih. Naši gubici: I bat[aljon] 4 ranjena i 2 mrtva; II bat[aljon] 5 ranj[enih] 1 mrtav, bac[ačko] odj[eljenje] 1 ranjen. Učestvovali u napadu 1. bat[aljon] XIX Birč[anske] brig[ade] i 3. bat[aljon] XVII ud[arne] brig[ade].

Pom[očnik] komesara sa II bat[aljonom], k[oman]dant i komesar sa I bat[aljonom]. Nač[elnik] št[aba] sa bacač[kim] odj[eljenjem].

22. VII

Ujutru raspored brigade: I bat[aljon] V[elika] Stijena – M[alo] Jezero, II bat[aljon] [Ripe]; IV bat[aljon] Crkvine, i nepokretni djelovi. Bacačko odj[eljenje] na V[elikoj] Stijeni djelovalo na nepr[ijateljske] položaje

¹⁰ „Breda“ (Mitragliatrice Breda modello 37) – teški italijanski puškomitraljez. Za razliku od ovog tipa postojao je i laki model istoimenog puškomitraljeza (Fucile Mitragliatore Breda modello 30), a koji se također nalazio u naoružanju XVI muslimanske brigade.

na Bikavcu. Nepr[ijatelj] dejstvovao artiljerijom. Ranjena 2 druga. K[oman]dant, polit[ički] kom[esar] i nač[elnik] kod I bat[aljona]. Pom[oćnik] pol[itičkog] kom[esara] kod II bat[aljona].

23. VII

Raspored isti. Vršena uznemiravanja nepr[ijatelja] sa mitr[aljezima] i bacačima. Pred veće nepr[ijatelj] dejstvovao art[iljerijom] i ranio 1 druga. II bat[aljon] se premješta na položaje lijevo od V[elike] Stijene. I bat[aljon] 1. četa V[elika] Stijena, 2. čete M[alo] Jezero. IV bat[aljon] 2. čete Crkvina, 1. četa [Ripe]. K[oman]dant, p[olitički] kom[esar] i nač[elnik] kod I bat[aljona], p[omoćnik] kom[esara] kod IV bat[aljona].

24. VII

Pokret brigade na prostoriju Vlasenica. I bat[aljon] Baćino Brdo – Vijenac; II bat[aljon] Orlovača; IV bat[aljon] Orlovača–Vlasenica; bacač kod II bat[aljona]. Bolnica, int[endantura] Vlasenica–Luke; Zadatak brig[ade] zatvaranje pravca prema Milićima. Neprij[ateljska] art[iljerija] dejstvovala i ranila 3 druga (1 teže). Št[ab] brig[ade] u Vlasenici. Nač[elnik] sa IV bat[aljonom].

25. VII

Razmještaj jedinica: I bat[aljon] Orlovača–Kik–Vlasenica. II bat[aljon] izvršio pokret na prostoriju [Milići]–Vis sa zadatkom hvatanja kontakta sa neprijateljem. Uveče se vraća na položaj Orlovača. IV bat[aljon] sa brig[adskom] bolni[com], int[endanturom], i četom prat[ećih] oružja nalazi se

prvo u Lukama, a poslije u Kozja Ravan (zasiok). Št[ab] brig[ade] Vlasenica. Sa II bat[aljonom] k[oman]dant. Sa I bat[aljonom] nač[elnik] i p[olitički] kom[esar]. I bat[aljon] se premješta na Kik–Vlasenicu.

26. VII

Raspored isti. Neprijatelj vršio paljenje sena: [...] i Jasen. Sa manjim dijelovima pošao u pravcu Grabovica–Klještani. Naše jedinice vršile izviđanje u pravcu Rudišta i Milića. Uveče pokret brigade na prostoriju: Jezero – Han Veternik –Jusina Ravan. Raspored jedinica: I bat[aljon] Jezero ([Janovačka] voda), patrolira u pravcu Vlasenice; II bat[aljon] Jusina Ravan, obezbjeđuje i patrolira u pravcu Grabavice–Klještana. IV bat[aljon], št[ab] brig[ade], brig[adna] int[endantura] i četa prat[eci]h oružja Han Veternik. Pom[očnik] nač[elnika] št[aba] brig[ade] u diviz[iji].

27. VII

Ujutro upućen II bat[aljon] u Vlasenicu radi prik[upljanja] hrane i izviđanja neprijatelja. Ostali raspored isti. IV bat[aljon] obezbjeđuje od pravca Grabovice. Ob[aveštajni] of[icir] sa II bat[aljonom]. Uveče pokret na prostoriju Podkozlovača–Ravanjsko. Razmještaj: I bat[aljon] Ravanjsko; II bat[aljon] Podbukovik; IV bat[aljon], št[ab] brig[ade], diviz[ijska] boln[ica], brig[adna] boln[ica], int[endantura], četa prat[eci]h oružja Podkozlovača. Po noći pomjeranje radi art[iljerijske] vatre i to obje bolnice, prateće čete, int[endantura] u pravcu Rečice. K[omand]ant brigade sa II bat[aljonom]. Održan part[ijski] sast[anak].

28. VII

II bat[aljon] u Podkozlovači. 1 četa Mil[an] pl[anina] prema Grabovici. Prije podne napad neprijatelja, četnika, (200–250) iz pravca Mrkova na I bat[aljon]. II bat[aljon] sa 2 čete prema Ravanjskom. K[oman]dant, pom[očnik] komesara sa I i II bat[aljonom]. Tom prilikom je poginuo četn[ički] k[oman]dant [Bjelogrić]. Uveče pokret brigade pravcem: Podkozlovača–Rečice–Žeravice–[Dragnići]. IV bat[aljon] produžava pokret do Mangurića gdje stiže ujutru 29. VII. Uhvaćena 1 puška i stoka. P[olitički] kom[esar], nač[elnik] i ob[aveštajni] sa IV bat[aljonom].

29. VII

Razmještaj jedinca: I bat[aljon] G[ornji] Drapnići, obezbjeđuje u pravcu Žeravice; II bat[aljon] sa diviz[ijskom] bolnicom [Drapnići], št[ab] brig[ade], int[endantura], četa prat[eci]h oružja G. Drapnići. IV bat[aljon] Mangurići obezb[jeđenje] prema Žeravici održava vezu sa XX brig[adom].

30. VII

Razmještaj isti. Održan sast[anak] sa št[abom] bat[aljona]. Prisust[vovao] k[oman]dant divizije i čl[an] pol[itičkog] odjel[enja] diviz[ije]. 1. četa IV bat[aljona] išla u Žunovu u akciju na stoku. 1. četa I bat[aljona] upućena sa Žeravice radi hvatanja veze sa 38. diviz[ijom] i ispitivanja pravca Žeravice.

31. VII

Raspored isti. II bat[aljon] upućuje 1. četnu sa komorom za prenos spremne za 38. diviz[iju] do Žeravice. IV bat[aljon] prikupio hranu za brig[adu].

1. VIII

Razmještaj jedinica: I bat[aljon] G[ornji] Drapnići obezbj[eđenje] u pravcu Žeravica. II bat[aljon] sa diviz[ijskom] bolnicom u D[onjim] Drapnićima; 1. četa na Tisovom Brdu obezbjeđuje u pravcu Čuda i pruge Olovo – Han Pijesak; IV bat[aljon] Mangurići, a poslije podne kreće za Tisovo Brdo i smjenjuje četu II bat[aljona] daje obezbjeđenje i patrole preko pruge Olovo – Han Pijesak. Primljena sprema i 2 eng[leska] bacača od savez[ničke] pošiljke. Formiranje bac[ačkog] odje[ljenja] kod bat[aljona]. [Izmjenjen] kurirski vod. Št[ab] brig[ade], int[endant], prat[eći] vod i brig[adska] bolnica u G[ornjim] Drapnićima.

2. VIII

Raspored isti. I bat[aljon] sa 1. vodom prikuplja hranu u Rudinama za brig[adu]. IV bat[aljon] prilikom izviđanja pravca Olova zaplijenio 2 puške. Zbog napada nepr[ijatelja] na položaje XX brig[ade] I bat[aljon] odlazi na položaj Smrčevac i održava vezu sa jedin[icama] XX brig[ade]. Uveče se postavlja na položaj Babinska plan[ina]. Otkrivena organizacija dezerterstva.

3. VIII

Pokret brigade na prostoriju Riječica – Milan pl[anina] – Podbukovik. Pokret u 6h II bat[aljon] sa brig[adskom] bolnicom, diviz[ijskom] bolnicom, int[endanturom] i tehn[ičkim] vodom, pravcem G[ornji] Drapnići (Nestrebini) – Rubinići – Nevačka – Perbukovik daje obezbjeđenje prema Vlasenici. Održava vezu sa XX brig[adom] na Nerićima. IV bat[aljon] (2 čete) sa

nosilima pravcem G. Drapnići – Rubnići – Žeravica – Riječica – Podkozlovača – Milan planina gdje se smješta i obezbjeđuje diviz[ijsku] bolnicu. I bat[aljon] kreće od Babinske plan[ine] na Podbukovik, a odatle u Riječicu. Brig[adska] boln[ica] u Podkozlovači, št[ab] brig[ade] i tehn[ički] vod na Milan pl[anini]. Uhapšeni [Beganović], [Ismailović], [Šakić] pobjegli su, a streljan je Husein [Muić]. I bat[aljon] u pokretu ka [...] ¹¹ zarobio 1 p[uško] m[itraljez] od četnika.

4. VIII

Raspored isti. Pokret brigade u 18h pravcem Milan pl[anina] – Glogovačko polje – Đurići – Mišari – Debelo brdo. I i IV bat[aljon] napadaju kolonu Nijemaca na cesti Šekovići–Vlasenica. Nepr[ijatelj] imao dosta žrtava. Iza toga [...] probija se i smješta se na prostoriju: Rača–Krčevina. Minerij pridodati XX brig[adi] privremeno.

5. VIII

Raspored jedinica: IV bat[aljon], št[ab] brig[ade] Krčevina; I bat[aljon] Rača; II bat[aljon], brig[adska] boln[ica], Rača, na putu ka Smrčevcu. U toku dana vršena izviđanja. IV bat[aljon] napao nepr[ijateljsku] patrolu.

6. VIII

Raspored isti. U 3h pokret brig[ade] i to 4 bat[aljon] sa brig[adnom] int[endanturom], boln[icom] i tehn[ičkim]

¹¹ Ervin Salcberger je ostavio prazno mesto, verovatno sa namerom da kasnije dopiše ime sela.

vodom pravcem: Krčevina – Mišari – Debelo Brdo – Simića Han – Odžak – [Pambukovina]. II bat[aljon] dolazi naknadno. Kratak odmor. I bat[aljon] naknadno stigao u Lukiće. Raspored jedinica: I bat[aljon] Lukići sa diviz[ijskom] bolnicom, II bat[aljon] Tamburići, IV bat[aljon] Rašića Gaj. Št[ab] brig[ade] selo iznad Rašića Gaja. Brig[adna] int[endantura], brig[adna] boln[ica]. IV bat[aljon] daje obezbjeđenje u pravcu Vlasenice.

7. VIII

I bat[aljon]; II bat[aljon] brig[adna] int[endantura], brig[adna] bolnica; tehn[ički] vod i diviz[ijska] bolnica Tamburovići. IV bat[aljon] Rašića Gaj; št[ab] brig[ade] Rašića Gaj. IV bat[aljon] daje obezbjeđenje prema Vlasenici i Neđeljištu; I bat[aljon] I četa na Visu. Uveče IV bat[aljon] napada Vlasenicu. Tom prilikom imao je 1 mrtvog, 1 ranjenog i 1 nestalog. Navodno, neprijatelj 9 mrtvih i 16 ranjenih i 1 p[uško] m[itraljez]. Po podne 1 četa IV bat[aljona] izviđala Vlasenicu.

8. VIII

I bat[aljon] sa diviz[ijskom] bolnic[om], inten[danturom], [...], tehn[ičkim] vodom u Tamburovićima. II bat[aljon] na Rašića Gaju prema Vlasenici. IV bat[aljon] i št[ab] brig[ade] Rašića Gaj. Jedna četa II bat[aljona] na položaju prema Vlasenici. Uveče razmještaj brigade: I bat[aljon] sa diviz[ijskom] boln[icom] Milanovići; IV bat[aljon] Šadići: Vranjevac–Dolovi–[Velići] prema Neđeljištu i Cerskoj; II bat[aljon] Lukići privremeno uz XX brig[adu] (1 četa prema Rašića Gaju). Št[ab] brig[ade] sa boln[icom], int[endanturom] sa tehn[ičkim] vodom Šadići–Gaj. Održ[an] part[ijski] sast[anak].

9. VIII

Razmještaj isti. Neprijatelj SS oko 1500 u 4 napadne kolone sa art[iljerijom] napadao prema položaju II bat[aljona]; XX brig[ada] u Šadićima.¹² II bat[aljon] sa jednom četom oko 5h30 imao borbu kod Rašića Gaja. Nepr[ijatelj] imao 6 mrtvih i ranjenih, a II bat[aljon] 1 poginulog i 2 ranjena. Zatim se II bat[aljon] povukao na položaj na kosu odmah iznad vode Zaboja. Vodili borbu u zajednici sa bat[aljonom] XX brig[ade]. Neprijatelj imao 15 mrtvih. Mi nismo imali gubitaka. IV bat[aljon] sa diviz[ijskom] boln[icom], int[endanturom], brig[adnom] boln[icom] zbog napada neprijatelja [pomjerio] se na [Potojnik]. I bat[aljon] sa 2 čete pomjerio se na [Potojnik]. 1 četa I bat[aljona] išla za vezu u [Bobare] a zatim na [Potojnik]. II bat[aljon] pomjerio se preko [Bobara], Korjena, [Mrčevca], na [Potojnik] gdje dobiva naređenje od štaba divizije da ode u sastav brig[ade]. Četa IV bat[aljona] na Dolovima. Na [Potojniku] smjenjuje II bat[aljon]; bat[aljon] XX brig[ade]; Brigada se pomjera sa diviz[ijskom] boln[icom] i raspoređuje: 1 bat[aljon] Neđeljište, 2

¹² Ervin Salcberger nije precizirao u svom dnevniku o kojim SS jedinicama je reč, ali se može pretpostaviti da se XVI muslimanska brigada sukobila sa delovima sve tri SS formacije koje su tokom proleće i leta 1944. godine ratovale u istočnoj Bosni. To su delovi 7. SS divizije „Princ Eugen“, zatim 7. SS brdskog armijskog korpusa, kao i 13. SS divizije, poznatije kao „Handžar“ divizije. Ipak, najveće snage na ovom prostoru imala je „Hadžar“ divizija. Ova divizija je, iako posebno obučena za protivpartizansko ratovanje, pretrpela niz poraza u borbama sa partizanima posle kojih je povučena sa ratišta. Ostala je upamćena po velikim zločinima nad srpskim civilima u Posavini.

bat[aljon] [Rogačca], IV bat[aljon] sa diviz[ijskom] boln[icom] [Nišava] gdje je št[ab] brig[ade], brig[adska] boln[ica]; brig[adska] intendantura i tehnički vod.

10. VIII

Ujutru u 2h30 pokret brigade preko Neđeljišta, rijeke Dubnice, rijeke Jadra na prostoriju [...]. Razmještaj. I bat[aljon] Pavkovići. 1 četa u izviđanju prema Kasabi. II bat[aljon] Đurđevići. IV bat[aljon] sa diviz[ijskom] boln[icom], brig[adnom] boln[icom], int[endanturom], tehn[ičkim] vodom Bare. Št[ab] brig[ade] [Pavkovići]. IV bat[aljon] otpratio teške ranjenike za [Brežane].

11. VIII

Razmještaj isti. 1 četa I bat[aljona] na Vinogradu i patrola u Novu Kasabu. I bat[aljon] u 24 časa izvršio pokret za Pobuđe radi pribavljanja hrane.

12. VIII

Razmeštaj isti. IV bat[aljon] upućuje 1 vod u Miliće radi zaštite odjeljenja za vezu. Uspostavljena telef[onska] veza između Milića [pravcem] do IV bat[aljona]. II bat[aljon] u 22 časa preko Sebiočine u napad na Drinjaču. Miniranje ceste Drinjača–Bratunac (2 propusta na cesti) i miniranje ceste Drinjača – N[ova] Kasaba. II bat[aljon] zarobio 1 pušku, nešto bombi i spreme.

13. VIII

II bat[aljon] vratio se i privremeno smjestio kod I bat[aljona]. 1. četa u rekviziciji u Konjeviće. Ostale jedinice na istom mjestu. IV bat[aljon] privremeno daje 1 četu na Rogaču mjesto II bat[aljona].

14. VIII

Razmještaj: II bat[aljon] Pavkovići, 1. četa Vinogradi kontrolniše N[ovu] Kasabu. I bat[aljon] Đurakovići sa obezbjed[enjem] na Rogaču. IV bat[aljon] Bare sa 1. četom u Miliće. Uputio izviđačku patrolu u Zagrađe. Na cesti Drinjača–Kasaba postavljeno 7 velikih nagaz[nih] mina. Upućena komora sa 1. vodom IV bat[aljona] za prijem pošiljke u Šekoviće.

15. VIII

Razmještaj isti. II bat[aljon] uputio 1. četnu na prostor [Cerova] radi nabavke stoke. Primljena pošiljka od saveznika.

16. VIII

Razmještaj isti. U 17 časova pokret brigade. Pokret ka prostoru [B... kota 819] – Šušnjari – Slatina. IV bat[aljon] Jasikovača– [Budanj]; I bat[aljon] sa 2 čete Slatina; a 1. četa sa štab[om] brig[ade], tehn[ičkim] vodom, int[endanturom] i brig[adnom] bolnicom, Poljanci. II bat[aljon] Slatina. Održ[an] sast[anak] štab[a] diviz[ije] sa k[oman]dantom i komesarom brig[ade].

17. VIII

Razmještaj isti. IV bat[aljon] upućuje patrolu u pravcu Kravica i Bratunca; I bat[aljon] u pravcu Bratunca; a II bat[aljon] u pravcu Srebrenice; Pokret brigade u 18 časova u napad na Srebrenicu. I bat[aljon] kretao se od Šušnjara preko Milačevića na Prijansku Kosu; II bat[aljon] sa nepokretnim dijelovima brigade kretao se od Slatine – Ljuba Vode – Prijanska Kosa. IV bat[aljon]

za Jasikovače preko Budnja i Šušnjara za Prijansku Kosu. Oдавde su svi dijelovi krenuli na zbornu mjesto selo Lipa. II bat[aljon] sa dve čete krenuo je od Lipe preko Joševa-seoca; 1. četa napadala je preko Fojhara na bolnicu, a jedna četa na k[otu] 317 više Bolnice.

Četa je zauzela rovove, ali je bila napadnuta pozadi od nepr[ijatelja] koji se je povukao. Četa koja je napadala Bolnicu nije mogla likvidirati zgradu jer nije bila likvidirana Bojna niti kosa više Bolnice k[ota] 470 pa se je četa morala povući prema Fojhoru. U svanuće povukle su se čete na liniju [Seoce]–Joševa. I bat[aljon] krenuo je iz Lipe pravcem Gniona–Obrenovac– Solučuša–Vitlovac. 2 čete krenule su u napad na Vitlovac, a 1 četa sa komorom ostala je ispod Vitlovca. Bat[aljon] zbog lutanja kasno stigao na položaj.

2 čete su prešle na Vitlovac i napale k[otu] 545. gdje je bio neprijatelj u rovovima. Iz pravca Soloćuša napao nepr[ijatelj] ustaše jačine oko 50 sa 4 p[uško] m[itraljeza]. Borbu je vodila četa u zašt[iti] bat[aljona] komore. Četa se je pod borbom povukla na [Zanik] k[otu] 830. Tom prilikom zaboravljen je jedan nemački p[uško] mitralj[ez] koji je bio u prat[ećem] vodu. Četa koje je bila u zašt[iti] bat[aljonske] komore izgubila je 1 „Bren“ jer je mitralj[ezac] izgubio vezu sa bat[aljonom].¹³ Nestala su 2 borca. Ostale 2 čete napale su neprijatelja koji se je onda orijentisao prema nama. Čete su se provlačile u pravcu kose iznad Vitlovca. Neprijatelj je odbijen. Čete su se zatim prebacile preko ceste Srebrenica–Bratunac i postavile na položaju iznad

¹³ „Bren“ – britanski laki puškomitraljez (Bren Gun) isporučivan u okviru anglo-američke savezničke vojne pomoći.

Šušnjara. Nestao je 1 borac. IV bat[aljon] krenuo je sa Prijanske Kose ispod Gradca na Budak – [Dugo], poslije na Zagone. Postavio se na položaj k[ota] 432 k[ota] 381 dajući obezbjeđenje u pravcu Glogova i zasjedu na cesti Bratunac–Srebrenica. Oko 5 sati napala je kolonu nepr[ijatelj] ustaša jačine oko 50–60 ljudi na cesti i [raspršila] tu kolonu. Zatim je demonstrativno napao Bratunac.

Oko 16h30 prema naređenju št[aba] brig[ade] povukao se bat[aljon] na liniju Babuljice. Neprijatelj je imao oko 5–6 izbačenih iz stroja. Bat[aljon] nije imao gubitaka. Štab brig[ade] sa nepokretnim dijelovima pokrenuo se iz Lipe–Milačevići na Bukovu Glavu. Brig[adska] bolnica, int[endantura] i tehn[ički] vod, smjestili se u [M...]. II bat[aljon] pokrenuo se i postavio na liniju Bukova Glava k[ota] 533 – Čizmići. U borbama I bat[aljona] nepr[ijatelj] je imao do 10 izbačenih iz stroja. Patrola II bat[aljona] koja je išla iz Lipe za IV bat[aljon] u Zagone naišla je pri povratku na nepr[ijateljsku] zasjedu u selu Mihaljevići i tom prilikom je poginuo mitraljezac, a sa njime je nestao 1 p[uško] mitr[aljez] „Bren“ ranjen je i pom[očnik] kom[andanta] bataljona. I bat[aljon] je ostao na Zaniku k[ota] 830. U toku noći 18–19 VIII prebacio se je preko ceste Brat[unac]–Srebr[enica] preko [Brstina]– [Gradca]–Lipe–Milačevića–Šušnjara gdje je postavio na položaj i uhvatio vezu sa svim djelovima brigade kao i sa svojim dijelom koji je dan ranije došao na položaj iznad Šušnjara.

ZAPISANO NA MARGINI:

U 12 časova održan sastanak št[aba] brigade. Par[tijski] drug David Đurović ob[avještajni] oficir I bat[aljona]

u patr[oli] radi dobiv[anja] obav[ještenja] u selu Pale poginuo je od ustaške patrole koja je tamo došla. Pored njega poginuo je još jedan borac.

19. VIII

Raspored jedinica: I bat[aljon] Šušnjari; II bat[aljon] Bukova Glava; IV bat[aljon] Babuljice; Št[ab] brigade, int[endantura], bolnica i tehn[ički] vod [...]. Oko 18 časova jedinice su se razmjestile ovako: I bat[aljon] Bukova Glava – Lupova Glava; II bat[aljon] Čizmići [...]. IV bat[aljon] Pale [...]. Št[ab] brig[ade], brig[adska] bolnica, intendantura Bukova Glava.

20. VIII

Brigada je u 3 sata izvršila pokret i razmjestila se ovako: I bat[aljon], št[ab] brig[ade], int[endantura] i bolnica [...] – Brežani sa obezbjeđenjem u pravcu Magašića. 1. četa otišla u [Padanik] radi nabavke hrane i meljanja žita. II bat[aljon] [Jelmište]–Ježestica sa obezbjeđenjem prema Bratuncu; IV bat[aljon] Lupova Glava sa obezbjeđenjem prema Bratuncu i Srebrenici. Održan part[ijski] sast[anak] i održan sast[anak] št[aba] brigade sa štabom divizije.

21. VIII

Raspored isti. Po podne oko 16 časova napao je neprijatelj – ustaše i SS-ovci jačine oko 30–40 ljudi iz pravca Magašića na položaj našeg II bat[aljona] koji je odbio taj napad i ubio 5–6 neprijatelj[skih] vojnika. Poslije 1 sat jedna kolona neprijatelja istog sastava jačine oko 150 ljudi sa 2 bacača potpomognuta art[iljerijom] iz Bratunca napali su iz pravca Kravica na II bat[aljon]

koji je vodio sa njima borbu, ali se je zbog dejstva art[iljerije] povukao na položaj Hajdučko groblje κ[ota] 645 i povukao se sa IV bat[aljonom].

Oko 17 časova isti neprijatelj iz pravca Šušnjara–Slatina jačine do 150 ljudi napao je naš IV bat[aljon] na položaju Lupova Glava, κ[ota] 714, κ[ota] 675. IV bat[aljon] je vodio borbu do 20 časova i zadržao nepr[ijatelja] na njegovim polaznim položajima. Sadejstvovao je i II bat[aljon], nepr[ijatelj] je tada imao oko 30 poginulih vojnika. Naš IV bat[aljon] imao je 3 lakše ranjena.

Naređ[enjem] št[aba] diviz[ije] u 21 čas brigada je izvršila pokret po bataljonima i to II i IV bat[aljon] sa svim komorama, brig[adskim] boln[icom], int[endanturom], tehn[ičkim] vodom pravcem Rogač–Kostići–Stup–Lukići–Višnjica gdje se stiglo u zoru.

22. VIII

Jedinice se raspoređuju na prostoru Višnjica – Ravna Gora. I to IV bat[aljon] Ravna Gora sa obezbjeđenjem u pravcu Crne Rijeke i Podžepnja. II bat[aljon] Višnjica–Gaj sa obezbjeđenjem u pravcu Srebrenice. Kada su vođene borbe ost[alih] dijelova naše diviz[ije] prat[eći] vod II bat[aljona] otišao na zasjedu na cesti Srebrenica–Milići i tom prilikom ošteti 1 tanketu i 1 kamion nepr[ijateljske] kolone (jačine do 8 kamiona) koja se je kretala iz pravca od Srebrenice.¹⁴ I bat[aljon] nalazio se je na Rustiku κ[ota] 752 sa obezbjeđenjem u pravcu Milića. Štab brigade, brig[adska] bolnica i tehn[ički] vod u Višnjici. II bat[aljon] uputio je 1. vod u Crnu

¹⁴ Tanketa – lako oklopno vozilo sa jednim ili dva člana posade.

Rijeku radi dobivanja podataka o nepr[ijatelju]. Uveče oko 23 časa brig[ada] je izvršila pokret na prostoriju Gradina–Krčevina–Djevica k[ota] 1336 gdje je stigla u zoru.

23. VIII

Raspored jedinica: I bat[aljon] Barice – 1352; Krčevina k[ota] 1324; sa obezbjeđenjem u pravcu Bitunja; IV bat[aljon] Djevica k[ota] 1336 sa obezbjeđenjem u pravcu Nurića–Štedra; II bat[aljon] [Bradina] k[ota] 1354 sa obezbjeđenjem ka Požeplju. Št[ab] brig[ade], brig[adska] bolnica i tehn[ički] vod Krčevina. 1 četa 1 bat[aljona] postavljena na pravcu prema [P...begovini] uveče.

24. VIII

Raspored jedinica mjenja se i to: II bat[aljon] na Kupusnju k[ota] 1352, sa obezbjeđenjem u pravcu Đile i Štedre. Ostale jedinice na istim položajima. Sve jedinice upućuju izviđačke patrole. Sast[anak] sa št[abom] bat[aljona].

25. VIII

Raspored jedinica isti. Vršeno izviđanje. Održavane konferencije u svim jedinicama.

26. VIII

IV i I bat[aljon] prema zadatku kreću prema Ravnoj Gori s tim da bi izbili na liniju Milići–Pomol. 1. četa I bat[aljona] koja je krenula u 3 sata izbila je iznad sela Višnjice i tu osmatrala nepr[ijatelja]. Ona je ostala na predstražnom položaju dok nisu stigli IV i I bat[aljon] koji su krenuli iz Boraca u 7 časova.

IV bat[aljon] izašao je na Ravnu Goru i tu na bliskom odstojanju otvorio vatru na neprijatelja jačine oko 300 SS i 30 konja komore. Neprijatelj odstupio. IV bat[aljon] zauzeo položaj Tisovljak. Neprijatelj je imao ... gubitaka.¹⁵ IV bat[aljon] nije imao gubitaka.

I bat[aljon] zauzeo je položaj: 1 četa Djevice 2 četa Barice. II bat[aljon] po odlasku IV bat[aljona] upućuje jednu četetu na Djevicu, a ostale [Kupusnom] zatvori pravac od Štedre. Neprijatelj SS iz Nurića-Štedre jačine oko [100] preko Batarskog drumu izašao na Javornik. 2 čete II bat[aljona] iznenadno su ga napale i nanele mu žrtve (oko 11 mrtvih) odbacivši ga od Javornika. II bat[aljon] imao je 1 poginulog. Pokret cijele brigade u 19 časova pravcem: Barice – Tisovina – Vranji Kamen – Bojna Luka gdje je dat kraći odmor.

27. VIII

Nastavljen pokret ujutru u 5 časova iz Bojne Luke pravcem Bojčino Brdo – Karaula preko ceste Vlasenica–[Senjac] (oko 11h 30) [Trupić] – Kameniti Dolovi – Nerići. Odakle se brigada raspoređuje ovako: I bat[aljon] raskršće puteva (kod [Šiba]) za Han [Veternik], Podbukovik i Neriće; II bat[aljon] sa brig[adskom] bolnicom, int[endanturom], tehn[ičkim] vodom Podbukovik; IV bat[aljon] Nerići. Št[ab] brig[ade] Nerići.

Sve jedinice su se smjestile oko 17h30 i šalju izviđačke patrole u pravcu Milan pl[anine] i Han [Veternika]. IV

¹⁵ U dnevniku je na ovom mestu ostavljeno prazno mesto, verovatno sa idejom da se broj neprijateljskih gubitaka naknadno unese, po prikupljenim detaljnijim obaveštenjima.

bat[aljon] obezbjeđuje od Han Pijeska. II bat[aljon] obezbjeđuje od Pjenovca. I bat[aljon] obezbjeđuje od Vlasenice.

28. VIII

Izvršen pokret brig[ade] i razmještanje ovako: I bat[aljon] Riječica obezbjeđuje i upućuje patrole ka [Petrovcu] i u Kliještane, II bat[aljon] Glogovačko polje (Grabovičko polje) obezbjeđuje i upućuje patrole ka Grabovcu. Sa II bat[aljonom] je i brig[adska] ambulanta. IV bat[aljon], št[ab] brig[ade], int[endantura], tehn[ički] vod, Milan pl[anina] obezbjeđuje prema Jusinoj Ravni i Podkozlovači. Uhvaćena veza sa djelovima XI divizije u Mišarima kao i veza sa štabom naše divizije. U 21h IV bat[aljon] se premjestio na [Neriće] sa obezbjeđenjem u pravcu Han Pijeska; a II bat[aljon] Milan pl[anina] sa 1. četom prema Grabovačkom polju. Uz II bat[aljon] došla divizijska bolnica.

29. VIII

Raspored jedinica isti. I bat[aljon] prikuplja hranu za brig[adu] na sektoru Žeravica—Kladanj. Zarobio 12 četnika, 9 pušaka, municije i bombi. Saveznici sa 4 aviona bombardovali Han Pijesak. IV bat[aljon] sa 2 čete izvršio pokret za Trešnjevac [Gališevići].

30. VIII

IV bat[aljon] izvršio u 7h pokret na [Podbukovik]. Zatvara pravac od Han Pijeska i Han Veternika. II bat[aljon] Milan pl[anina] daje obezbjeđenje u pravcu Jusine Ravni i Grabovačkog polja. I bat[aljon] Riječica zatvara pravac od Žeravica i izviđa preko Kliještana

pravac od Kladnja. Brig[adna] bolnica, int[endantura], tehn[ički] vod, diviz[ijska] bolnica i št[ab] brig[ade] Milan pl[anina]. Održan sast[anak] sa št[abom] II bat[aljona]. Došli delegati sa II Kongresa omladine Jugoslavije.

31. VIII

Razmještaj jedinica isti. Pokret brigade u 10h30 na prostoriju Žeravica. Predajemo diviz[ijsku] boln[icu] XX brig[adi]. Dobivamo zadatak da likvidiramo Kladanj. Održan sastanak sa štabom. Pokret brig[ade] opštim pravcem: Žeravice–Ašpile–Ravne–Konjevići–Kladanj. Napad izvršen u tri kolone. I bat[aljon] od Konjevića–Kovačići–Kape–Vratnice–Kladanj. II bat[aljon] od Ravna kreće na Vučiniće–Preštana–Kladanj. 1. četa II bat[aljona] ostaje u zaštiti[nici] brig[adske] bolnice, int[endanture] i tehn[ičkog] voda na prostoru Vučinići. IV bat[aljon] kreće od ođ Vučinića na Kladanj. Napad izvršen u 24h05. Neprijatelj, ustaše i legija pobjegli.

1. IX

Po likvidaciji Kladnja raspored jedinica je sljedeći: I bat[aljon] [Konjska br. Preštoka] Kladanj. Obezbeđuje od Olova i daje garnizonsku posadu. II bat[aljon] Stanovi obezbeđuje od Živinaca. IV bat[aljon] Plahovići–Buševo, gdje se je smjestio nakon protjerivanja neprijatelja koji je tim pravcem odstupio. Sa IV bat[aljonom] sadejstvovala je 1. četa I bat[aljona]. Neprijatelj pokušao da izvrši protivnapad na II bat[aljon], ali sadejstvovao IV bat[aljon]. Nepr[ijatelj] protjeran. Št[ab] brig[ade], brig[adska] int[endantura], tehn[ički] vod, i brig[adska] bolnica Gojsalići sa

1. četom II bat[aljona] upućene patrole za vezu sa št[abom] divizije u [Dane] i patrole u Ropčane radi veze sa Kladanjskim N. O. P. odredom koji je preuzeo garnizon u Kladnju; I bat[aljon] prelazi na položaj Dublje, obezbjeđuje od pravca Vlasenica.

Izvršeno miniranje ceste Kladanj–[Živinci] i mosta, uspostavljena telef[onska] veza Kladanj–Gojsalići. Primljena radio stanica. Naše jedinice nisu imale gubitaka. Gubici nepr[ijatelja] nepoznati. Zarobljeno: 10 [...], 40 šat[orskih] krila; 14 pušaka, 2500 metaka, 12 šinjela, i nešto hrane, 1 pisaaća mašina, 1 telefonski aparat i telefonski kabl. Uhvaćen jedan ustaša raniji SS vojnik, koji je likvidiran.

Utisak stanov[ništva] povodom mjesta savez[ničke] avijacije.

Stigli drugovi koji su išli u patrolu za vezu sa k[oman] dantom odr[eda] Vlasenica.

2. IX

Raspored jedinica isti. Prema naređenju št[aba] diviz[ije] naša brigada je izvršila pokret u 14 časova na teritoriju Žepinići–Mitrovići. Na zbornom mjestu brigade s[elu] G[ornji] Dopasci brigada dobiva ponovo naređenje da se vrati na prostoriju Kladanj. Na prostoriji Kladanj brigada u 20h se raspoređuje ovako: I bat[aljon] Plahovići–Buševo daje obezbjeđenje od Brateljevića i [Kožuha]. II bat[aljon] sa 1. četom Stanovi zatvara pravac Živinica. 2 čete II bat[aljona] izvršile pokret pravcem: [Brlašin] – Prijakovići – Bijelo Polje – Kaštijel – Žeponići radi prikupljanja stoke za brigadu. IV bat[aljon] Dublje daje obezbjeđenje od Vlasenice. 1 četa privremeno do povratka četa IV bat[aljona]

na Stanovima. Št[ab] brig[ade], brig[adska] bolnica, tehn[ički] vod, int[endantura] Gojsalići.
Predaja 12 legionara IV bat[aljonu] radi ulaska u odred.

3. IX

Raspored jedinica isti. Uspostavljena telefonska veza Gojsalići–Kladanj. IV bat[aljon] upućuje patrolu do Trnava radi izviđanja pravca Vlasenica. I bat[aljon] izvršio akciju za nabavku stoke u Tuholju i [Potposuču].

4. IX

Prema naređenju št[aba] divizije naša brig[ada] se raspoređuje na prostoriju Gojsalići – G[ornji] Dopasci ovako: I bat[aljon] Gojsalići sa obezbjeđenjem prema Vlasenici; II bat[aljon] Gojkovići sa obezbjeđenjem prema Živincima; IV bat[aljon] G[ornji] Dopasci; št[ab] brig[ade] G. Dopasci (Petići). Brig[adna] bolnica Gojsalići. Tehn[ički] vod vršio rušenje ceste Kladanj–Živinice. Srušena cesta na 6 mjesta u dimenzijama 5–7 km. 2. četa II bat[aljona] vratila se u sastav bat[aljona].

5. IX

Raspored jedinica isti. Naredbom št[aba] divizije pomoćnik komesara brig[ade] odlazi na novu dužnost, a mjesto njega postavlja se za pomoć[nika] komesara brigade drug Asim Hadžić do sada komesar IV bat[aljona]. Isto tako odlazi na novu dužnost ref[erent] sanit[eta] dr [Šisner], a mjesto njega za ref[erenta] sanit[eta] brig[ade] postavljen je p[ot]poručnik drug [Akšemija] Adem. Dobivena saveznička sovjetska pošiljka (1 bacač, 2 šarca, 6 pikavaca, odjeća

i obuća).¹⁶ U št[abu] divizije upućena 4 brdska krana, 6 šat[orskih] krila i 2 telef[onska] aparata sa kablovima. Bacač dodijeljen II bat[aljonu], a njihov bacač predan Kladanjsko-ozrenskom odrijeđu. Šef II odjelj[enja] brig[ade] kapetan [Šak...šašić] određen za ref[erenta] OZNE, a za pom[očnika] šefa II [...] postavljen je drug [Solon Dutović].

6. IX

Raspored jedinica isti. Na novu dužnost van divizije određen je drug pol[itički] del[egat] tehn[ičkog] vođa Ante Bešić, kao i komesari četa: Svetozar (Ćeto) i Stevo.

7. IX

Raspored jedinica isti. Imenovana su četiri rukovodioca za pol[itičke] komesare. IV bat[aljon] postavljen je drug [Lakić/Nakić], za pol[itičkog] kom[esara] II bat[aljona] drug [Jogunčić]; za zamjenika k[oman]danta IV bat[aljona] drug Trakašević. Drug Farator Zvonko kom[esar] IV bat[aljona] određen je na novu dužnost van brigade. Brigada je u 12h izvršila pokret preko G[ornjeg] [Raposeka] na Žepaniće gdje se je smjestila, a II bat[aljon] izvršio je akciju radi prikupljanja stoke na 24h u sektoru Jalije – Bijelo Polje – Kaštelj – Žepnić gdje je stigao 8 IX ujutru. Primljena saveznička sovjetska pošiljka (oružje).

1. četa IV bat[aljona] išla do Dukića radi prijema radio stanice. Diviz[ijska] bolnica predana bat[aljonu] XX

¹⁶ Termin „Šarac“ je na jugoslovenskom ratištu označavao nemački puškomitraljez modela MG 42 (Maschinengewehr). Ovo oružje bilo je naročito cenjeno zbog velike brzine paljbe.

brig[ade]. Izvršeno miniranje ceste Kladanj–Živinice i to kod Stanova [Rutanj] na 4 mjesta; Stanova prema Rastiću na 5 mjesta.

8. IX

Sa prostorije Žepića brigada je krenula u 12h prema dobivenom zadatku preko Larića–Kruške do Raševa i razmjestila se ovako: I bat[aljon] Rakovo Brdo; IV bat[aljon] Panduri; II bat[aljon], št[ab] brigade, brig[adska] bolnica, int[endantura] i tehn[ički] vod Raševo. Upućena patrola za vezu sa divizijom.

9. IX

Raspored jedinica isti; I bat[aljon] upućuje četvu na Vis radi izviđanja nepr[ijatelja] na cesti Zvornik–Tuzla. IV bat[aljon] izvršio akciju u pravcu Jeginova Luga radi nabavke stoke; II bat[aljon] upućuje 1. četvu u Majdan radi prenošenja [baziranih] akumulatora.

10. IX

Brigada je dobila zadatak da se postavi na prostoriju: Gračanica–Lukavica radi akcije i mobilizacije. Izvršen pokret u ešalonima: 1. eš[alon] I bat[aljona], IV bat[aljon] [...] komora kreću u 1 sat pravcem: Panduri–Svrakovina–Tupkovići–Gračanica– Zloselo–Svojat. I bat[aljon] se postavlja u Svijet, a IV bat[aljon] prvo u Gračanici, a zatim u Zloselu. Zarobljena su 4 legionara. 2. eš[alon] II bat[aljona], komore I i IV bat[aljona], int[endantura], brig[adska] bolnica, tehn[ički] vod, kreću u 5h iz Raševa pravcem: Makalići–Culjage–Tupkovići–Gračanica gdje se smještaju. Bat[aljonske] komore odlaze u sastav svojih bat[aljona]. Št[ab]

brig[ade] se smješta u Gračanici. I bat[aljon] upućuje 1 četu u Matijevice radi donošenja materijala za obl[asnu] kom[andu], ali ne izvršava zadatak. Upućena veza št[abu] divizije.

11. IX

U cilju pogodnijeg izvršavanja zadatka – mobilizacije, brigada se raspoređuje ovako: IV bat[aljon] 2. čete Zloselo, 1. četa Gračanica, brig[adska] bolnica Zloselo; I bat[aljon] Svojat sa 2 čete, a 1. četa Joščak. Obezbjedenje od Vukovića i Matijevića. I bat[aljon] odlazi u Matijevice radi donošenja mater[ijala] za obl[asnu] kom[andu]. II bat[aljon] D. Lukovica sa obezbjeđenjem prema Živinicama i Vukovijama. Brig[adska] int[endantura] tehn[ički] vod Svojat. Št[ab] brig[ade] Svojat. Održani sastanci sa predstavnicima zelenog kadra na kojima smo im saopštili naredbu Maršala Tita.

12. IX

Prema narednju št[aba] divizije IV bat[aljon] dobiva zapovjest da zaposjedne Kakanj[ski] Vis da zatvori pravac od Tuzle. Na putu dobiva se ponovo naređenje da na taj zadatak ode samo 1. četa. 2 čete otišle su na prostoriju kod Spreče ispod Visa gdje je održan sast[anak] sa pretstavnicima zel[enog] kadra iz Međaša, na kome im je saopštena naredba Vrh[ovnog] k[oman]danta. Četa koja je išla na Kakanj vodila je borbu sa oko 200 četnika sa oko 5 p[uško] m[itraljeza]. U borbi poginuo je 1 borac [Idriz Nukić], a ranjen je v[ršilac] d[uznosti] k[oman]danta 1. čete IV bat[aljona] [Čarić S...]. Nepr[ijatelj] je imao 1–2 mrtva i nešto ranjenika. Sadejstvovao je i „Džon Bul“ i a[?] bacač. Četa je nakon

borbe zauzela položaj na Rakinom Brdu. Ostale 2 čete došle su oko 17h30 i [zauzele] Kakanj i [Osmine]. Uhvaćena veza sa ostalim četa[ama] brig[ade] i XIX brig[adom]. Brig[adska] bolnica premjestila se u Svjat. I bat[aljon] daje 1 četu u Gračanici.

Sast[anak] št[aba] 24 III 1944¹⁷

1. stanje u brigadi. Vojnički izgled, obuka, (rukovođenje). Organizacija. [...] desetar. vodn[ik]; k[oman]dira i k[oman]danta.

Oružje-čuvanje-gubljenje-istraga-kazne-saopštenja
Odgajivanje kulta mitraljesca, bombaša.

.....

Opis naoružanja.

Straž[arska] služba.

Patrolna služba.

Dužnosti dežurnih.

Pješ[adijski] ezgercir.

Borbena obuka. Ratna služba 3 dana.

Zauzimanje naseljenih mjesta.

Borba protiv motorizacije. Borba protiv konjice.

Služba veze-izvještaji.

Upoznavanje i korišćenje fort[ifikacionih] objekt[ata].

Pasivna i aktivna odbrana od avijacije.

Nastava gađanja. Ocjena odstojanja.

Orijentacija i čitanje karata.

¹⁷ Ove zabeleške ne prate klasičnu narativnu strukturu dnevnika, ali su priređivači odlučili da ih zadrže zbog potencijalno zanimljivih informacija.

Desetina i vod. Izdavanje zapovjesti.

Pisanje. Uveče učenje.

.....
Program

Ustajanje u 6

Umivanje, doručak do 6h30

Zanimanje od 7-11

Ručak 11-12

Odmor 12-15

Zanimanje 15-18

Večera 18

Odmor 18-20

Povečerje od 20

16 VII 1944 Sast[anak] sa št[abom] XXVII diviz[ije]

NOVJ

1) Stanje u brigadi

DNEVNIK LEE ABINUN SALCBERGER
jul 1944 – jul 1945

17-VII-44 na kurs u Blatuši do 26-VII.

26-VII-44 Glina

27-VII-44 Bijelnik-Borojevići do 4-VIII-44

4-VIII-44 u Krčevu. Akcija na pruzi Sunja–Kostajnica. U Hrastovcu P[artizanski] O[dredi] Banije ubili 1 pukovnika, 3 oficira. Zarobili 1 majora, 14 domobrana, ustaša i legije. Zaplijenjena cijela arhiva lovačkog zdruga.

6-VIII-44 Borojevići

7-VIII-44 Krčevo. Akcija na pruzi Sunja–Kostajnica. Ubijeno od mine 27, zarobljeno 16 ustaša.

8-VIII-44 Borojevići

11-VIII-44 Kinjačka. Akcija na voz na pruzi Sisak–Sunja po danu u 16h. Ubijen k[oman-dant] gorskog zdruga, pukovnik Rendeli, 5 njemačkih oficira i 3 podoficira i mnogo vojske uglavnom Njemci. Zarobljeno mnogo civila, žena i djece i 27 vojnih lica među njima legije, tigrovaca, domobrana, ustaša, S.S. ovaca. Zaplijenjena arhiva i lične stvari pukovnika.

11-VIII-44 Borojevići do 13-VIII

13-VIII-44 preko pruge Sunja–Kostajnica i Sunja–Dulica. Kroz sela Hrastovac, Kostreši do Strmena. Noć divna, vedra, raspoloženje veselo.

14-VIII-44 Iz Strmena preko Save [noć, kiša, nevrjeme] do sela Suhaja, prošli kroz Mužilovičicu i dalje preko rijeke Lonje gaženje rijeke do sela Osekovo.

15-VIII-44 dalje prebacivanje preko glavne pruge Zagreb–Beograd uz jaku borbu. Prolaz kroz selo V[eliki] Borić i Mikleuša u Srpsko Selišće.

16-VIII-44 u 04 ujutru stigli u Srpsko Selišće, ostali cijeli dan.

17-VIII-44 u 04h ujutru u Malu Bršljenicu.

18-VIII-44 u 04h ujutru G[ornja] Garešnica do 20-VIII-44

20-VIII-44 Popovac, u 06h ujutru u Popovac do 20-VIII do 18h

20-VIII-44 od 18h pokret iz Popovca preko Gašpara, Palešnika, Klokočevca, V[eliki] i M[alih] Zdenaca, Grubišno polje, Grbavac, Velika Barna i sa bazom u Gornjoj Kovačici gdje smo stigli 21-VIII-44 u 11h. Putovanje je bilo cijelu noć, pored neprijateljskih uporišta. Prošlo se je bez ikakvih smetnji. Noć ugodna, vedra.

21-VIII-44 Gornja Kovačica do 22-VIII-44 u 05h pokret za Grđevac gdje smo stigli u 07h.

22-VIII-44 Grđevac do 23. u 10h.

23-VIII-44 banda zašla u selo, borbe. Pravač Gornja Kovačica do 23. u 20h.

23-VIII-44 iz Gornje Kovačice za Popovac prošli sela Veliki Grđevac – Ladislav –Trnovitica – V[elika] i M[ala] Mlinska. Put od 40km do 24-VIII u 05h.

24-VIII-44 u Popovcu od 05h do 30. u 04h.

30-VIII-44 u 09h u V[elikoj] Bršljenici do 31-VIII u 15h.

31-VIII-44 15h Bršljenica V[elika] na M[alu] Bršljenicu, Čaire, Srpsko Selišće, Mikleuš, brda kod Volod[e]ra stigli u 22:30. Akcija u 23h na bunkere, želj[ezničku] stanicu i prugu. Divna ljetna noć, pun mjesec, u vinogradu štab. 6 bunkera uništeno, oklopni na njemu 2 tenka, želj[eznička] stanica Krivaj-Valoder. Zarobljeno 12 vojnika i 1 oficir. Ubijeno 80 nep[rijatelja]. Zaplenjeno 2 l[aka] bacača, 2 l[aka], 4 t[eška] i 1 p[ešadijska] mina, 1 šmajser,¹ 20 pari odjeće i obuće, 12000 metaka. Sve je u plamenu, sve gori. Povratak u 04h 1-IX preko istih sela u staru bazu. Stigli 1-IX u 12h.

1-IX-44 u 12h V[elika] Bršljenica do 2-IX u 20h. Pokret za Krivaju preko Prokopa, Popovca, Oštrog zida.

¹ Pod imenom „šmajser“ na jugoslovenskom ratištu bio je poznat nemački automat MP40.

3-IX-44 u 02h Krivaja do 4-IX u 13h.

4-IX-44 iz Krivaje pokret preko G[ornjeg] Petrička, Martinac, Bojana u Mileševac gdje smo stigli u 17h.

4-IX-44 u 17h Mileševac do 6-IX u 6h preko Draganca u s[elo] Siščani stigli u 10h.

6-IX-44 u 10h u Siščane. Kap[itulacija] Finske. Trupe Crvene Armije došle na granicu Jugoslavije.

7-IX-44 u 09h iz Siščana pokret preko Kostanje i Podlužana za Dubravu. Stigli u 13h 7-IX-44. Trupe Crvene Armije prešle Kladovo.

7-IX-44 u 13h Dubrava do 9-IX-44 u 20h krenuli na akciju na uporišta Vrbovac i Repinac, preko sela Zadina i Koritine u 22h. Zauzeta oba uporišta. Zarobljeno 68 neprijateljskih vojnika, 1 zastava. Ubijena 46, zap[lenjena] 4 t[enka], 7 p[uško] mitr[aljeza], 5 šmaj[sera], 7 karab[ina], 40000 met[aka]. Povratak u bazu u 04h 10-IX-44.

10-IX-44 07h iz Dubrave pokret za D[onji] Hrastovac preko sela Brezje stigli u 09h.

10-IX-44 u 09h D[onji] Hrastovac do 13-IX-44 do 5h u selo Žukovac.

13-IX-44 u 17h Zekovac–Fuka; Buzadovac–Špiranec–Brckovčina akcija na Krtiževac. Borba žestoka, jedinice III brigade ušle u grad a zatim se povukle.

14-IX-44 u 04h iz Brckovčine preko Svetog Martina – Dalja – Gradca – Cugoveca –Dubrave.

14-IX-44 u 12h Dubrava do 17-IX-44, 17-IX u 14h pokret u Mostare

21-IX-44 akcija na prugu. Povratak 22-IX u 04h ujutru u Mostare. Do 25-IX-44 pokret za Haganj.

25-IX-44 u 23h u Haganj do 27-IX u 18h pokret za Topolovac.

28-IX-44 u 04h Topolovac do 29-IX u 9h pokret za Kapelu.

29-IX-44 u 13h Kapela. U Kapeli do 1-X-44 u 13h pokret preko sela Čurlovac u M[alu] Trojstvo u Dominkovicu stigli 1-X-44 u 6h.

1-X-44 Dominkovica do 2-X-44 u 13h pokret za M[alu] Črešnjevicu preko sela V[eliko] Trojstvo – Šandrovac – Kozarevac – M[ala] Črešnjevica. Put gadan, kiša neprestano pada.

2-X-44 u 22h M[ala] Črešnjevica

3-X-44 napad na neprijateljsko uporište Kloštar [Podravski]. Borba je trajala 18 sati. Uspjeh odličan. Zarobljeno 5 tenkova, 3 kamiona, 3 motorcikla, 5 p[uško] mitr[aljeza], 3 bačve benzina, odjela, obuće i mnogo spremne.

5-X-44 u 13h pokret preko Šandrovca.

5-X-44 u 22:30 Dominkovica.

6-X-44 u 07h pokret za Kapelu preko V[elikog] Trojstva, Višnjevaca, Čurlovca, Kapele. Dan lijepi, jeseni.

8-X-44 išli na utakmicu sa XXXII div[izijom]. Krasna igra. Oduševljenje. Rezultat 3-3. Neobjektivni i dali kon[ačan] r[ezultat] 2-3.

10-X-44 u 15h Poljančani. Pokret 11-X-44 u 20h za Javorovac za akciju. Noć, kiša, nevrjeme. U 23h akcija na Đurđevac. VI korpus, Virje i Novigrad. X korpus od Novigrada, Koprivnice i Drave u s[elo] Hlebine.

12-X-44 u 10h zauzet Đurđevac. U 11h zauzeto Virje. Borba za Novigrad još traje. U 11h pokret za Plješljevicu. Podravina.

12-X-44 na brdu iznad Plješljevice. Divan dan, sunce. Mi u vinogradu. U virju nešto gori, u vinogradu isto. Banda bježi preko polja, naši jure, motorizovana kolona stoji na cesti. Divan pogled. Avioni kruže, bacaju bombe, ali bez uspjeha, naši tuku do nemila nepr[ijatelja]. U 03h završena borba. Nepr[ijatelj] potučen. Zaplenjeno 60 trokolica,² 4 tenka, 12 kamiona, 3 auta, 2 topa, 4 teška bacača, 28 mitraljeza, 2

² Najverovatnije je u pitanju karakterističan model motorcikla sa prikolicom kakve je masovno koristila nemačka vojska.

kamiona municije i mnogo ostale ratne spreme. Akcija uspjela iznad očekivanja. Oduševljenje, raspoloženje. U 4h pokret za Hlebine, preko sela Plješljevića, Delovi. Cestom sve lješ do lješa, motorizacija nagomilana, naši se bore odvlačeći je i ostale predmete. Slika koja se je pružala ostaje nezaboravljena.

12-X-44 u 20h Hlebine. Do 13-IX-44 u 19h pokret za Herešin preko sela Sigetec.

13-X-44 u 22h u selu Herešin 25 km od Koprivnice. Napad na Koprivnicu. Borba nezapamćena. Napada 3. i 4. brigada. Borba se vodi cijelu noć i dan. 14-IX do 20h kada ih smjenjuje 18. brigada i 40. divizija. Pokret u 22h.

14-X-44 u 23h selo Ivanec. 16-IX 04h pokret za selo Srdinac.

16-X-44 u 10h Srdinac.

17-X-44 u 14h u Topolovcu. Pokret 18-IX-44 u 13h za Farkaševac. Cijelo popodne tukli nas avioni. 7 aviona kruži nad kolonom i položajem. Brigade vode borbu od 13h do 18h. Strahovita borba. Potučena neprijateljska motorna kolona. Zapljeno 65 bicikla, 30 pari odjela i 6000 metaka i mnogo druge spreme. Ubijeno i ranjeno 150 vojnika. Noć 18/19 cijela dalje u pokretu. Kiša, mrak, blato ništa se ne vidi. Pokret kakav se ne pamti. Kod ceste naišli na neprijateljsku zasjedu. Borba u 03h. Stigli u Farkaševac nakon 18 sati.

19-X-44 u 07h Farkaševac. Mokri, kiša. Pokret u 08h 20-IX.

20-X-44 u 10:30 u selu Dubrave. Pad Beograda u 20h, pucnjava, veselje, raspoloženju nema kraja. Do 22-IX pokret za Baniju. Pravac preko Čazme, Samarice, Miklouša stigli 23-X-44 u 03h odmor do 05h i dalje za G[ornju] Garešnicu stigli 23-X-44 u 10:30.

23-X-44 u 10:30 G[ornja] Garešnica u 15h pokret za Kutinicu preko V[elikog] i M[alog] Prokopa, M[ale] Bršljenice, Čaira, Kutinice. Kiša, blato.

23-X-44 u 22h Kutinica do 24-X-44 u 12h za Srpsko Selišće. Ne može se preći pruga. Banda nadire.

23-X-44 u 15:30 Srpsko Selišće do 26-X-44 u 08h pokret za M[alu] Bršljenicu. Vraćamo se natrag. Pruga zaposjednuta. Ne može se na Baniju.

26-X-44 u 11:30 M[alu] Bršljenicu do 29-X u 12h pokret za Baniju preko Mikleuša i [Kostrinja]. U [Kostrinju] preko skele prešli Lonju. Prugu i cestu prešli bez borbe. Noć, kiša, blato do koljena. Nastavlja se put preko Lonjskog polja, koji je sav pod vodom. Vodič nas vodio pravo u neprijateljsko uporište i došli na 2km pred njih. Vraćanje. Avioni nisko idu ali ne tuku. Stigli u Suvaju u 11h.

30-X-44 11h U Suvaji pokret.

31-X-44 u 13h preko Save u čamcima preko trokuta sela Meminska. Večer divna, zalazak sunca, zora.

Preko Sunje ima most. Borba je počela. Prugu i cestu prošli smo dobro. Blato veliko, pomrčina. U Kostreši stigli 1-XI u 07h.

1-XI-44 07h Kostreši pokret za Borojeviće.

1-XI-44 u 11h Borojevići. Pokret 4-XI-44 u 17h za akciju u Krčevo.

4-XI-44 u 22h Krčevo. Uspjeh dobar. Zarob[ljene] 4 brede.³ Pokret 5-XI-44 u 17h.

5-XI-44 u 21h Borojeviće.

1-XII-44 u 14:30 u Borojeviće, stara baza. Do 4-XII-44 u 13h pokret za Bijelnik.

4-XII-44 u 17h Bijelnik akcija na Moščencu.

4/5- XII-44 [...] mnogo žrtava nije likvidirano

7-XII-44 pokret za Borojeviće

7-XII-44 u 15:30 Borojevići. Pokret 12-XII-44 za Bosnu.

12-XII-44 Klasnić.

Pokret 14-XII-44 u 08h Vrnograč.

³ „Breda“ (Mitragliatrice Breda) – italijanski puškomitraljez koji je postojao u dve varijante, kao lako (model 30) i teško oruđe (model 37).

Pokret 15-XII-44 u 08h za Skokove.

15-XII-44 u 17h Skokovi. Pokret 17-XII u 08h.

17-XII-44 u 16h Tržac. Pokret za akciju 17-XII u 22h. Mrkla noć, put dalek. Stigli u šumu, cijelu noć bili vani. Ujutru na položaju kod sela [Dumanje]. Napad na Drežnik. Akcija počela u 06:30 18-XII. Borba žestoka ali kratka. Likvidirano uporište već u 08:20. Neprijatelj pobjegao djelom preko Korane, djelom ubijeni. Zap[lenjena] 3 topa, 13 p[uško] m[itraljeza], 1 laki bacač, 40 r[učnih] bombi, konji, kola i mnogo druge spreme. Zarobljeno 2 vojnika ubijeno 60. Pored kiše i studeni raspoloženje odlično. Povratak 18-XII u 13h za Tržac.

18-XII-44 u 18h u Tržac. Pokret u 19h 18-XII.

18-XII-44 u 21h u selu Šturlići. 20-XII u 09h pokret.

20-XII-44 u 12h u Tržac. Pokret 20-XII u 16h za Horozoviće.

20-XII-44 u 21h u Horozovićima. Pokret za akciju na [Dilovac] i to 21-XII u 19h. Noć, hladno, pokret preko kuća. Stigli u Janić Brdo u 01h. 22-XII akcija počela u 05h na kotu 500 izbili u 06:45. Hladno, snjeg pada. Borba žestoka. III brigada uspjela zbaciti neprijatelja na koti 410 i zarobila 5 šaraca,⁴ 1 radio stanicu i mnogo spreme.

⁴ Termin „šarac“ na jugoslovenskom ratištu označavao je nemački puškomitraljez modela MG 42 (Maschinengewehr).

I brigada nije ništa uspjela. Gađaju naše položaje svi u ravni, snjeg pada, zima. Tako na položaju do 16:30. kad nas smjenjuje zimska grupa, a mi odlazimo u kuće. Noć u kući, topla soba, niko ne može da spava. U 02h stiže nam hrana. Pokret u 06h za Horozoviće. Stigli u 10h, dalje pokret za Begove kafane.

23-XII-44 Begova kafana. Baza mala, neizdrživa atmosfera. Pokret 26-XII-44 u 19h.

26-XII-44 u 22h Tržac. Pokret za akciju.

30-XII-44 preko [S. i T. Gate] prema Peći.

31-XII-44 u 01h u Peći. Divna zimska noć, hladna ali ugodna. 31-XII-44 u 04h pokret za položaj na brdu. U 05:15h na položaju. Borba se čula vrlo rano tj. prije početka zakazanog vremena. Uspjeh odličan. Borba kratka ali jaka. Naši uspjevaju i to I brig[ada] zarobljava 3 živa ustaše i mnogo pobije. Zapravo Ervin mi je cijelo vrijeme u mislima. Šta je razlog ne znam. Pokret za Vaganac.

1-I-45 Snjeg, mećava, vetar da te nosi. Nezapamćen pokret. Posrćemo, vodiči nas vodaju oko iste tačke. Magla, ne može se snaći. Pored sve težine pokreta i nevremena raspoloženje odlično, opet mislim na Ervina. Nikada do sada me nije tako proganjala misao na njega. Da li Bosna, kraj ili zima? Da li je poginuo? Da li ću se ikada s njim sresti? Učiniću sve da uspostavam vezu sa njim. Borba se čuje.

2-I-45 u 01h Srpski Vaganac. Napadamo Vaganac. U 02h doznaje se da banda bježi. Naši napadaju. Napad je jak, i veoma kratak, svega pola sata traje. Svaki pogodak odličan. Neki ulaze već noću u Vaganac muslimanski. Raspoloženje odlično. Napadi u zajednici sa VIII divizijom. Ona je mnogo uhvatila. 2-I-45 u 08h, šetnja po Vagancu. Bunker i primitivni, samo iskopani rovovi i prekriveni daskama. Lješ do lješa. Obučeni mizerno. Kuće i sve zgrade oko popaljene. Sve smrdi na paljevinu. Partizani iz svih jedinica kupe pojedine stvari i nose [ćebe, pušku...]. I pored jake zime i vjetra i mećave, raspoloženje odlično. Stalno mislim na Ervina. Šta je sa mnom ne znam. Čini mi se kao da ću se svakog časa sresti s njim. Kada bi to bilo. Što je babi milo...

2-I-45 u samom Vagancu. Davala se opet Reakcija. Nije uspjela kao prvi put iz tehničkih razloga. Ples micaljka.

6-I-45 Tražila sam odobrenje od komandanta da radio putem uspostavim vezu sa III kor[pusom]. Pokušaću sve da uspostavim vezu.

6-I-45 poslijepodne dobila sam pismo od Ervina. Raspoloženju nema kraja. Koliko sam samo sretna. Dan koji se u životu neće nikada zaboraviti. Naveče micaljka. Niko mi ravan nije. Ceo svet je moj. Plešem i igram do iznemoglosti, do fajronta. Dočekala se ponoć – slavi se Božić. U raportu su me propisno zafrknuli.

7-I-45 Moje raspoloženje je dostiglo kulminaciju. Još smo uvijek u Vagancu. Opet micaljka.

8-I-45 moje naglo raspoloženje pretvara se u neraspoloženje. Mislim zašto se nije javio, muči me, kopka. Opet micaljka, idem iako neraspoložena. Vraćamo se u 12h, ponoć. Pišem Ervinu. Koliko god bi htjela toplo da pišem, trudim se ali njegova šutnja.

9-I-45 neraspoloženje doživljava kulminaciju. Ne radim ništa, šetam, mislim šta je s njim, o sebi nije ništa pisao. Zašto? Da li ću se morati razići, možda ima nekoga? Spremna sam na sve. Primiću okolnosti i sve ostalo. Kod mene je opet sve po starom. Kad sam do sadačekala, čekaću još neko vrijeme.

10-I-45 Sve po starom, radim, raspoloženje kao i uvijek. Micaljka kao i obično. Dani u Vagancu dosta su burni za mene. Uspomene nezaboravne.

12-I-45 u 10h iz Vaganca za Tržac. Težak put, snjeg, nema prtine.

12-I-45 u 17h Tržac. Najeli se oraha. Pokret za Todorovo 13-I u 8h.

13-I-45 u 18h Todorovo. Bolja prtina. Raspoloženje odlično. Pokret 14-I u 8h.

14-I-45 u 12h Vrnograč. Ušla sa saonicama. Pokret 15-I u 8h.

15-I-45 u 16h Komora. Opet saonicama. 16-I u 8h pokret. Put veseo, klizanje.

16-I-45 u 14h Gorička. Micaljke često.

22-I-45 Savjetovanje K[omunističke] P[artije], uspjeh dobar, trajalo od 2h do 20h.

Pokret 24-I u 8h. Put divan. Borba u grudvanju. Dva fronta. Raspoloženje odlično. Ne mislim toliko na Ervina.

24-I-45 u 17h Borojevići. Mirno. Nema borbi ni akcija.

28-I-45 Micaljka u kirurškoj akciji. Familijarno. Uspjeh izvan očekivanja. Jedan mi se počinje sviđati.

29-I-45 Odlazak poslovno u Glinu u šif.(rantski) ot.(sek) korpusa. Razočarana sam. Ljubim svoju operativnu jedinicu, moju VII div[iziju]. Samo da mogнем pokrete izdržati i na kraju rata ostati u njoj. Noge mi otiču. Vene su sve veće. Suviše je mlad. Sve po starom. Dok neko ne naiđe odgovarajući. To je izgleda samo Ervin. Da li ćemo se sresti. Povratak iz Gline.

31-I-45 Toliko sam sretna u svojoj jedinici da bi sve poljubila od dragosti. Zbilja su drugovi.

2-II-45 Micaljka familijarna, veselo raspoloženje kao i uvijek uspjeh isto.

3-II-45 Lijepi dani tjeraju me da mislim opet na Ervina. Zar se zbilja može toliko voliti? Postoje i drugi a zašto ja ne mogu nikoga zavoliti, nego samo njega. Pa nije on jedini. Čekaću pa koliko dugo i teško bilo. Vidjeti se još jednom s njim. Imam loš predosjećaj da

se neću sresti s njim. Trpim strahovito. Izdržaću jer ga volim. Danas nisam ništa radila, ne mogu.

7-II-45 pokret iz Borojevića. Mislim stalno na mamu. Da li ću je ikada sresti. Misli na moje me proganjaju. Teško je izdržati sve i trpiti, a nikom ništa ne pokazati.

7-II-45 u 16h Bjelnik. Pokret u 18:30 za akciju.

7-II-45 u 22h Novo Selo [Mošćeničko]. Akcija počela u 02h-8-II. Borba strahovita. Gađaju nas topovima. Uspjeh postignut. Cijela banda potučena. Prošla sam Mošćenicu, kao drugi Vaganac i u pogledu borbe i lješeva. Na cijelom putu leže lješevi. Narod nas gleda sa zebnjom ima i oduševljenih. Zašto pišem o sebi i svojim osjećanjima. Zar je Bosna toliko uticala ili prilike – nešto jeste. Povratak u bazu 8-II u 19h.

8-II-45 u 22h u Bjelnik.

9-II-45 obilazak II brigade. Osjećaj veoma neprijatan, treba prvi led probiti pa će ići. Strašno mi je neprijatno ali dužnost. Ispalo je bolje nego sam se nadala. Bombarduje se Sisak. Kamo je divan osjećaj kad se vidi da banda bježi i da je bespomoćna. Što sam više na položaju više mislim na moje. Vidim bandu koja je moje odvela, u meni se pobuđuje bjes. Jurišala bi, ali stojim kao ukopana. Posjeta i divizionu. Na ulici tako Petrinju i Sisak posmatramo. Ovaj put sam išla s k[oman]dantom.

Natrag u bazu 9-II u 18h i stigli u 20h. Micaljke. Nemam više volje za njih. Gledam na ples sa gnušanjem kao i ranije. Idem radi glazbe pa se mora i plesati.

11-II-45 u 14h išla sam u III brigadu. Isti osjećaj – isto sve. Ide se napred i moći će se raditi, štabovi vrlo ljubazni i daju podršku. Povratak na večer. Dani nisu lijepi a ja sam se smirila. Jedna kriza je prošla i nadam se da ću ostati i dalje. Sreća je da nema nikoga. Ervine da li ćemo se sresti. – Stalno sam u istoj bazi, već mi je dosadno i monotono.

16-II-45 Bole me noge, izgleda da je tifus. Micaljka je ali ne mogu ići. Ipak sam išla na micaljku, ali vratila sam se rano. Tu večer imala sam serenadu. Ne ostavljaju me i stalno me zafrkavaju sa pjesmama i tako malo po malo... nastavilo se sjelo, iznenada se nastavilo i trajalo do 02h. Raspoloženje pomalo se vraća ali ne znam nešto je u meni čudno.

18-II-45 Opet micaljka. Ples do zore, ko izdržat može.

21-II-45 Obišla sam odred. Dan pravi proljetni. Čini mi se da idem na izlet. Opet mislim na Ervina, na moje, na Bosnu na moj kraj.

22-II-45 vraćam se u svoju bazu. To je prva noć da sam spavala izvan svoje baze. U štabu veoma ugodno. Te večeri je bila akcija na voz. Žao mi je da nisam bila na toj akciji. Zarobljeno mnogo domobrana. Dignut voz u zrak sa 38 vagona spreme. Uspjeh odličan, i radio govori o uspjehu i akciji.

23-II-45 Velika proslava rođendana C.[rvene] A.[rmije] miting.
Stalno mislim na Ervina. Htjela bih znati na čemu sam

t.j. da li si je koga našao Ervin, možda se je oženio. Kako mi je teško. Kako me sve to muči. Danas 24. II pročitala sam njegovo prvo, do sada jedino pismo. Zašto i čemu sve to.

25-II-45 obišla sam I brigadu. Prisustvovala sam na priredbi u divizionu u Starom Selu. Govori su bili odlični od komandanta divizije i komandanta divizionu, koji se je ujedno i oprostio od VII div[izije]. U I brigadu me je pratila Ela i Vida, tako da je u finom razgovoru prošlo. Vratili smo se kraćim putem preko brda, zalutale smo ali nismo bile očajne. Fina je noć i nadamo se da ćemo do sutra stići. Naišli smo na telefonske stubove koji su nas izveli na put. Stigli smo dosta rano. Doživeli smo avanturu sa nepoznatim konjanikom. Na povratku u bazu našla sam pismo i sliku od Ervina. Koliko sam sretna. Čini mi se da je cio svijet moj. Izgleda da će se naša veza obnoviti. Koliko ću biti sretna. Volim ga mnogo, a da li ga mogu zaboraviti, a ako ima koga? Je li to moguće. Jeste i sasvim razumljivo. Razumiću ga i opravdati sve. Pisala sam mu. Kako sam videla sliku, moji se osjećaji obnavljaju i moje pismo pisano je suzbijajući svoje osjećaje, ali se daje sve nazrijeti.

28-II-45 Otišli su Rusi. Ispraćaj je sjajan, veličanstven. Govor komandanta je jednostavan, ali srdačan i spontan. Glazbom su svječano ispraćeni. Oni t.j. Rusi su veoma srećni. Danas su nas prozvali [„TSP“]. Borba je žestoka ali uspjevamo u svemu. Trojka se neda razbiti. Zbilja društvo je tako simpatično i sve smo tako bliske, da će se svaka u najljepšim uspomenu

sjetiti Trojke.⁵ – Često mislim na moje. Sve što se rat više primiče kraju, osjećaji prema njima su sve veći. U vojsci se ne osjeća jer svi živimo kao jedna familija. Odnos u div.[iziji] divan. Ervine često gledam tvoju sliku i pričam s tobom, ali nažalost ona šuti. Zašto te još uvijek toliko volim, kada si mi toliko muka i patnji nanjeo. Nisi održao riječ, ali znam da me voliš. Bio si i preterano surov ali nas ipak nešto veže.

1-III-45 akcija na Hrastovac. Nije se izvršila jer je došlo pojačanje. Noći 2-III vratili smo se natrag u bazu.

3-III-45 Raspada se „Trojka“, Ela odlazi. Mnogo mi je žao. Izgubila sam drugaricu kojoj sam mogla i svoje najintimnije stvari ispričati. Sad sam opet sama. Ostala je Vida veoma bliska. Opet je ostala makar „Dvojka“. Oproštajno večer na micaljki sa Elom. Dobila orden „Dugog jezika I reda“. Noć divna, mjesečina, topla, ne mogu da spavam mislim na Ervina. Opet se je u meni probudilo ono šta je nekad bilo tako skrivano – osjećaji. Voliti je lijepo, a biti voljen još ljepše.

6-III-45 Ostavka vlade i mandat za sastav nove – Tito. Znači završiće se rat i ja ću se naći s Ervinom. Da li će se razočarati kad me vidi ostarjelu, napaćenu i iscrpljenu. Kako on izgleda? Ozbiljan, namršten. Možda je našao drugaricu.

5 „Trojke“ su bile organizacione-političke jedinice u logoru. O radu „trojki“ i svom angažovanju u njima Lea Salcberger opširnije piše u tekstovima posvećenim Rapskom bataljonu.

9-III-45 Došao je novi šef OZN-e, posjetio nas je. Postavlja stvari strogo i ozbiljno. Naći će mi smještaj u novim bazama. Neće biti više borbe. Meni je postavio stvari strogo. Danas mi je najnesretniji dan u partizanima. Nema mi depeše, istina nevažnog sadržaja ali mi je strahovito neprijatno. Javiću štabu. Niko je nije mogao uzeti, ali imamo 2 šif[re] ako nisu oni spalili sa papirima. Pričaću Čući i Vidi pa šta oni reknu. Već sve sam pretražila, nema. Prošla je neprespavana noć. Jutro idem u štab. Grozno mi je. Nikad u životu nisam proživela tako teške časove. Osjećaji stida. U štabu nema nikoga, moram čekati dok dođu, otišli su u brig[adu]. Sve što niže odlazim gore mi je. Obilazak OZN-e i depeša, sve skupa mi se skupilo. Konsekvence treba povući. Ne mogu da radim ali moram. – Ipak sam sretna. Depešu sam našla u koverti depeša na svoje mjesto, ali kako sam iza toga stavljala druge potisla se ova na dno koverta, a kako je mala nije se vidjela. Danas sam opet ona ista vesela, sretna i zadovoljna. Moram javiti Čući i Vidi. Od veselja ne mogu da radim. Sve ide po starom.

11-III-45 Dobili smo dopis od komesara da se moramo izdvojiti od civila. Uputiću dopis štabu dir[ektno] i moliću da mi se izade u susret pri smještaju, već mi je dojadilo. Kad nešto tražim onda sam šega a od mene se traži sve. Opet je došao OZN-a i najenergičnije zahtjeva da si nađem bazu. Objasnila sam mu stanje. Vidjet ćemo šta će biti. Odnos mnogih prema drugaricama je tako nepravilan. Kako je teško podnijeti mnoge časove u tako nepravilnom odnosu. Bjelnik mi je dodijao, kada ćemo otići.

17-III-45 pokret u 6h za Klasnić stigli u 17h.

18-III-45 pokret za Vrnograč stigli u 16 sati. Marševi su dugi i teški iza dugih mirovanja.

19-III-45 u 6h pokret za Trzac. Jedan od najvećih marševa, stigli u 20h. Noge mi otiču, teško se izdržava. Dan lijep, pravi proljetni.

20-III-45 u 22h pokret za Brest na akciji za Vaganac. U toku noći banda otišla iz Vaganca. Produžujemo s nadiranjem.

21-III-45 u 5h idemo na [Čovnik] da se napada Turija i Vrsta. Borba se vodi žestoka sa bandom koja nadire iz uporišta. Razbijena je, vraćamo se u G[ornju] Gatu. Noć, mi smo umorni. U 4 h 22-III na položaju u Vrsti. Vidi se Bihać. Jutro divno. Izlazak sunca i obasjava Plješivice. Opet mislim na Ervina. Danas ga volim više nego prije a on? Da li ćemo opet biti onako bliski? Ređaju se uspeh za uspjehom, naši napreduju bez žrtava. Opet Bosna. Isti dan u 15h u Turiji. Cijeli smo dan u rovovima. Dani divni, pravi proljetni. Gledam Bihać. Banda se uzmuvala i pali magazine. Prolaze noći na položaju neprospavane.

23-III-45 u 9h idemo na kvotu 465. još smo bliže Bihaću. Banda je tvrda i okorjela, to su pravi fašisti, ali i njima će biti kraj. Tu noć je zauzet Pokoj. Pljen velik. Uspjeh iznad očekivanja. Naši su na Uni. Vidi se Una i skela na kojoj se prebacuju borci i materijal. Motornih vozila veoma mnogo. Imamo i džipova.

24-III-45 još uvijek na istim položajima. Naši se odlučno probijaju. Banda bježi iz Bihaća a naša artiljerija ju odlično tuče. Prva vožnja sa autom odlična je. Stigla sam na Unu. Na povratku auto je zaglibio. Treba ga mići, nas je malo, dolaze kuriri i stražari ima nas 12 koji ga mičemo. Stalno smo vani na položaju, u rovovima i na suncu. Crna sam kao ciganka. Apetit imam odličan pojela bih božiju kišu. Gde li je Ervin. Da li je već stigao u SSSR. Imam loš predosjećaj kao da se nećemo sresti.

26-III-45 02h Turija–Majdan. Banda se je probila. Zbacila naše sa položaja, mi se povlačimo. Banda je u Brekovici. Cijeli dan traje borba. Gubitaka imamo mnogo, a naročito rukovodioca. U 11h kula Bisovača kota 496. Divan pogled, ali borbe žestoke. Bihać je zauzet. Banda tuče naše položaje topovima. Mislili smo da niko neće ostati ali niko nije ni ranjen.

28-III-45 u 17h povratak u bazu u [Kuslić] selo.

28-III-45 u 20h nakon 8 dana provedenih na položaju i u rovovima opet sam u bazi. Umorni i iscrpljeni, crni, prljavi i vašljivi.

29-III-45 Dovala sam se u red, sve je po starom. Dobila sam pojačanje 3 drugarice od niti jedne neće biti ništa. Pokret 30-III-45 u 2:30 za Nepoznato

31-III-45 u 10h u Rakovicu. Odnos prema drugaricama od mnogih neispravan. Tražiću podršku od štaba. Rakovica dosta veliko i fino mjesto.

1-IV-45 u 9h smotra prištabskih djelova. Glazba svira veličanstveno. Postala sam nezadovoljna volila bi otići iz divizije. Odnos mnogih je nepravilan. Isti dan na večer micaljka. Plovimo ushićeni na micaljku. Kako bih volila da je sada Ervin pored mene. Koliko puta tražim nekog bliskog u najtežim časovima ali nemam nikoga. Ela mi dosta fali njoj sam mogla sve reći. Da li ću moći da izdržim i da ga sačekam. Kad si pomislim na mnogo toga što mi je učinio, i da je on krivac za mnoge moje patnje donosim odluku da ga ne čekam, ali ga volim. Zašto je prema meni toliko bio grub. Egoizam njegovih roditelja odvraća me i od njega. Ali volim ga i biću najsretnija ako se opet sretnem s njim. Sve je tako maglovito. Ovaj mjesec nisam ni pismo od njega dobila. Da li je našao drugaricu? Voli li ga? Hoće li je moći ostaviti. Preko svega ću preći. Pokret.

3-IV-45 u 8h pokret za Ličku Jesenku preko Poljanaka. To je raskrsnica za Plitvička jezera. Dan divan, put krasan, predjeli prekrasni. Vozila sam se u autu. Sve je oko mene lijepo i život mi se čini toliko lijep. A rat još uvijek traje. U bazu stigli u 17h. Posla jako mnogo, ali se daje izdržati.

4-IV-45 u 01h pokret na položaj u [Dabrski] Glibodol preko planine Kapela. Noć, hladna kiša i snjeg pada. Naša I brig[ada] osvojila Dabar. Počeli su uspjesi. Cijeli dan kiša na položaju, stigli u 7h. Banda bježi iz obližnjih sela. Zauzeto Lipce i Stajnica. Crvena armija prešla Jug[oslovenski] granicu.

5-IV-45 u 03h pokret na položaje iznad Lipca. Napad se Jezerane. Dan krasan, sve se vidi divno. Artiljerija

aktivna da sve tutnji. Banda bježi. Uspjeh veliki. Zarobljene 3 blinde, 1 tenk, 2 kamiona puni municije, 60 legionara i ustaša. Jedan od rijetkih i velikih uspjeha kako davno nije bilo [osim Pokoj]. Ručak kao da je uskr, opet pamučnjak i puter. Svi su oduševljeni. Gospić je zauzet.

6-IV-45 u 05h položaj iznad Brinje. Stigli u 7h, artiljerija aktivna gruvaju 10 amerikanki. Sve tutnji. Kako li je tek ofanziva C[rvene] A[rmije] sa 100–200 topova. Kiša, hladno, ali ipak loženje odlično. Tek je 10, u Brinji je već nekih jedan magacin opreme i municije i 3 kamiona municije zarobljeno a dalje ćemo vidjeti. Opet sam raspoložena. Uspjesi me toliko oduševljavaju i ako je život na položaju naporan. Zauzeto je Sarajevo, koliko veselje, svo moje neraspoloženje se pretvorilo u raspoloženje. Kako bi sada rado bila tamo. U 17h zauzeta je Brinja. Vraćamo se u baze u Lipici.

6-IV-45 na položaju u 20h stigli u Lipice u 23h.

8-IV-45 u 20h pokret za Begovicu. Stigli u 05h. Pokret težak, noć hladna, noge natiču pa se teško ide.

9-IV-45 u 05 Begovića-Blato. Položaj sela krasan. Veliko jezero na podnožju brežuljka. Istog dana u 14 sati štabski sastanak. Doživjela sam veliko razočaranje. Izgleda da mi se sprema mina. Doživjela sam nešto što si nikad ni u snu ne bi mogla zamisliti. Moj izvještaj su svi pobili (K[ome]sar, p[omoćnik] K[ome]sara i OZNA) da li su me loše razumjeli, ili neće da me razumeju, ne znam. Zar može to da postoji

među komunistima. Svoje neraspoloženje ne mogu da opišem. Da bi još bilo potpunije por[učnik] ot[seka] tj. šif[rant] Rule, osuđuje moj smjeh i navodi da sam se ismjevala njima. Ne mogu da razumjem sve to. Boli me grozno i razmisliću o tome mnogo. – Treba dobro poznavati ljude i svoj stav onda postaviti prema njima.

9-IV-45 pokret u 22 časa preko poljana Plitvičkih jezera, jezerca, Prevoj na položaju ispod Prevoja stigli 10-IV u 10h.

10-IV-45 10h Iako umorni, pokret je dosta lagan bio. Ja još uvijek mislim na primjedbe sa sastanka. Nisam mislila da ću u partizanima vidjeti Plitvice. Kako je priroda lijepa, kako je lijepo živjeti među ljudima iskrenim i dragim.

11-IV-45 u 10h za Vaganac. Od 9-IV bila je akcija, uspjeh srazmerno dobar.

11-IV-45 u 13h na položaju kod Vaganca. Banda nas tuče topovima. Mine padaju oko nas. Ima i mrtvih i ranjenih. Čekamo šta će biti. Ostajemo večeras ovdje u pripravnom stanju. Osma noć kako ne spavam [najviše 2 sata] kako se sve može izdržati, ali do kada?

12-IV-45 krenuli dalje na položaj iznad Rakovice. Jurimo za bandom. Razbijena je i potučena ali se još drži jer ima motorizacije. Samo se neće moći dugo držati. Dan je ljep. Naša artiljerija odlično tuče. Rakovica je u plamenu. Tu su krvnici Njemci. Svi do jednog potrebno je da izginu. Ovi veliki uspjesi me razveseljavaju i čine vedrom.

Često čujem sa dosta sarkazma tvoji šif.[ranti] ne znaju ništa, u prisustvu njih. Kako bi napravili jaz. Neću moći dugo šutjeti i doći će do objašnjenja. Objasnila sam se sa Rulom radi smotre i smjeha, sada vidi i veli da je rekao da sam se smijala ali ne njima i da je samo tako ispalo. Pokazuju se ljudi i u pravoj boji. Teška je sredina. Tako bi rado iz nje. Zašto baš ja nikad ne idem, pa već sam dugo ovdje.

14-IV-45 sastanak part.[ije] bio je sek[retar] din[arskog] kom[iteta]. Kritikovana sam. O ovome ću dobro razmisliti.

Danas je 23-IV nedelju dana nisam ništa pisala a toliko je toga bilo. Za to vrijeme bila sam u Rakovici, [Plovči], Dragama i Oštarijama. Nalazimo se 6 km od Ogulina. Večeras je micaljka u Ogulinu, ići ću. Išli smo vozom. Sva sam ispunjena nekim zadovoljstvom, raspoložena opet, voz – putovanje. Ogulin fino mjestance. Prvi moj grad.

Frontovska grupa dala je odličnu priredbu a iza toga ples do 3h ujutru. Povratak autom. Oštarije. Dugo nisam ništa pisala. Pokušaću bar čega da se sjetim.

24-IV-45 za Trošmariju. Put je dug ali vrlo lijep.

25-IV-45 iz Trošmarije na položaj na brda u selo Umol. Banda nam je došla iza leđa. III brigada je opkoljena. Mi se brzo povlačimo. Silazimo sa čuke tj. sela na raskrsnici. Treća brigada se je uspjela probiti. Zbilja je jedna od najboljih, divim joj se. Na večer se vraćamo natrag u Trošmariju. Do 28-IV-45 u bazi.

28-IV-45 pokret za Basiljevo. Banda je pobjegla iz svih obližnjih mjesta. Idemo napred prema Karlovcu. Kiša, hladno i svi smo mokri. Samo da me zdravlje ne napusti. Noge me bole a i otiču. Što je najgore žljezda mi je jedna otekla tako da ne mogu stati na nogu. Izdržaću pa kako bude. Sad pred kraj rata pa da idem u bolnicu.

29-IV-45 pokret. Cijelu noć sam radila, u toku noći se pravac dva puta promjenio. Trebali smo ići za Karlovce, a idemo za Sloveniju. Kiša nas prati cijelim putem. Idemo preko sela Bosanci u bazu Predgrad. Slovenija – divni predjeli. Prešli smo Kupu kod Vinice.

30-IV-45 opet se mjenja pravac i idemo u Istru, opet na Kupu ali uz Kupu i prelazimo je kod sela Blažčevci na skeli. Vrijeme je veoma loše, kiša nas stalno prati. Nastavljamo odmah put za sela Brod, Moravice, Brod na Kupu i selo Zamost. Svaki dan su pokreti nevjerojatno dugi.

2-V-45 u selu [Osenice]. Zauzet Berlin. Veselje. Sve je i pored umora vedro. Dva velika događaja. 1-V-45 Hitler nađen mrtav, 2-V-45 zauzet Berlin.

3-V-45 pokret za Pudob preko Čabra, Prezida, Podgore. Put od preko 40 km, nisam se umorila jer sam se vozila. Želim ići sa jedinicom. Ervin mi ništa ne piše. Teško mi je. Bar da nekoga imam.

4-V-45 prelazimo u Istru. Prelazimo na položaj VIII div[izije]. Elegantan ručak u VIII div[iziji] sa

viljuškom i nožem – događaj. Položaj u [Žirbiru]. Navečer povratak u Sveti Petar, a zatim u Truje. Baze su fine. Spavam u krevetu ali sam neraspoložena. Volila bi otići.

5-V-45 opet na položaj u [Timašaku]. Banda se probila u [Sirlir]. VIII div[izija] napušta a naša je smjenjuje. U 9h povratak u bazu Bačvan.

6-V-45 u 03h na položaj na koti. Hladno. Uspjeh I brig[ade] izvanredan, oko 200 zarobljenih, 4 protivkolca,⁶ 15 šmajsera itd. Njemci žele pregovore i dolaze našima, a naši raspalili po njima i pobili delegaciju. Borba se nastavlja. Artiljerija tuče nemilice. Osjeća se u svemu njihova dezorganizacija, ali ih ima mnogo, oko 7000. Ovo je divan uspjeh. Ervine zašto nemam vijesti od tebe. Zašto baš moram toliko da trpim. Zašto je sve prema meni toliko kruto. Volila bi se sresti s tobom, bez obzira na daljnje. Kakav li će biti susret? Zašto ga još uvijek toliko volim a možda i više. Zar se zbilja ne daju izbrisati oni dani a ni uspomene. Zašto moram misliti na to, zašto me to muči. Na čisto sam sa svim, pa šta bude. Zašto sam mu vjerna. Zar mi se zbilja niko ne sviđa. Sviđa, ima ljudi koje bi mogla isto brzo zavoliti ali suzdržaću se. Dani prolaze i strast se umiruje, ali svejedno. To pišem na položaju, gde granate frcaju. To su mjesta gdje sam sama i gdje se prepuštam osjećanjima. Uvijek u najtežim časovima mislim na njega i pitam se šta bi on rekao da me ovako

⁶ „Protivkolac“ je najverovatnije označavao „protivkolski“ top, to jest protivoklopni top.

vidi. Strašno mi je teško, ne radi borbe, nego općenito atmosfera. Toliko bi danas mogla pisati Ervinu, ali dosta. – Cijelu noć na položaju. Granate frcaju oko nas.

7-V-45 i dalje na istom mjestu. U 7h situacija se naglo mjenja i naši budu opkoljeni. Situacija veoma teška. Naši nešto manevrišu i prebacuju brigade. U 9h dolaze 3 pukovnika na pregovore. Na frontovima zatišje. U 11h će biti odgovor. Veoma sam raspoložena. Ispunjena sam nekim zadovoljstvom. Kao da će mi se nešto veliko desiti. Švabe su kapitulirali i predali se. 18000 sjajan uspjeh. Raspoloženje. Mislim mnogo na Tebe kada bi gdje mogao blizu biti. U 19h London govori o kapitulaciji Njemačke. Pucnjava. Raspoloženje. Dočekali na položaju na koti 750 više sela Knežik. Navečer povratak u Turje. Dobila sam pismo od Alberta. Kakvo raspoloženje i iznenađenje.

8-V-45 naše jedinice zauzele Zagreb. Objava kapitulacije preko radia.

9-V-45 u 03h pokret za Planinu. U 8h stali. Kada ću se sa tobom sresti. Koliko sam sretna, toliko mislim na moje. Pa zar zbilja nikoga nemati. Kuda, kako i šta? Volim ne misliti.

10-V-45 u 04h pokret za Brezovicu.

11-V-45 išla sam u Ljubljanu sa autom i drugovima Čučom, Đabom i Stevom. Nisu me ostavili. Provela sam se divno. Kafana, špricer, salama itd.

12-V-45 išla sam ponovo u Ljubljani da kupim suknju. Nema gotovo ništa. Dani ulaska u grad su nezaboravni. Povratak odmah. Istog dana u 13h cijela div[izija] u maršu prolazi kroz grad. Svi nas očekuju oduševljeno, bacaju cvjeće, bombone itd. Vručina, svi smo u goljoj vodi stigli u bazu u 21 sat u Dolu.

12-V-45 u Dolu. Narod nas obasiplje cvjećem i cigaretama, bombonima, keksima itd.

13-V-45 svečano sam proslavila rođendan. Svi su toliko pažljivi. Pokloni sa svih strana stižu, kao i posjete. Ervine samo tebe nema. Već sam nestrpljiva. Htjela bi znati na čemu sam. Poslje podne odlazim u izvidnicu sa načelnikom. Kako bi rado otišla iz divizije. Kada ću u tekstilce. Stigli u 22h u Hrasnik na satnicu.

13-V-45 u 22h Hrasnik. Noć hladna, nemam gdje spavati, čekamo brigade. I ako je rat svršio mi smo još uvijek u pokretu i idemo u svoje baze preko Zagreba.

14-V-45 u 19h ja idem u sastav divizije pri Sevnici u Šmorje.

14-V-45 u 24h Obustavljen pravac prema Zagrebu, čekamo dalje naređenje.

16-V-45 potpali pod IV armiju. Idemo natrag u Istru.

18-V-45 preko Radeča i Litije za Ljubljani. Stigli u 18 sati, noćili u parku a dalje? Ervine ja toliko mislim na

tebe, a ti? Htjela bi znati gdje si? Ovdje smo objekat pažnje i svak nas tako gleda, ima ih zgodnih, ali ja svejedno mislim samo na tebe. Pisala sam ti, da li će biti odgovora, zašto mi više ne pišeš.

Danima već ništa ne pišem. Rat je svršen, pa sam mislila da nema interesantnosti. Danas je 2-VII pokušaću da po sjećanju zapišem najvažnije događaje. Iz Ljubljane otišli 11-VI u Postojno, bili do 20-VI-45 a onda u Svetom Petru. Baza u vili, gdje i baza štaba. Bolesna sam, boli me žuč, strašno se slabo osjećam. Uzimam dijetalnu hranu. Smršala sam grozno a i ostarila.

24-VI-45 došla je grupa Cezarec iz armije. Divna priredba, pozlilo mi je i moram ići u bazu. Opet ta prokleta žuč.

25-VI-45 slavimo Titov rođendan u Sali u štabu u vili.⁷ Oficirska večera. Ostala do 3h ujutro.

26-VI-45 pokret za Tomoj. Iako je rat svršio mi smo još uvijek u pokretu. Ervine, a gdje li si ti? Tomoj je selo dosta malo.

28-VI-45 idem na položaj ali ne znam gdje, vrlo čudno mi je. Doznala sam Tito dolazi u armiju, a mi idemo na osiguranje. Koliko sam sretna što ću vidjeti Tita. U 3h prošao je Tito. Divan izraz lica, u 20h vratio se natrag i opet sam ga vidjela. I pored toga što me boli žuč veoma sam raspoložena. Vratila sam se sutradan u bazu.

⁷ Ovaj datum je neuobičajen za obeležavanje Titovog rođendana, jer je već 1945. godine 25. maj ustanovljen kao dan rođenja Josipa Broza.

30-VI-45 išla sam u Trst u obilazak. Ono što sam vidjela u njihovom društvu ne bi nikad vidjela. Na večer u pozorištu. Daje vokalni koncert I Proleterska divizija. Muški hor od 50 pjevača. Dan u Trstu nikada neću zaboraviti. Živiti sa ljudima koji imaju pogled na život ispravno je i lako, ali koji ...⁸

Do sada sam još u Tomoju a dokad ćemo ostati. Niko mi ne piše. Tako bi rado pošte, bilo od Ele ili Ervina.

26-VIII-1944 u 07h-09:30 kancelarija⁹

- 1.- Politička situacija
- 2.- Rad u jedinici
- 3.- Kritika
- 4.- Razno

I št[abski] sastanak 2-XI-1944 u 10h-13h

1. Politička situacija
2. Izvještaji pojedinih referata
3. Zadaci
4. Razno

15-XI-1944 u 20-23:15

- 1.- Izlaganje sekretara
- 2.- Politička situacija

⁸ Nedovršena rečenica u originalu.

⁹ Od ovog trenutka dnevnik je izgubio svoju narativnu strukturu i poprimio karakter beležaka. Priređivači su odlučili da zadrže i te delove zbog potencijalnog značaja tih podataka.

3.- Rezolucija ok.[okružnog] rev. [revolucionarnog komiteta] 7/XI

4.- Razno

5-XII-44 u 20h-24h

1.- Politička situacija

2.- Zadaci

3.- Kritika i samokritika

4.- Razno

1. I - glavu partije

2. učenje o partiji Zuba

3. iznošenje političke situacije bez obzira ko.

Pitanje odjela Steve Kljajića. Sumanić čizme, cipele popravlja. Pitanje odjeće i obuće u intendanturi.

Vojnik ili drugarica

Bricu, peškir i sapun za komesara

Kretanje iz baze. Direkt. [no] kap[etan] gine da si valjo ne bi ni došao ovdje

Đuro komesar Bora gospodar.

Bolnica. Obilazak doktora. Ne čuje dr. Sirota i III brig[ada]. Pregled. Pet dana neprevijeni. Peškira.

Traženje san[itetskog] materijala. – Krečenje.

4-I-1945 u 19h-21:30h

1. - Politička situacija

2. - Pripreme za savjetovanje

3. - Razno

Antifašizam poprima oblike antihitlerizma. Grčka stav Rusije prema događajima. Stanje u Poljskoj ostavka Nikolajčeka, radi jake reakcije. Populariziranje uspjeha C.[rvene] A. [rmije] značaj konferencije za mir u Moskvi.¹⁰

K[omunistička] P[artija] u Čehoslovačkoj je centar otpora.

K.P. u Rumuniji

K.P. u Bugarskoj dobiva svoju staru formu

K.P. u Italiji 100000 ih ima ali slabo

K.P.: u Francuskoj zadovoljavajuće izvršava u potpunosti šta joj se postavlja.

Kod nas najvažniji događaji pitanje amnestije. Problem pitanje načela. Nametanje i propagiranje amnest[ije]. Dolazak Košutića pokušaj propagiranja polit[ike] Mačeka. Direktiva pomilovati odnos prema domobr(anima), da bi više boraca bilo, a stari da idu na odmor. Šta je centralizam, federalizam, monarhija, republika.

EAM¹¹ – N[arodno] O[slobodilački] P[okret]

ELAS¹² – N[arodno] O[slobodilačka] V[ojska]

¹⁰ Od 9. do 19. oktobra 1944. u Moskvi je održan sastanak Staljina i Čerčila, a jedna od tema razgovora bila je podela interesnih sfera u Jugoistočnoj Evropi.

¹¹ EAM – vodeći pokret otpora u Grčkoj tokom Drugog svetskog rata. Ideološki i organizaciono bio je povezan sa Komunističkom partijom Grčke (KKE). Autorka ga asocijativno vezuje za jugoslovenski Narodnooslobodilački pokret (NOP).

¹² ELAS – Narodnooslobodilačka armija Grčke.

Kralj¹³ vodio borbu protiv tal[ijanskih] faš[ista]
2.- Ne živi dovoljno kom[unist]a u jed[ini] vidjelo
se iz akcija
Pitanje kuhinje 2 puka i sl.
Pitanje nepismenosti Draga
Za Mirka da je bio za komandanta
Bora za komandanta

7-I-1945 u 20h – 22h teoretski
1.- O ekonomskom razvitku društva

11-I-1945 u 19h–21:20h
1.- Politička situacija
2.- Razno
Predlog Jove za člana, Boža kandidat

18-I-1945 u 14h–20h partijsko savjetovanje
1.- Politička situacija
2.- Organizaciono stanje
3.- Razno
Zašto se kralj ne slaže sa sporazumom Tito–Šubašić
kad ga je on poslao. Kada će Maček i kralj biti
proglašeni ratnim zločincima.
Kakav je odziv domobrana za amnestiju. Da li će se
amnestija produžavati i dalje ili će ovo ostati zaključni
rok.
Zašto saveznici ne oslobađaju brodove koji su
zarobljeni u Italiji.
Šta je sa Belgijom i je li konačno riješena.

¹³ Misli se na grčkog kralja Đorđa II.

Da li Maček ima veze sa izbjegličkom vladom u Londonu.

Da li izbjeglička Poljska vlada hvata veze sa Rusijom.

Da li saveznici pomažu partizane u Italiji.

Gdje se nalazi naša brig[ada] iz SSSR-a.

Da li je formirana nova vlada u Jug[oslaviji] i šta je s tim.

Da li će Saveznici odgovarati povodom prekršaja Teheranske konferencije pr[imer] Grčka.

Da li je u Srbiji sprovedena mobilizacija i šta je s tim snagama.

Kako stoji stvar sa dezerterima. Ima li pozadinu četništvo ili pojedinačno.

Kako su se pokazali drugovi domobrani koji su prešli iza 15-IX-44.

Odlazak sa Banije, kako narod gleda.

Da li u našoj div[iziji] vlada tifus.

Zašto naša štampa nije više javila o našim uspjesima u Lici.

2-45 Zlija izgubljeni dokumenti, formulari, uputa za rad sa brojevima. Nezadovolj.

– čin – šef – načelnik. Slab

Stana – dobro

Zuba – nezadov. – čin Smetenost

Mira – ostaje iza jedinice. – Branku otklonit. – Slaba

Zlija na odgovornost u div.[iziju] i kazniti.

Zuba čin oficirski.

Pitanje šif. [ranata] osposob[ljeni] i na sporedne duž. [nosti]

Obilazak i hig[ijenska] kontrola

Čuvanje arhive i spaljivanje

Dopis od V[rhovnog] Š[taba] od 24-I h 12/24 i 14-I h 5/45

Depeše otvorene, urgiranje a telegraf 23-25? šifra „TF“1 šifre za položaj n.pr. izviđačka

Saša divizion

Pažnja – konspiracija i čuvanje dok.[umenata]

Postav. na voj. Paljenje depeša i javno čuvanje

Samo potrebne informacije

4-II-1945 u 19h-21:30h

1. - Primanje novih članova
2. - Politička situacija
3. - Razno

9-II 1945 II brig[ada]

Stana – tablice po drugi put

4 šif[re] za „TF“1 3 u bat[aljon] i 1 u bolnicu

Uputi za rad uništeno tj. ima u G[lavnom] Š[tabu].

Ispravno i uredno sve prema mogućnosti.

Za kurs Stoja – pismenosti. Žarulje skriva za zabavu u torbi kao i ostale stvari. Radi u kancelariji. – dosta dobra.

11-II-1945 III brigada

Šifra „08/C“ od korpusa u Vagancu. Da li da se uništi? [uništiti]

1 kod. uputi za rad. [spaliti] privremenu instrukciju za rad u šif. [rantskoj] službi.

Četa za vezu ima prepis. Knjige u redu. Pitanje baze?

Mira – Branka čin zastavnika, medalju za hrabrost.

Uredno i u redu prema mogućnostima. Pomanjkanje papira i mogućnosti.

Za bat[eriju] šifru tel[efonsku] radimo mi.

13-II-1945 15h-17h

1. Biranje sekretara
2. Politička situacija
3. Raspodjela rada
4. Razno

Ofanziva C.A. Sporazum Tito-Šubašić. Odgovor naroda na sporazum i izjave od Savez[nika]

pitanje SKOJ-a Gina i Vlada

kulturno-prosvjet[no] Živka

nepismeni - svak u svojoj jedinici [će raditi sa nepismenima]

higijena Ana

Soka pitanje članova

14-II-1945 20h-2h

1. - Politička situacija
2. - Obrada Rezolucije
3. - Razno

Ofanziva C. A.

15-II-1945 partijski sastanak u 15h-20h

- 1.- Politička situacija
- 2.- Zadnja akcija i stanje u jedinicama
- 3.- Razno

12 članova i 1 kandidat

Da se mase koje se ne bore u redovima da se bore za očuvanje tekovine.

Dolazak namjesništva, a kralj ostaje.

namjesništvo-kralju

armija-narodu

24-II-1945 u 14 do 16h

- 1.- Radnički pokret
- 2.- Razno (Sjetva)

24-II-1945 u 20h-22h

- 1.- Utopijski socijalizam
- 2.- Razno (Sjetva)

25-II-1945, I brigada

Privremene instrukcije i dopis, pa slanje izvještaja od
9. I. Dnevnike i knjige, tablice, kod. telefonske.

„TF“ 1 3 druga

papira tankog, žarulja, gumerolik(h)e, sapuna, tinte,
šnala za kosu

25-II-1945 u 9h-10:45

- 1.- Razvitak društva
- 2.- Razno (Sjetva)

26-II-1945 15h-16:30

- 1.- Utopijski socijalizam
2. - Razno

II štabski sastanak 27-II-1945 u 14h–16:15h

materijal

organizaciono stanje

stručna sposobnost

nedost[aci]

Zadaci:

Naknadno

Razno:

Takmičenje

Pisanje historije div[izije]

3-III-1945 u 9h-10:15h

1.- Politička situacija

2.- Kritika

3.- Razno

Atlanska povelja sloboda malih naroda

6-III-1945 u 17-19h

1.- Internacionale

2.- Razno

7-III-1945 u 15h-17h

1.- Radnički pokret

2.- Razno

10-III-1945 u 19:30-21h

1.- Radnički pokret

2.- Razno

Steva i Svetozar (vreća i stvarčice; odnos prema Rusima)

11-III-45 u 15:30-17h Čiča

1.- Internacionale

2.- Razno

12-III-1945 u 10h-12:30

1.- Politička situacija

2.- Direktive div[izijske] koma[nde]

3.- Razno

14-III-1945 u 17h-20h

1.- Organizaciono stanje

2.- Razno

16-III-1945 u 15:30

- 1.- Politička situacija
 - 2.- Direktive [divizijske] koma[nde]
 - 3.- Razno
- U jed[inici] Čiče

2-IV-1945 u 19h-20:30

- 1.- Politička situacija
- 2.- Direktive div[izijske] koma[nde]
- 3.- Razno

9-IV-1945 Begovici u 14h (Štab)

- 1.- Kratak izveštaj ako ima problema od prošlog [sastanka] a i o problemima koji su se pojavili.
- 2.- Ulazak u gradove i evakuacija plijena i priprema za njih.
- 3.- Razno

15-IV-1945 u 19:45

- 1.- Politička situacija
 - 2.- Zapažanja u jedinici
 - 3.- Razno
- Boljševizacija partije – Ne zaboravi

u Čičinoj jed[inici]

23-V-1945 u 20:30

- 1.- Pitanje nacije
 - 2.- Razno
- Referat komesara
Srbija nije nacija nego narod

2-VI-1945 inženjerski bataljon

Sve je u redu. U bazi sa telegrafistima. Štab želi izmjenu šifranta.

Isti dan III brigada

Štab nezadovoljan sa šif[rantima] traži zamjenu. Imaju sve ispravno ali ne baš najurednije.

3-VI-1945 III brigada

Štab veoma zadovoljan. Sve uredno i ispravno.

18-VI-1945

1.- Formiranje partijske jedinice

2.- Kratak pregled stanja po jedinicama

22-VI-1945

u štabskoj jedinici teoretski

Federalizam

Razno

2-VII-1945 kod Čiče

1.- Politička situacija

2.- Biranje delegata za div[izijsku] part[ijsku] konf[erenciju]

3.- Razno

11. jula prištavska part[ijska] konf[erencija]

29. jula div[izijska] part[ijska] konf[erencija]

19-IX-1943 partizani II brig[ada] četa za vezu VII ud[arna] div[izija] IV kor[pus]¹⁴
20-XI-1943 član K[omunističke] P[artije]
22-XI-1943 delegat u četi za vezu
20-XII-1943 pisar u štabu II brig[ade] VII ud[arne] div[izije] IV kor[pusa]
2-III-1944 pisar u štabu II brig[ade] VII ud[arne] div[izije] IV kor[pusa]
1-VIII-1944 šef šifrantskog odeljenja VII ud[arne] div[izije] IV kor[pusa]
10-VI-1945 štab VII ud[arne] div[izije] naredba br. 34/45 odlikovana medaljom za hrabrost.
19-VI-1945 naredba br. 35/45 dobila pohvalu od š[efa] VII [divizije]
Sl. [užbeni] list MNO¹⁵ 4-7/45 str. 39 red. [ni] br. 1 ukazom od 1 januara 1945. proizvedena u čin zastavnika.

¹⁴ Podaci koji slede pripadaju boračkoj biografiji Lee Abinun i bili su pribeleženi u dnevniku.

¹⁵ Ministarstvo narodne odbrane

PRILOZI

Sjećanje na Rapski logor

Bacila sam pogled na drugu stranu i opet ugledala hodnik i iza ljude i shvatila da je to logor.

Kad sam se iskrala iz kamiona koji nas je doveo do logora, ugledala sam ogradu bodljikavih žica, na nekoliko mjesta oko ograde stražarske kućice u kojima su stajali karabinjeri sa puškama okrenutim prema logoru. Podigavši pogled ugledala sam osmatračnicu i karabinjera sa puškom kako se šeta. Tada sam u sebi rekla tu mi je kraj. Ulazeći kroz kapiju bodljikavih žica imala sam utisak da svaka bodlja dodiruje moju kožu i zaranja se u nju. Kako smo ulazili, tako su nas smještali u male drvene barake, koje su bile poredane. Ja sam smještena u baraku 28. Sa mnom su bili Ela i Beba Samokovlija, Laura Ast sa sinom Teom, David Pardo i Branka Štrasberger.

Dio logora u kom sam ja bila zvao se Hvarski, a tu su bili zatočenici sa Brača i sa Hvara. Tu su bile male drvene barake. Drugi dio logora se zvao Dubrovački. Tu su bili zatvorenici dovedeni iz Dubrovnika. Oni su bili u zidanim barakama. Najžalosnije je bilo to što je između nas bila bodljikava žica. Dobar dio organizacije logora su imali logoraši gdje sam se i ja uklopila. Vodila sam grupu od 10 djece od 12 do 14 godina. Rijetko je koje imalo papir i olovku pa smo na prašini prstom pisali rječenice, pjesmice i radili matematičke zadatke. Ostajali bi toliko koliko bi mogli da podnesemo sunce. Nigdje nije bilo hlada niti drveća. Bila sam obuhvaćena ilegalnim radom i vodila

trojku. Tu su bile Zlata i Mira Wizler i Šarika Papo. Te sastanke sam održavala u mojoj baraki. Obično za vrijeme ručka, kada nije bilo nikog u baraki. Sastajale smo se kad je bilo nekakvih vijesti. Povremeno iz NOB-a, vijesti sam dobijala ili od Ele Samokovlije u njenoj trojki ili od Save Sabinca. S njim bih se sastajala kod mokrog čvora, nešto prije deset sati navečer, kad je bilo najmanje svijeta, logoraša, jer do 9 sati naveče smo imali sporo kretanje po logoru. Desilo nam se par puta da nas je isti karabinjer zatekao kako pričamo, a mi smo tada izigravali zaljubljeni par. Dosta smo se bojali da smo napadni pa smo promjenili vrijeme viđenja. Nažalost uvijek je bilo jako puno ljudi pa nismo mogli da razgovaramo i odlučimo da se vratimo na stari termin. Nakon par večeri kad nas je ugledao onaj isti karabinjer, premrla sam od straha, a on me upita: „gdje ste vi, jeste li se posvadili“, a mi u jedan glas: „o ne, ne“. Tada mi je pao kamen sa srca, i ako sam stalno bila u strahu da nas neko ne izda.

Povremeno sam išla sa grupom logoraša (30–40) na prisilni rad van logoraških žica. Čistila sam morskou obalu od kamenja pored živog pijeska. Nastojala sam što manje da ugazim, ne znajući koliko je dubok od straha da ne potonem.

Doktor, žena komandanta (kapoa) logora Špicera (pravo ime Ervin Šinko) organizovala je kurs za bolničarke ukoliko bi bilo mogućnosti odlaska u NOB. Pohađala sam kurs za bolničarke. Sa mnom u grupi su bile Gracia Wajs, Estera Kamli i Regina Gaon.

Rad sa djecom u koncentracionom logoru Rab

Iz koncentracionog logora Hvar na ostrvu Hvaru svi logoraši su prebačeni u logor Rab na ostrvu Rabu koji je bio pod italijanskom upravom. Po dolasku na Rab kapo (starješina) logora Špicer (pravo ime Ervin Šinko) okupio je hvarske logoraše. Govorio je o organizaciji i obavezama logoraša na raznim dužnostima: u kuhinji, održavanju higijene mokrog čvora i cijelog logora itd. Na kraju je predložio da organizujemo rad sa djecom. Ja sam se prijavila za rad sa djecom uzrasta 12–14 god. Još iste večeri sam počela da razmišljam šta i kako da radim s djecom kako bih im pomogla da izdrže težak boravak u logoru. Tako razmišljajući, osjetila sam da i ja sebi pomažem ne misleći na beznadežnu situaciju. Iako sam kratko vrijeme predavala stručne predmete u Tehničkoj školi u Sarajevu, praktično nisam imala nikakvo iskustvo sa tako malom djecom. Prvo okupljanje sam zakazala za sutradan, poslije doručka kod upravne zgrade.

Bila sam iznenađena kada sam ugledala grupu od čak osamnaestoro mališana. U trenutku sam se uplašila kako ću sa tolikom grupom moći da radim, mada sam neke od njih, kao i njihove roditelje, znala još sa Hvara.

U cijelom logoru nije bilo nigdje hlada, ni grančice, ni travke – sve golo, a na zemlji debeli sloj prašine. Kada bi vjetar dunuo podigao bi oblak prašine i napunio nam usta.

Djeci sam predložila da sjednemo na prašnjavu zemlju u krug u dva reda u jedinoj maloj sjenci koju je pravila upravna zgrada. Djeci sam ukratko ispričala o sebi i našem budućem druženju. Predložila sam im da se i oni predstave kako bi se još na početku što bolje upoznali. Došlo je vrijeme ručku, a da sva djeca nisu uspjela da progovore. Vrijeme je veoma brzo prošlo. Bila sam jako umorna, ali i zadovoljna da su me djeca prihvatila i da će naša saradnja potrajati.

Svakodnevno smo se sastajali na istom mjestu i u isto vrijeme, osim kada sam bila dežurna ili išla na prinudni rad sa ostalim logorašima pod nadzorom karabinjera. Djeca su redovno dolazila, rijetko bi neko izostao.

Po predlogu djece obnavljali smo njihova ranija školska gradiva (da ih ne zaborave): književnost, matematiku, geografiju itd. Neki su donosili sveske i olovke, ali mnogi kao ni ja nisu imali nikakav pribor za rad. Pisali su prstom po prašnjoj zemlji. I bez gumice su lako sve mogli izbrisati. Nadmetali su se u znanju zagonetki i poslovice. Svaki čas se završavao nekom igrom: pokvarenih telefona, zanimljive geografije. Svi su veoma voljeli pantomime.

Pričali su mi da angažuju roditelje u predlaganju igara ili drugih ideja za našu školu.

Sa mnom u baraci živjelo je još šestoro ljudi: tri sestre Samokovlija: Ela, Blanka – Beba (udata Zajšek) i Laura udata Ast sa sinom Teom od 2–3 god. i dva mladića

David Pardo i Branko Štrasberger. Sa njima sam se često konsultovala šta i kako da radim s djecom. Davali su mi dobre ideje.

Jednog dana za vrijeme našeg druženja jedan dječak je crtajući prstom po prašini napravio šaru koja me asocirala na igru mice. Uveče sam im pripremila figure tako što sam isjekla devet komadića mog girtla – kaiša. Videvši to i David Pardo je isjekao svoj kaiš i dao mi još devet novih figurica za drugog igrača.

Sutradan sam na zemlji nacrtala tablu mice, postavila figure i objasnila pravila igre. Djeca su oduševljeno prihvatila novu igru. I narednih dana su igrali mice. Sami su napravili figure za još pet igrača. Njihove figurice su bile: loptice papira, komadići špagekanapa, isječene pertle od cipela itd.

Prolazili su dani i mjeseci, a materijala za obradu sve manje. Vrućine su postajale sve veće, a ona naša malena sjenka sve manja i manja. I djeca su se počela osipati.

S dolaskom avgusta nije bilo više nikakve sjenke, uslovi za rad su postali nepodnošljivi. Tada se naša mala grupa razišla. Ja sam se odjednom osjetila praznom, bez ovog najljepšeg zaduženja. Kad god bih srela nekog dječaka ili djevojčicu iz grupe, popričali bi o našem zajednički provedenom vremenu. I njihovim roditeljima je nedostajala naša mala škola.

Moja djeca, kako sam ih ja zvala, su me prijatno iznenadila kada sam po raspuštanju logora u septembru

krenula s Jevrejskim rapskim bataljonom u partizane.
Okupili su se da me isprate i mašući mi poželjeli sreću
u daljem životu.

U Beogradu, Lea – Lajka Abinun
Oktobra 2003. g.(udata Salcberger)

Hvala

Boraveći u koncentracionom logoru na Hvaru vrlo često sam razmišljala kako bih mogla da vidim svoju mamu koja se, izbjegavši odvođenje u logor, iz Sarajeva ilegalno prebacila u Split kod svog brata koji je tamo živio sa svojom porodicom. Split je od Hvara udaljen svega dva sata vožnje brodom, a meni se činilo da je na kraju svijeta.

Usljed pomanjkanja vode, mnogi su se zarazili šugom, i ja takođe. Od doktora smo dobili neku mast kojom smo se mazali. Nekome je šuga prolazila brže, a nekome sporije. Jednog dana se pronijela vijest u logoru da je jedan dječak upućen u Split u bolnicu, jer je došlo do infekcije kože. To me navelo na razmišljanje kako bi se i ja inficirala.

Nakon nekog vremena dobijem uput za bolnicu u Split. Obavjestila sam mnoge da idem u Split i da ću ponijeti pisma ako neko želi. Sašili su mi pojas od platna u koji smo ubacili pisma, a bilo ih je veoma mnogo. Ujutro uz pratnju karabinjera ukrcala sam se na brod za Split. U zimskim mjesecima brod iz Hvara za Split i obrnuto saobraćao je samo dva puta nedjeljno, pa je na brodu bilo dosta putnika. Svi su me podozrivo gledali, jer ići uz pratnju karabinjera sa puškom značilo je da nešto nije u redu.

Ja sam bila jako uzbuđena misleći da li ću i kako da se vidim s mamom da nisam ni obraćala pažnju na znatizeljne putnike. Talasi su postajali sve jači i jači,

tako da su zapljuskivali palubu na kojoj smo sjedili karabinjer i ja. Meni se počelo ljuljati i biti muka, tako da nisam smjela da se pomjerim s mjesta, jer sam se bojala da ću se srušiti, a imala sam pojas pun pisama i uhvatio me strah da ih ne pronađu. Na palubi više nije bilo ni jednog putnika, a ja sam sjedila kao ukopana i mada su me talasi zapljuskivali mislila sam samo da spasim pisma. Kada smo stigli u Split tako mi se vrtilo da sam se silazeći s broda uhvatila za karabinjera da ne bih pala. Srećom Židovska općina je bila blizu, tu sam se oslobodila pojasa sa pismima u WC-u, malo se umila i obavila administrativnu proceduru, a zatim uz pratnju karabinjera otišla u gradsku bolnicu.

Bolnica se nalazila u centru grada. Nakon prijema u bolnicu karabinjer je otišao, a ja sam sada uz pratnju medicinske sestre odvedena u bolesničku sobu. Sestra me je bolesnicama predstavila rekavši: Ovo je logorašica. I one bolesnice koje su ležale digle su se, tako da su sve oči bile uprte u mene. Soba je bila velika, svijetla sa puno prozora i puno kreveta. Moj krevet je bio prvi do vrata. Vrata od sobe su bila otvorena pa su bolesnici i iz drugih soba izašli u hodnik da me vide. Žao mi je bilo što nisam mogla da se okrenem prema zidu da nikog ne vidim. Ako bih se okrenula na jednu stranu vidjela bih bolesnice u sobi, ako na drugu vidjela bih i bolesnike i osoblje koje prolazi. Rijetko bih ležala na leđima i piljila u plafon jer bi mi se kraste upalile i jako me svrbile. Među bolesnicima bi nastajao komentar i postavljale bi mi nebrojano raznih pitanja. Ja ne bih stigla ni na jedno da odgovorim, jer su jedna drugoj odgovarale pa čak se i svađale.

Ja sam samo razmišljala kako da se vidim sa mojom mamom, koja je sada bila udaljena svega 200–300 m od mene. Kako sam ležala na zaraznom odjeljenju posjete nisu bile dozvoljene. Moje se stanje iz dana u dan poboljšavalo, a još nisam ništa smislila i poduzela kako bih uspostavila kontakt sa mamom. Osoblje je bilo vrlo korektno prema meni, od doktora, medicinske sestre do spremačice, ali vrlo hladni, govoreći vrlo malo, samo ono najnužnije i kratko. Bojala sam se da se nekom povjerim, da ne bih ugrozila mamu, ujaka i njegovu porodicu. Sve više je bilo neprospavanih noći, briga i nervoze. Mislila sam na dan kada odlazim brodom iz Splita za Hvar: samo da me još ne otpuste.

Jedno popodne medicinska sestra me pozvala da odem u sobu kod doktora. Pomislila sam: sve je gotovo, otpustiće me i vraćam se u koncentracioni logor, a da mamu nisam ni vidjela. S tim mislima ušla sam u doktorovu sobu, izbezumljena. Doktor me upita: Kako ste? Ja sam se iznenadila i jedva odgovorila: Dobro. Tada me upita: Imate li nekoga u Splitu? To je bio šok za mene. Kroz glavu su mi misli prolazile nevjerovatnom brzinom. Da li je to provokacija, mogu li se mami, njenom bratu i porodici desiti neke neprijatnosti, a sa druge strane došla sam jedino s namjerom da ih vidim. U trenutku odlučim i kažem: Imam mamu. Doktor mi je rekao: Možete je sutra posjetiti, okrene se i pođe prema prozoru. Meni pođoše suze i plačući se vratim u svoju sobu. Od sreće sam počela da jecam ni malo ne sumnjajući u dobronamjernost doktora. Nije mi bilo jasno ni kako ću otići do nje. Komentari bolesnica su bili razni, nagađajući šta mi je doktor rekao itd.

Kako je duga noć kada se ne spava, od uzbuđenja sam dočekala budna zoru sa razno raznim mislima. Medicinska sestra je ušla u sobu po mene, bez riječi išla naprijed, a ja za njom, uvela me u jednu polumračnu prostoriju, gdje su bile metle i kofe, otvorila vrata od ormara, a ja sam ugledala svoju haljinu. Opet je medicinska sestra išla naprijed, a ja za njom do izlaznih vrata i tada mi reče: U osam. Kako bih sada razgovarala sa njom a ona je bila tako škrta na riječima. Sve se odigravalo ćutke. Split sam poznavala, a znala sam i kuću u kojoj je živio moj ujak. Veoma uzbuđena žurila sam, i sve što sam bila bliže koraci su mi bili sporiji i činilo mi se da nikada neću stići. Ujak mi je otvorio vrata i veoma glasno uzviknuo: O! Svi su dotrčali da vide ko je to. Moja mama je bila još u svojoj sobi i molila se Bogu. Od kada su joj muža i sina odveli u logor postala je prava Bogomoljka, po cijeli dan bi se molila. Tatu i brata su odmah, još u julu 1941. g. odveli u Jasenovac.

Nemam riječi da opišem taj susret i uzbuđenje. Prelazilo se sa teme na temu, često bi vrlo uzbuđeni govorili svi u jedan glas. Pored mame, ujaka i ujne tu je bila i njihova kćerka (moja rodica). Razgovoru je došao kraj kada je došao čas rastanka. Ljubila sam ih i grlila bez riječi i suza, a svi sa jedinom mišlju da li ćemo se ikada više vidjeti. Vraćajući se u bolnicu same su mi suze tekle od sreće što sam bila sa mamom i radosna što mi se želja ispunila. Sa takvim osjećanjima sam stigla u bolnicu. Istom procedurom me medicinska sestra sprovela do moje sobe. Bolesnice su me radoznalo pitale gdje sam to bila, sigurno u policiji. Kao i ranije

jedna drugoj su odgovarale i komentarisale. Ja sam bila presrećna što mi se želja ispunila, što sam bila u zagrljaju moje mame i što smo se ljubile.

Na viziti mi je doktor rekao da se vraćam u logor, a ja sam rekla: Hvala. U tom trenutku jedna bolesnica skoči i kaže: „Lude li žene, ide u logor i kaže hvala.“ Jedino smo doktor i ja znali zašto je to hvala i koliko je veliko.

Karabinjer je došao u bolnicu po mene i nakon završene administracije-procedure otišli smo u Židovsku općinu gdje je izvršena evidencija. Pojas sa vrlo malo pisama i nešto para za pojedince me je čekao u WC-u. Ukrkali smo se na brod, ja sva radosna jer sam još osjećala poljupce i zagrljaje moje mame. Svu tu moju radost ipak je mučila sumnja u ponovno viđenje. U isto vrijeme sam bila i radosna i tužna. Podijelivši pisma i novac moj život se nastavio u koncentracionom logoru. Nažalost, sa mamom se više nikada nisam vidjela.

Lea – Lajka Salcberger

Sjećanje na Rapski bataljon I

Iako je veoma kratko postojao, Rapski bataljon je bio jedinstven. Svako podsjećanje na njega, a pogotovu povodom šezdesetogodišnjice izaziva u meni bujicu prijatnih osjećanja. Činili su ga isključivo Jevreji, bivši logoraši, a imao je i jednu žensku četvu.

Ideja, pa i početak njegovog stvaranja potiču iz ilegalnog rada u samom logoru organizovanog u tzv. „trojkama“. Više nesvjesno nego svjesno pripremali smo se ne vjerujući mnogo u njegovo realno ostvarenje. Organizovan je kurs za bolničarke, pravljeni su spiskovi dobrovoljaca za odlazak u partizane, pripremala se bolja odjeća i obuća za njih. Sa uspjesima partizana rasla je i naša nada.

Kapitulacijom Italije, na pomolu je za nas logoraše bila sloboda kao i realizacija našeg rada i želja. Formiran je Rapski bataljon. Komandant je bio David Kabiljo, rezervni kapetan iz Sarajeva, dok je žensku četvu vodila Ela Samokovlija, takođe iz Sarajeva. Bio je mnogo brojniji od prijavljenih na spisku. Krenuli smo veselo u borbu protiv fašizma, iako su nam glave ponovo bile „u torbi“. Ja sam, čak, bataljon doživjela kao svoju porodicu, jer nažalost nikoga od svojih više nisam imala.

Put do VII divizije, u čiji sastav je trebalo da uđe naš bataljon, bio je veoma naporan i rizičan. Uz pratnju vodiča, pješčili smo kilometrima. Noge su nam bile otečene, pune žuljeva. Djelimično smo išli preko

oslobođenih teritorija, a dešavalo se da smo morali prolaziti i kroz neprijateljska uporišta, uplašeni i maksimalno oprezni.

Najzad smo stigli do cilja. Komesar nam je zaželeo dobrodošlicu uz kratak govor. Poslije određenih dogovora, nažalost donijeta je odluka da se borci jevrejskog Rapskog bataljona rasporede po brigadama VII divizije. Shvatila sam da se tog trenutka Rapski bataljon raspada – nestaje. Osjetila sam tugu, kao da ponovo nešto svoje gubim.

Lea – Lajka Salcberger

Sjećanje na Rapski bataljon II

Iako je bilo oko dvije hiljade logoraša u Rapskom logoru, ja sam se po dolasku u njega osjećala potpuno sama. Bila sam odvojena od moje porodice. Otac i brat su 1941. g. odvedeni u Jasenovac, a mama je bila kod brata u Splitu.

Ela Samokovlija (takođe iz Sarajeva) bila je član ilegalnog logorskog komiteta, uključila me u ilegalni rad u logoru, te sam vodila jednu „trojku“. I ranije, u Sarajevu, učestvovala sam u ilegalnom radu, pa je ovo bio samo nastavak mojih aktivnosti. Ono što je predstavljalo novi kvalitet mog rada je bio rad sa djecom 12–14 godina. Svakodnevno smo četiri sata spašavali školsko znanje od zaborava, a učila sam ih i novim pojmovima, pojavama i školskom gradivu. Posebno mi je taj rad pomagao da izdržim sve ono što me je zadesilo.

Intenzivno smo pratili uspjehe partizana praveći planove i o našem odlasku kod njih. U tom cilju doktorica Irma Špicer (supruga kapoa logora) održala je kurs za bolničarke. Kako je svaki rad i okupljanje bilo izuzetno rizično, kurs su pohađale samo po dvije logorašice istovremeno. Šarika Papo (iz Makarske) i ja smo bile u jednoj grupi.

Jednog jutra sam osjetila da se nešto čudno događa u logoru. Čak je neko i vikao: „Karabinjeri bježe, hajde da ih razoružamo!“ Uplašena i zbunjena potrčala sam prema kapiji logora. Bila je otvorena. Izašla sam

i pridružila se ostalima u razoružavanju vojnika. Karabinjeri su, bez riječi, spuštali oružje na gomilu. Pazila sam, kao i ostali, da nam ni jedan ne promakne. Gomile bačenog oružja bivale su sve veće i veće. Jedan italijanski oficir je bacio pušku, ali pištolj nije htio objašnjavajući da oficiri imaju pravo da nose pištolje. Mene to nije smirilo, plašila sam se osvete. Okrenula sam se prema jednom drugu i viknula: „Mordo, on ne da pištolj!“ Mordo Albahari iz Sarajeva, markantan, crne kose i brkova, krupnih očiju i tamnog tena, tipičan Sefard je upitao: „Ko ne da pištolj?“ Oficir istog trenutka baci pištolj i brundajući brzo ode.

Do tada sam drhtala od mješavine straha, uzbuđenja i radosti. S jedne strane zbog mogućeg bombardovanja kao posljednjeg čina kapitulacije Italije, a sa druge što sam najzad slobodna, živa i na nogama. U tom trenutku sam se prvi put poslije toliko vremena glasno nasmijala. Po smirivanju situacije nastupilo je opšte veselje, ljubili smo se i grlili, igrali sa logorašima iz slovenačkog logora koji se nalazio preko puta našeg. Počele su intenzivne pripreme za odlazak u partizane. Ela je napravila spisak drugarica koje su se već izjasnile da će se pridružiti partizanima. Ipak, sa svakom je posebno razgovarala, evidentirala odjeću i obuću koju ima. Iz vlastitog iskustva je znala kako treba biti opremljen za rat. Ona je 1941. g. bila na Igmanu kod Sarajeva, ali je 1942. g. vraćena sa ostalim Jevrejima iz partizana.

Jedna dobra strana tog logora što nismo nosili uniforme, već je svako nosio svoju garderobu, a pri

ulasku ništa od odjeće nisu oduzimali. Mnogi su u torbama, vrećama i ruksacima imali rezervu. Ja sam u logor dospjela pobjegavši iz zatvora sa onim što je na meni i sa dva dinara. Bila sam primorana da nosim tuđu odjeću i obuću. Tako odjevena nisam smjela da odem u partizane. Ela je predložila da nas nekoliko, najlošije obučениh, tražimo od onih koji su imali rezervnu garderobu, kako bih, bar minimalno spremna, krenula u partizane. S tom idejom pozvala sam Šariku Papo, udatu Kabiljo. S nevjericom smo krenule u akciju. Međutim, bile smo izuzetno primljene tako da je sve proteklo sa mnogo komičnih scena pri odabiranju i isprobavanju odjeće i obuće. Spremne smo dočekale formiranje bataljona.

Komandant je bio David Kabiljo. Mislim da je bio rezervni oficir. U okviru bataljona formirana je ženska četa od dvadeset drugarica sa vođom Elom.

Bataljon sam osjećala kao svoju novu porodicu. Takođe, poslije onih strašnih godina, bila sam potpuno slobodna. Dovoljno da opet budem ona stara i srećna.

Kamionima su nas prebacili do Raba. Dobili smo neki zamotuljak – suhu hranu. Potom smo se ukrkali na brod – trabakulu, plovili do Senja. Tamo je trebalo da nas sačeka vodič koji će nas dalje voditi. Po iskrcavanju smo saznali da vodič nije stigao, pa smo morali da se sakrijemo u jedan šumarak i da ga čekamo. Ja sam se veoma uplašila jer se dešavalo da su mnogi moji prijatelji čekajući vodiča (vezu) koji je kasnio bivali uhvaćeni i završavali u logoru kao Danijel – Danko Ozmo, slikar

iz Sarajeva. Čitala sam da ne bih napravila paniku u toj neprijatnoj i neizvjesnoj situaciji.

Po dolasku vodiča nastavili smo put kilometrima, pješice preko oslobođenih teritorija, ponekad danju, ali više noću, već prema situacijama.

Jedne noći prelazili smo cestu pored neprijateljskog uporišta. Išli smo u koloni jedan po jedan na rastojanju u najvećoj tišini, skoro da nismo ni disali. Vodič je stajao na sredini ceste i rukom davao znak kada da je pređemo.

Bilo je i predaha i odmora. Tada smo liječili žuljeve, otečene noge, upale mišića. Ja sam, zahvaljujući planinarenju i skijanju prije rata, put dosta dobro podnosila.

Hranili smo se ili u komandama mjesta ili po kućama. Pričalo se o partizanima, ali su domaćini u jednoj kući u koju smo Gracija Kamhi iz Sarajeva, udata Džamonja i ja primljene veličali četnike kao borce za slobodu. Nije nam bilo prijatno, ali smo ćutale i jedva čekale da odemo od njih.

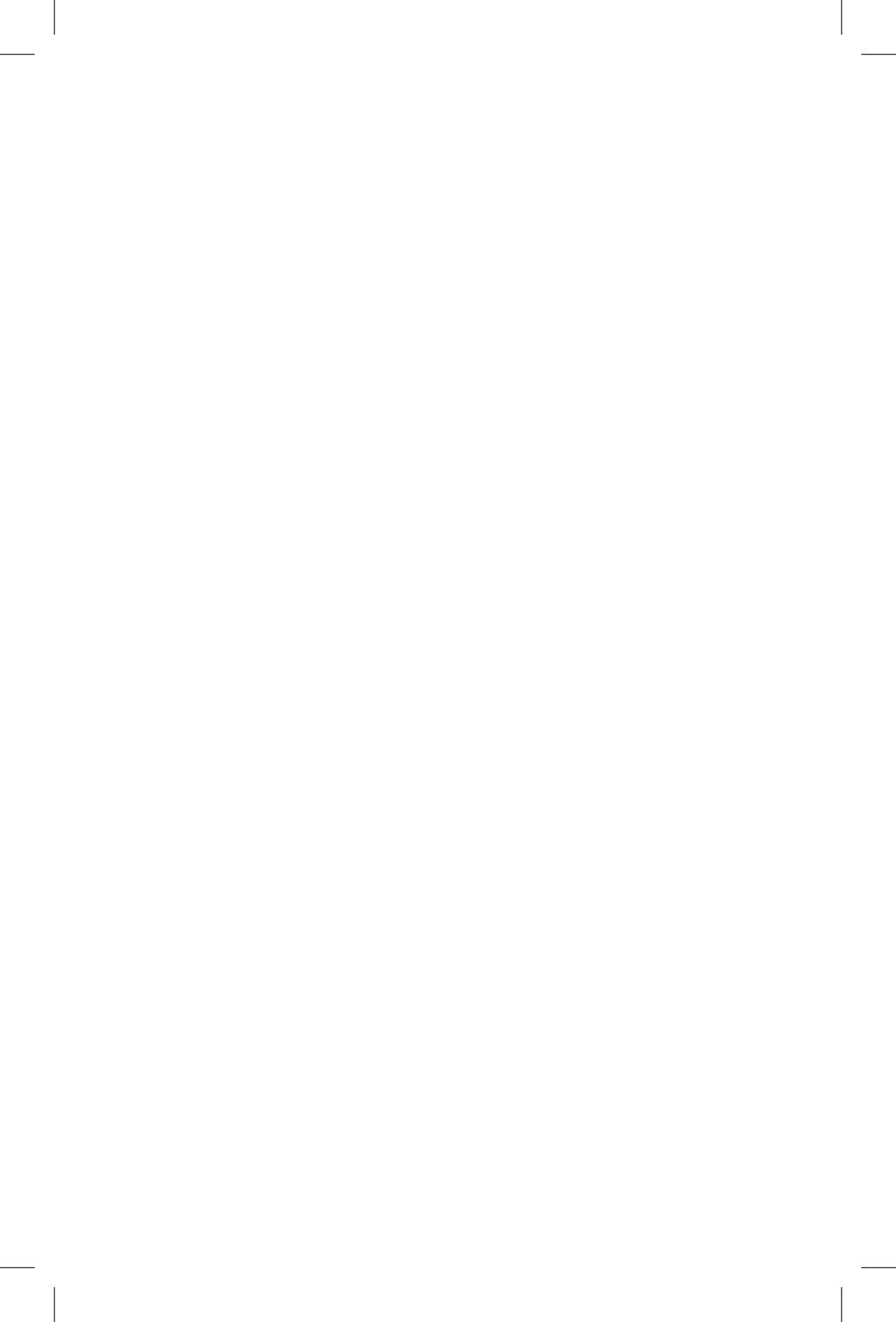
Nakon nedjelju dana stigli smo do cilja – VII divizije. Poslije riječi dobrodošlice, raspoređeni smo po brigadama. Tog 17. 09. 1943. g. pod Lipama rasformiran je Rapski bataljon.

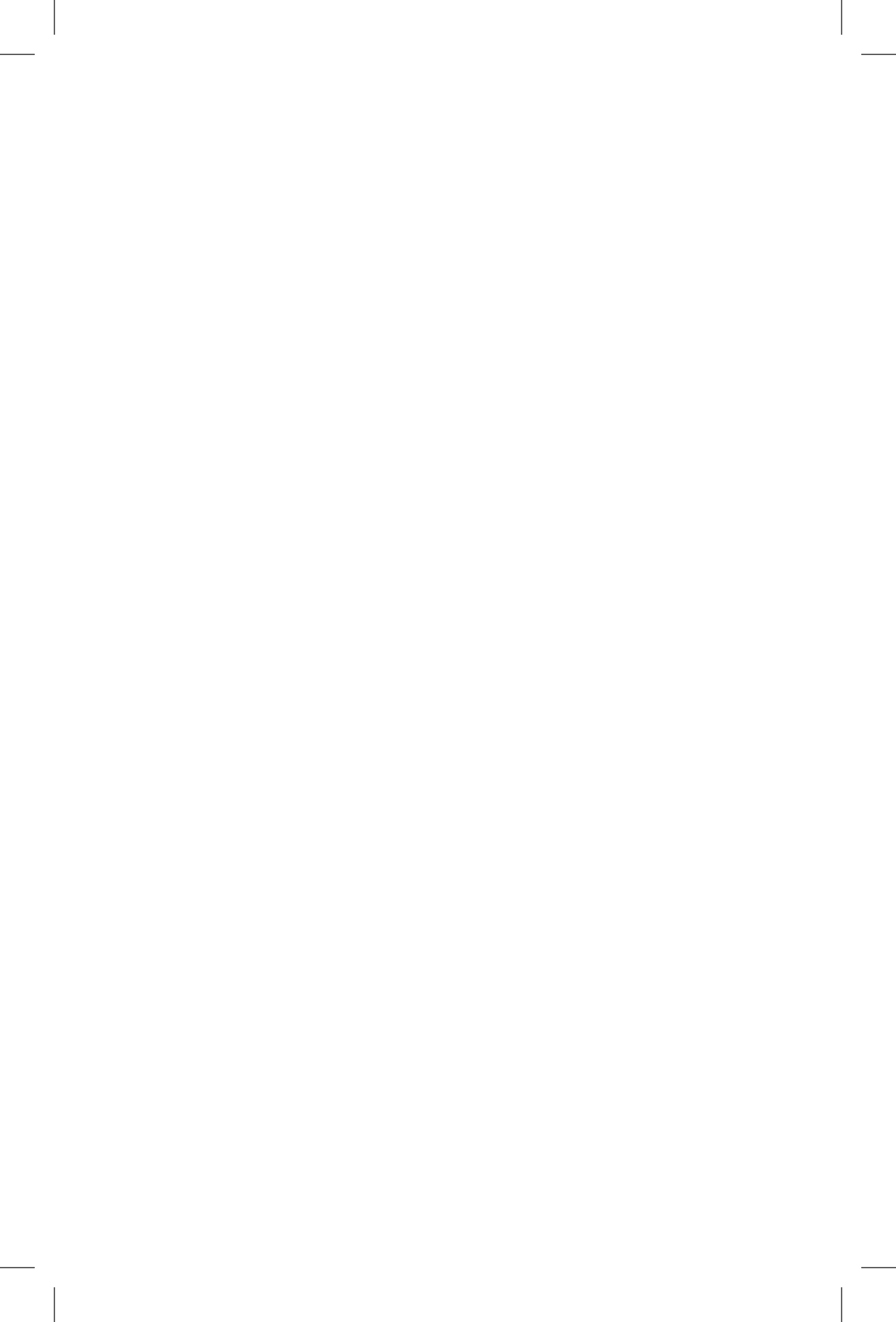
Lea – Lajka Abinun udata Salcberger

KARTE

Karta 1 – Kretanje XVI
muslimanske brigade, april
– septembar 1944

Karta 2 – Kretanje VII banijske
udarne divizije, jul 1944 – jul
1945

Sadržaj

Zahvalnost	7
Predgovor	9
Ervin Salcberger	13
Lea Abinun	33
Dnevnik Ervina Salcbergera april – septembar 1944	49
Dnevnik Lee Abinun Salcberger jul 1944 – jul 1945	97
Prilozi	141
Sjećanje na Rapski logor	143
Rađ sa djecom u koncentracionom logoru Rab	145
Hvala	149
Sjećanje na Rapski bataljon I	154
Sjećanje na Rapski bataljon II	156
Karte	161

Izdavač

INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU
Beograd, Trg Nikole Pašića 11, tel./faks: 011 3398 362
www.isi.co.rs office@isi.co.rs

Za izdavača

Prof. dr Momčilo Pavlović, direktor

Tiraž: 300

Prvo izdanje

Štampa

M-graf
Trstenik

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.1)"1941/1945"(093.3)
821.163.41-94

ШАРЕНАЦ, ДАНИЛО, 1980-

Dve polovine sećanja : partizanski
dnevници kao izvor za istoriju Drugog
svetskog rata / Danilo Šarenac, Ivana
Pantelić ; [kartograf Ivan Potić]. - 1. izd.
- Beograd : Institut za savremenu istoriju,
2013 (Trstenik : M-graf). - 167 cm : ilustr.
; 21 cm. - (Biblioteka Posebna izdanja /
[Institut za savremenu istoriju, Beograd])

"Knjiga je deo projekta Srpsko društvo u
jugoslovenskoj državi u 20. veku između
demokratije i diktature (broj 177016) koji
finansira Ministarstvo prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja Republike Srbije" -->
str. 48. - Tiraž 300. - Prilozi: str.
143-159. - Napomene i bibliografske reference
uz tekst. - Sadrži i: Dnevnik Ervina
Salcbergera : april - septembar 1944 .
Dnevnik Lee Abinun Salcberger : jul 1944 -
jul 1945.

ISBN 978-86-7403-184-1

1. Пантелић, ивана, 1977- [аутор]

а) Салцбергер, Ервин (1912-1995) - 1944 -

Дневници б) Абинун Салцбергер, Леа

(1913-2006) - 1944 - Дневници с)

Народноослободилачка борба 1941-1945 -

Дневници

COBISS.SR-ID 198244364